

Tartalom

109. ÉVF.

2013. TÉL

4. SZÁM

Andrássy György: A kisebbségi nyelvek helyzete nemzetközi jogi szemszögből 385

Kugler Nóra: A vizuális észleléssel összefüggő lexikalizálódott evidenciajelölő és episztemikus-inferenciális kifejezések 393

Komlói Boglárka: A polarizációs tendencia szerepe az ironia nyilvánvalóvá tételében. A hiperbola és litotézis mint nyomok az ironikus interpretációhoz 409

Maitz Péter – Németh Attila: Nyelvtörténet és nyelvi komplexitás. Pidzsinizációs folyamatok a nyelvi változásban 420

Veszelszki Ágnes: A digilektus hatása a dialóguslevelekre 435

Kisebb közlemények. Rácz János: A magyar tenger metafora 448

Szó- és szólásmagyarázatok. Honti László: Fiú szavunk történetéhez. 451 – Zoltán András: Denevér, bőregér és a vámpír -pír-je 457

Élőnyelv. Balogh Lajos: Emlékek, töredékek 462

Tudománytörténet. Kiefer Ferenc: 100 éve született Lotz János 469

Szemle. Forgács Tamás: Historische Sprachwissenschaft. Erkenntnisinteressen, Grundlagenprobleme, Desiderate. 472 – Kádár Edit: Németh Boglárka, Az aspektus a magyar nyelvben. Különös tekintettel a statikusságra. 480 – Máté Éva: Boda István Károly – Porkoláb Judit, Hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában. 487 – Kiss Magdaléna: Lelkes György, Magyar helységnevé-azonosító szótár 491

Társasági ügyek. Bañcerowski Janusz: Elżbieta Artowicz (1949–2012). 494 – Kiss Jenő: Hajdú Mihály 80 éves. 496 – A Szerkesztőség: D. Bartha Katalin emléktáblájának felavatása Beregszászban 498

Nyelvtörténeti adatok. Mizser Lajos: Bereg megye 1570. évi személynevei 498

Szerzőink 512

MAGYAR NYELV

109. ÉVF.

2013. TÉL

4. SZÁM

A kisebbségi nyelvek helyzete nemzetközi jogi szemszögből*

5. A Kisebbségi Főbiztos és a Velencei Bizottság a szlovák államnyelvtörvényről. – A szlovák államnyelvtörvény 2009. évi módosításáról az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosa fogalmazott meg először részletes véleményt. E véleményében a Főbiztos gyakran hivatkozik a nemzetközi jog normáira és az európai normákra, nem egy esetben azonban anélkül, hogy idézné vagy felidézne e normákat, vagy hogy megjelölné azokat a nemzetközi dokumentumokat, s ezen belül azokat a cikkeket, amelyek a szóban forgó normákat tartalmazzák. Mindazonáltal az a körülmény, hogy a Főbiztos véleménye az európai normák mellett nemzetközi normákra is utal (Kisebbségi Főbiztos 2009: 3–4, 10), arra enged következtetni, hogy véleménye kialakítása során a Főbiztos az európai normák mellett figyelembe vett bizonyos univerzális, az ENSZ égisze alatt elfogadott és Szlovákia nemzetközi kötelezettségvállalásainak körébe tartozó normákat is. Az mindenesetre tény, hogy a Főbiztos véleménye nem szentel külön figyelmet annak a kérdésnek, hogy az államnyelvtörvényt módosító rendelkezések vajon megfelelnek-e a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 26. cikkében foglalt és a részes államok egész jogrendjére kiterjedő diszkriminációs tilalomnak.

A Velencei Bizottság – szlovák kérésre – ugyancsak állást foglalt az államnyelvtörvény módosításának ügyében. E vélemény sokkal részletesebb az EBESZ Kisebbségi Főbiztosának hozzávetőleg egy évvel korábbi véleményénél, s ez abban is kifejeződik, hogy a Bizottság csaknem mindig meghivatkozta azokat a nemzetközi és európai normákat, valamint az ezekhez kapcsolódó végrehajtási állásfoglalásokat, szakértői jelentéseket, illetőleg esetjogi döntéseket, amelyekkel véleményét alátámasztja. Ennek során a Bizottság egyebek közt rámutat, hogy a Szlovák Köztársaság a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát is ratifikálta (Velencei Bizottság 2010: 3), s elemzésében több helyen utal az Egyezségokmány különböző cikkeire, köztük a 26. cikkre és a kapcsolódó esetjogra is (Velencei Bizottság 2010: 4, 12–5, 19, 22–3). Mindazonáltal a Velencei Bizottság sem ütközteti szisztematikusan az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt és a részes államok egész jogrendszerére, így a hivatalos nyelvükkel vagy nyelveikkel kapcsolatos sza-

* A közlemény első részét l. MNy. 2013: 257–74.

bályokra is vonatkozó megkülönböztetési tilalmat a szlovák államnyelvtörvény rendelkezéseivel (vö. Velencei Bizottság 2010: 12–3).

A mondottak mindazonáltal nem jelentik azt, hogy akár a Főbiztos, akár a Velencei Bizottság figyelmen kívül hagyta volna azt a kérdést, hogy vajon legitim-e az a cél, amelyet az államnyelvtörvény módosításai követnek, illetőleg az erre vonatkozó „Elvek” ki is mondanak (vö. Kisebbségi Főbiztos 2009: 10). Vizsgálódásunk szempontjából ugyanakkor jelzésértékű, hogy ennek megítélése során sem a Főbiztos, sem pedig a Velencei Bizottság nem hivatkozik közvetlenül a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 26. cikkében foglalt megkülönböztetési tilalomra, illetőleg arra, hogy az Emberi Jogi Bizottság Általános Magyarázata értelmében milyen megkülönböztetések nem esnek mégsem okvetlenül e tilalom hatálya alá. A Főbiztos véleménye megállapítja, hogy „az államnyelvtörvény kiegészítései legitim célt követnek és egészében véve összhangban állnak a nemzetközi mércékkel” (Kisebbségi Főbiztos 2009: 10), ezt a megállapítást azonban egyáltalán nem indokolja, s egyetlen hivatkozással sem támasztja alá. A Velencei Bizottság véleménye szinte szó szerint átveszi a Főbiztos idézett megállapítását, de indoklást is fűz hozzá, s a meglehetősen részletes indoklásnak számos hivatkozás is részét képezi. E hivatkozások között vannak olyanok is, amelyek nemzetközi egyezmények rendelkezéseivel, valamint nemzetközi egyezmények rendelkezéseinek értelmezéseivel támasztják alá a Bizottság álláspontját, ám olyan hivatkozás nincs közöttük, mely a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányára, illetőleg az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt megkülönböztetési tilalomnak az Emberi Jogi Bizottság által adott értelmezésére vonatkozna.

A Velencei Bizottság véleménye ezzel együtt azért tartalmazza azt a megállapítást, hogy a hivatalos nyelv speciális helyzetet élvez más nyelvekhez képest (Velencei Bizottság 2010: 10), ez pedig elég nyilvánvaló jele annak, hogy a Bizottság tudta: ez a speciális helyzet a tiltott diszkrimináció veszélyét is magában rejt. Ezért még különösebb, még kevésbé érthető, hogy a Bizottság mégsem tette vizsgálat tárgyává, hogy vajon az államnyelvtörvénynek a hivatalos nyelvvel kapcsolatos megkülönböztetési közül vajon mindegyik elfogadható-e az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt diszkriminációs tilalom, illetőleg e tilalomnak az Emberi Jogi Bizottság által kialakított értelmezése alapján. Ilyenformán tehát a Velencei Bizottság érvelése mintegy átugorja a nyelvi megkülönböztetés tilalmának problematikáját, és a hivatalos nyelv speciális helyzetét megteremtő jogi normákat mindjárt a nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó nemzetközi normákkal ütközteti; éppen úgy, ahogyan azt a Főbiztos véleménye is teszi. A Bizottság egyebek közt ezt írja: „egy hivatalos nyelv speciális helyzetének és egyesítő képességének törvényessége [...] nem menti fel az államot azon kötelessége alól, hogy eleget tegyen a nemzeti kisebbségek védelméről szóló nemzetközi egyezmények rendelkezéseinek, jelesül a nemzeti kisebbségeket védő Keretegyezmény 5. és 10. cikkének” (Velencei Bizottság 2010: 10), s „ezért döntő a megfelelő egyensúly megtalálása az államnyelv támogatása és a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak védelme között” (Velencei Bizottság 2010: 10–1).

Mindezek után megállapíthatjuk, hogy a szlovák államnyelvtörvény ügyében, mely ügy tárgyát az a kérdés képezte, illetőleg képezi, hogy mennyiben felelnek

meg az államnyelvre vonatkozó szlovák jogi előírások a nemzetközi jog normáinak, az ilyen ügyekben eljáró, illetőleg véleményt nyilvánító különféle nemzetközi szervezetek mindaddig nem, vagy csak közvetve vizsgálták azt, amit az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága általában véve, elvi értelel már megállapított. Nem, vagy csak közvetve vizsgálták nevezetesen azt, hogy vajon a szlovák államnyelvtörvényben az államnyelvre vonatkozó megkülönböztető előírások között vannak-e olyan rendelkezések is, amelyek az Egyezségokmány 26. cikke és az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának vonatkozó Általános Magyarázata értelmében diszkriminációnak minősülnek.

Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy nem is igen lehetett elvárni sem a Kisebbségi Főbiztostól, sem a Velencei Bizottságtól, hogy felvállalja annak az elvi álláspontnak a konkretizálását, amelyet az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt diszkriminációs tilalommal kapcsolatban kialakított. Ez a konkretizálás ugyanis nyilvánvalóan kényelmetlen helyzetet teremtett volna, hiszen a Kisebbségi Főbiztos és/vagy a Velencei Bizottság voltaképpen az Egyezségokmány végrehajtása és értelmezése során speciális jogköröket élvező Emberi Jogi Bizottságot megelőzően foglalt volna állást az Egyezségokmány egyik rendelkezésével összefüggő és meglehetősen érzékeny értelmezési kérdésben. Megoldás mindazonáltal erre az esetre is kínálkozott volna mind a Főbiztos, mind pedig a Velencei Bizottság számára. Mind a Főbiztos, mind pedig a Velencei Bizottság kifejezésre juttathatta volna például véleményében, hogy nem kíván részletesen foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy mennyiben felelnek meg az államnyelvtörvény egyes rendelkezései az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt átfogó diszkriminációs tilomnak, s hogy megítélése szerint erről indokolt lenne kikérni az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának állásfoglalását.

Akárhogy is, a tény tény marad: egyelőre sem az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága, sem más nemzetközi szerv nem vizsgálta még meg alaposan sem Szlovákiának, sem bármely más államnak a hivatalos nyelvre vagy államnyelvre vonatkozó jogi normáit abból a szempontból, hogy vajon e nyelvi megkülönböztetést tartalmazó rendelkezések mind összhangban állnak-e a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 26. cikkében foglalt és a részes államok egész jogrendjére kiterjedő diszkriminációs tilalommal. Ez pedig, tekintve, hogy a hivatalos nyelvvel vagy államnyelvvvel kapcsolatos jogi szabályozás mindig együtt jár bizonyos nyelvi megkülönböztetésekkel, viszont a Bizottság álláspontja szerint azok a megkülönböztetések, melyeknek ismérvei ésszerűek és objektívek és céljuk az Egyezségokmány értelmében legitim, nem okvetlenül számítanak diszkriminációnak, nyilvánvalóan súlyos hiányosság, melyet mielőbb fel kellene számolni.

6. A hasonló eseteket hasonlóan kell megítélni. – Mind ezek után most már lássuk, hogy mi is a probléma a szlovák államnyelvtörvénnyel, illetőleg más államok ilyen törvényeivel, s hogy mi is a tétje a szóban forgó jogi probléma megoldásának a történelmi kisebbségi nyelvek és beszélőik számára, illetve a nyelvi igazságosság szempontjából. Ezt az alábbiakban egy példával érzékeltesítjük. Példánkban először két állam, Finnország és Szlovákia nyelvi sokféleségének főbb jellemzőit és nyelvjogának főbb rendelkezéseit fogjuk felvázolni, majd a nyelvi sokféleség tekintetében mutatkozó hasonlóságokat, s a hivatalos nyelvekre

vonatkozó szabályok tekintetében fennálló eltéréseket fogjuk megvizsgálni az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt diszkriminációs tilalom fényében.

A mai Finnország területe hosszú évszázadokon át a Svéd Királysághoz, majd egy időre az Orosz Birodalomhoz tartozott, végül egy önálló állam, Finnország területévé vált. Az ország területén hét nyelvet beszélnek hagyományosan (Szakértői Bizottság 2001: 3, 8). A népesség túlnyomó többsége finn anyanyelvű, a második legelterjedtebb nyelv a svéd, ennek anyanyelvi beszélői a népesség nem egészen 6%-át át teszik ki; a többi hagyományosan beszélt nyelv anyanyelvi közössége ennél sokkal kisebb, egyik ilyen nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya sem éri el a teljes lakosság 1%-át (vö. Szakértői Bizottság 2001: 8). Az országnak két hivatalos nyelve, illetőleg nemzeti nyelve van: a finn és a svéd nyelv. Ez azt jelenti, hogy a finn nyelv jog az ország területén hagyományosan beszélt nyelvek közül a két legelterjedtebb nyelvet választotta hivatalos, illetőleg nemzeti nyelvvé. Az ország területe nyelvi szempontból törvényhatósági területekre tagolódik. A törvényhatósági területek a finn nyelv jog értelmében egynyelvűek vagy kétnyelvűek abban az értelemben, hogy a hivatalos nyelvek közül csak az egyiket vagy mindkettőt használják. Egy törvényhatósági területet akkor nyilvánítanak kétnyelvűvé, ha lakosságában vannak finn és svéd nyelvűek egyaránt, s ha a kisebbség legalább nyolc százalékát alkotja a lakosoknak, vagy száma nem kevesebb háromezer főnél; egyébként a törvényhatósági terület egynyelvű: vagy a finn, vagy a svéd nyelvet használja hivatalos nyelvként, attól függően, hogy mely nyelv beszélői alkotják a lakosság túlnyomó, 92%-ot is meghaladó többségét. (Finn nyelvtörvény 2003: 1. és 5. cikk; a szabályozásnak természetesen vannak további részletei, illetőleg maga a szabályozás külön egyezmény alapján és különleges formában vonatkozik az Åland szigetekre.) Az országban hagyományosan beszélt további öt nyelv közül a számi nyelv élvez még különleges, félhivatalos nyelvként jellemezhető jogállást (Számi nyelvtörvény Finnországban 2003).

A mai Szlovákia területe hosszú évszázadokon át a Magyar Királysághoz, majd egy időre Csehszlovákiához tartozott, végül egy önálló állam, Szlovákia területévé vált. Az ország területén tíz nyelvet beszélnek hagyományosan. A népesség túlnyomó többsége szlovák anyanyelvű, a második legelterjedtebb nyelv a magyar, ennek anyanyelvi beszélői a népesség nem egészen 10%-át teszik ki; a többi hagyományosan beszélt nyelv anyanyelvi közössége ennél sokkal kisebb, egyik ilyen nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya sem éri el a teljes lakosság 1%-át. (Szakértői Bizottság 2007: 5–7, 136.) Az országnak egy hivatalos nyelve, illetőleg államnyelve van, a szlovák nyelv. Ez azt jelenti, hogy a szlovák nyelv jog az ország területén hagyományosan beszélt nyelvek közül a legelterjedtebb nyelvet választotta hivatalos nyelvvé, illetőleg államnyelvvé; a második legelterjedtebb ilyen nyelv sem országos, sem regionális, sem helyi szinten nem hivatalos nyelv, még olyan településeken sem, ahol e nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya meghaladja a 90%-ot. Az országban hagyományosan beszélt további nyolc nyelv között mindazonáltal van egy olyan nyelv, mely a szlovák nyelvhez való nagyfokú hasonlóságára tekintettel különleges, félhivatalos nyelvként jellemezhető jogállást élvez; ez a nyelv a cseh nyelv. (Szlovák államnyelvtörvény 2009: 3. § (5) bek.)

Nos, nyilvánvaló, hogy a két ország történelme nagyon hasonlít egymásra, s éppily nyilvánvaló, hogy igen hasonlóak a két ország nyelvi sokféleségének jellemzői is. Egyáltalán nem ilyen hasonló azonban a két ország nyelvjoga: míg a finn nyelv jog értelmében Finnországnak két hivatalos vagy nemzeti nyelve van, addig a szlovák nyelv jog értelmében Szlovákiának csak egy hivatalos nyelve vagy államnyelve van.⁶ Kérdés, hogy eltérhet-e ennyire a két országnak a hivatalos nyelvvel kapcsolatos szabályozása, ha egyébként ennyire hasonlóak a két ország történelmének és nyelvi sokféleségének jellemzői. Még nagyobb kérdés azonban, hogy miként viszonyul a két országnak a hivatalos nyelvre vonatkozó szabályozása az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt megkülönböztetési tilalomhoz, más szóval hogy vajon mindkét szabályozás összhangban áll-e ezzel a tilalommal. A probléma közelebbről nézve az, hogy ha mindkét szabályozás összhangban állna a 26. cikkben foglalt tilalommal, akkor e tilalomnak aligha lenne megfogható tartalma, mert megengedné, hogy a nemzeti törvényhozó a hasonló eseteket akár hasonló, akár különböző módon szabályozza, vagyis megengedné, hogy a nemzeti törvényhozó az egymáshoz nagyon hasonló esetekre nyelvi megkülönböztető, vagy éppenséggel nyelvi nem megkülönböztető szabályokat alkosson. Az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt és a hivatalos nyelvekkel kapcsolatos szabályokra is kiterjedő megkülönböztetési tilalom azonban nyilván nem tartalom nélküli norma; következésképpen nem lehet eltekinteni egy olyan vizsgálódástól, melynek tárgya, hogy mennyiben felel meg e tilalomnak az egyik, és mennyiben a másik ország vonatkozó szabályozása. És épp ez az a vizsgálat, amelyet még nem végzett el kellő alapos-sággal egyetlen nemzetközi jogértelmező, illetőleg jogalkalmazó szerv sem.

E tanulmányban egy ilyen vizsgálódásra már természetesen nem vállalkozhatunk. Annyit mindazonáltal bizvást kijelenthetünk, hogy a finn szabályozás kevésbé megkülönböztető, mint a szlovák, hiszen azzal, hogy hivatalos nyelvvé tette – és pedig gyakorlatilag azonos részletszabályokkal – az országban hagyományosan beszélt nyelvek közül a két legelterjedtebbet, a hivatalos nyelvvel kapcsolatos jogok tekintetében szabályozása semmilyen érdemleges megkülönböztetést nem tesz a két legelterjedtebb történelmi nyelv beszélői között, míg ez a szlovák szabályozásról egyáltalán nem mondható el. Következésképpen a finn szabályozás a két legelterjedtebb történelmi nyelvvel kapcsolatban biztosan megfelel a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 26. cikkében foglalt diszkriminációs tilomnak, míg a szlovák szabályozás további vizsgálatra szorul, hiszen ez a szabályozás éles különbséget tesz a legelterjedtebb és a második legelterjedtebb történelmi

⁶ Az államgépezet által rendszeresen használt egy vagy több nyelv megnevezése különbözik az egyes országokban: a legtöbb államban a *hivatalos nyelv* kifejezést használják, s ez a megnevezés uralkodik a politikafilozófiai-politikaelméleti, valamint a nemzetközi jogi irodalomban is; mindazonáltal vannak olyan államok, amelyek különféle megfontolásokból az *államnyelv* vagy a *nemzeti nyelv* kifejezésekkel jelölik meg az államgépezetük által használt egy vagy több nyelvet. A nemzetközi szervezetek főként a *hivatalos nyelv* és a *munkanyelv* kifejezésekkel nevezik meg az általuk különféle összefüggésekben használt nyelveket, a nemzetközi szerződések pedig általában *hiteles nyelv*-ként tartják számon azt az egy vagy több nyelvet, amelyen magukat az adott szerződéseket szövegezték, továbbá azt az egy vagy több nyelvet, amelyre ez a hitelesség valamilyen oknál fogva és valamilyen formában átszállt. A hiteles nyelveket *szerződési nyelvek*-nek is nevezik a jogirodalomban.

nyelv jogállása között, s egyáltalán nem biztos, hogy e különbségtétel minden tekintetben kiállja az ésszerűség próbáját.

Ésszerűnek látszik például, hogy a szlovák szabályozás értelmében a kizárólag vagy csaknem kizárólag szlovák nyelvű térségekben és településeken a szlovák nyelv az egyetlen hivatalos nyelv. Korántsem látszik azonban ésszerűnek, hogy a szlovák szabályozás értelmében a vegyes – szlovák és magyar – nyelvű, valamint a csaknem kizárólag magyar nyelvű térségekben és településeken szintén a szlovák nyelv az egyetlen hivatalos nyelv, s különösen nem látszik ez ésszerűnek, ha figyelembe vesszük, hogy a finn szabályozás ezekben az esetekben nem tesz megkülönböztetést a két legelterjedtebb történelmi nyelv között, vagyis a második legelterjedtebb történelmi nyelvet is hivatalos nyelvnek ismeri el. Mi több, a finn szabályozás, mint láttuk, olyannyira szigorúan érvényesíti a két nyelv és beszélői viszonyában a nem-megkülönböztetés elvét, hogy azokban a térségekben és településeken, ahol a második legelterjedtebb történelmi nyelvet beszélők aránya meghaladja a lakosság 92%-át, a szabályozás csak ezt a nyelvet ismeri el regionális hivatalos nyelvként, az országosan legelterjedtebb, országosan többségi nyelvet nem. Ezen a ponton tehát óriási a távolság a két szabályozás között, s mivel ahhoz logikailag sem férhet kétség, hogy a finn szabályozás megfelel az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt nyelvi nem-megkülönböztetési tilalomnak, több mint kétséges, hogy megfelelhet-e ugyanennek a tilalomnak a szlovák szabályozás is. (Az persze nem biztos, hogy az utóbbi ponton a szlovák szabályozásnak teljesen a finn szabályozáshoz kellene igazodnia; az azonban nagyon valószínű, hogy sokat kellene változnia ahhoz, hogy megfeleljen az Egyezségokmány 26. cikkében foglalt követelményeknek.)

A mondottak után úgy véljük: bármi legyen is egy alaposabb, részletesebb vizsgálódás eredménye a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 26. cikkében foglalt diszkriminációs tilalom nyelvi vonzataival – a hivatalos nyelvvel összefüggő vonzataival – kapcsolatban, az nem gyengítheti, csak erősítheti a kevésbé elterjedt történelmi nyelvek jogállását. Ettől függetlenül is úgy véljük azonban, hogy indokolt lenne magyar részről alapos előkészítés után lépéseket tenni annak érdekében, hogy az Emberi Jogi Bizottság foglaljon állást a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 26. cikkében foglalt diszkriminációs tilalom nyelvi implikációjáról, különösképp a hivatalos nyelvekkel, az ilyen nyelvek számával, s az országos, regionális és helyi hivatalos nyelvekkel kapcsolatos vonzatról.

Kulcsszók: kisebbségi nyelvek, hivatalos nyelvek, az emberi jogok nemzetközi joga, a nyelvi megkülönböztetés tilalma, finn nyelvtörvény, szlovák államnyelvtörvény.

A hivatkozott irodalom

ANDRÁSSY GYÖRGY 1998. Nyelvi jogok. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

ANDRÁSSY, GYÖRGY 2012. Institutionalisation of Linguistic Diversity and the Emergence of Linguistic Freedom. In: ANDRÁSSY–KAKONEN–NAGY szerk. 2012: 139–57.

- ANDRÁSSY, GYÖRGY – KAKONEN, JYRKI – NAGY, NOÉMI szerk. 2012. *European Peripheries*. Publikon kiadó, Pécs.
- BARTHA CSILLA 2005. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- BRUHÁCS JÁNOS 2011. *Nemzetközi jog*. Dialóg-Campus Kiadó, Bp.–Pécs.
- CAPOTORTI, FRANCESCO 1979. *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. United Nations, New York.
- Corpus Juris Hungarici 2000. *A törvényekbe zárt történelem*. CD-ROM. KJK Kerszöv., Bp.
- CSERNICSKÓ ISTVÁN 2013. *Állam, nyelvek, államnyelvek*. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Gondolat Kiadó, Bp.
- DE VARENNES, FERNAND 1996. *Language, Minorities and Human Rights*. Martinus Nijhoff Publishers, The Hague.
- Emberi Jogi Bizottság 1989a. United Nations Human Rights Committee: General Comment No. 18: Non-Discrimination: 10/11/89. CCPR General Comment No. 18. <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/%28Symbol%29/3888b0541f8501c9c12563ed004b8d0e?Opendocument> (2013. 06. 23.)
- Emberi Jogi Bizottság 1989b. United Nations Human Rights Committee: Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Canada, Communications Nos. 359, 385. [http://www.unhchr.ch\[-\]/tbs/doc.nsf/%28Symbol%29/547f3e0e6977f8b7802566e200333fa2?Opendocument](http://www.unhchr.ch[-]/tbs/doc.nsf/%28Symbol%29/547f3e0e6977f8b7802566e200333fa2?Opendocument) (2013. 06. 23.)
- Emberi Jogi Bizottság 1997. United Nations Human Rights Committee: Diergaardt v. Namibia, Communication No. 760. [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/%28\[-\]Symbol%29/b8e8735da046c62bc125696c00301a0a?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/%28[-]Symbol%29/b8e8735da046c62bc125696c00301a0a?Opendocument) (2013. 06. 23.)
- ENSZ Közgyűlés 1955. United Nations General Assembly: Official Records, Document A/2929, New York.
- Ethnologue 2013. <http://www.ethnologue.com/statistics> (2013. 06. 23.)
- Finn nyelvtörvény 2003. Language Act, 423/2003. [http://www.finlex.fi\[-\]/pdf/saadkaan/E0030423.pdf](http://www.finlex.fi[-]/pdf/saadkaan/E0030423.pdf) (2013. 06. 23.)
- HORVÁTH ZOLTÁN – ÓDOR BÁLINT 2005. *Az Európai Unió Alkotmánya*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Bp.
- Kisebbségi Főbiztos 2009. OSCE High Commissioner on National Minorities: Opinion on amendments to the “Law on the State Language of the Slovak Republic”. http://www.mtaki.hu/docs/all_in_one/hcnmobseopinion22072009.pdf (2013. 06. 23.)
- KONTRA MIKLÓS 2003. *Nyelv és jog*. In: KIEFER FERENC szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KONTRA MIKLÓS 2010. *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- KOVÁCS PÉTER 2011. *Nemzetközi Közjog*. Osiris Kiadó, Bp.
- KUHN, THOMAS 2002. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Bp.
- KYMLICKA, WILL 2001. *Politics in the Vernacular*. Oxford University Press, Oxford.
- NAGY, NOÉMI 2012. *Double Standard in a Peripheral Policy of the European Union: the Issue of Minority Protection*. In: ANDRÁSSY–KAKONEN–NAGY szerk. 2012: 159–73.
- NOWAK, MANFRED 2005. *UN Covenant on Civil and Political Rights – CCPR Commentary*, Strasbourg.
- POOL, JONATHAN 1991. *The Official Language Problem*. *American Political Science Review* 85/2: 495–514.
- SHAW, N. MALCOLM 2001. *Nemzetközi jog*. Osiris Kiadó, Budapest.

- SKUTNABB-KANGAS, TOVE – PHILLIPSON, ROBERT 1994. Linguistic human rights, past and present. In: SKUTNABB-KANGAS – PHILLIPSON, ROBERT szerk., *Linguistic Human Rights. Overcoming linguistic discrimination. Contributions to the Sociology of Language* 67. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 71–110.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Bp.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 2000. *Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?* Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah (New Jersey) – London.
- Szakértői Bizottság 2001. Az Európa Tanácsnak a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája végrehajtásában közreműködő Szakértői Bizottsága: Első értékelő jelentés a Charta finnországi végrehajtásáról. [http://www.coe.int/t/dg4/education\[-\]/minlang/Report/EvaluationReports/FinlandECRML1_en.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education[-]/minlang/Report/EvaluationReports/FinlandECRML1_en.pdf) (2013. 06. 23.)
- Szakértői Bizottság 2007. Első értékelő jelentés a Charta szlovákiai végrehajtásáról http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/EvaluationReports/SlovakiaECRML1_en.pdf (2013. 06. 23.)
- Számi nyelvtörvény Finnországban 2003. Saami Language Act, Finland, 1086/2003. <http://www.ciemen.org/mercator/bulletins/58-03.htm> (2013. 06. 23.)
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1994. Tervezet. Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. *Korunk* 1994/3. Melléklet.
- Szlovák államnyelvtörvény 2009. Act on the state language of the Slovak Republic. <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL%282010%29076-e> (2013. 06. 23.)
- Velencei Bizottság 2010. Venice Commission: Opinion on the Act on the State Language of the Slovak Republic. [http://www.venice.coe.int/webforms/documents\[-\]/?pdf=CDL%282010%29076-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents[-]/?pdf=CDL%282010%29076-e) (2013. 06. 23.)

The status of minority languages in the perspective of international law

The paper argues that the international legal status of minority languages is poorer at present than what would follow from the international law of human rights, and hence it is poorer than it should be. It is shown that the international law of human rights is riddled by paradigmatic anomalies that could be eliminated without paradigm shift if the international law of human rights acknowledged everybody's right to the use of their own language; this would improve the international legal status of all minority languages and make it more equitable. It is also shown that the dominant interpretation of linguistic non-discrimination is incomplete and that its amendment would also contribute to an increase of equity: it would consolidate the international legal status of historical minority languages.

Keywords: minority languages, official languages, human rights, international law, linguistic non-discrimination, Finnish language law, Slovak state language law.

ANDRÁSSY GYÖRGY

A vizuális észleléssel összefüggő lexikalizálódott evidencijelölő és episztemikus-inferenciális kifejezések*

3. A *láthatóan*, *láthatólag* kifejezések összevetése. – Mindkét kifejezés jelöl evidenciatípust, ebben a funkcióban azt teszik hozzáférhetővé, hogy a megnyilatkozó tudásának tapasztalati alapja van. A *láthatóan* kifejezés nagyobb arányban fordul elő érzékelés, illetve komplex információ kiértékelésének jelölésében, míg a *láthatólag* lexémára nagyobb mértékben jellemző a komplexebb, absztraktabb mentális folyamatok (következtetés, vélekedés) jelölése, az utóbbi tehát a szubjektívizáció nagyobb fokát mutatja. Ebben nyilvánvalóan szerepe van az *-an* és a *-lag* komponens szemantikai szerkezetében fellelhető különbségeknek, az utóbbi absztraktabb, szubjektívizáltabb jelentésének, valamint annak a ténynek, hogy a *-lag* morfémára jellemző a lexikalizálódás (vö. *aránylag*, *tényleg*, *viszonylag*), ami egyik lépése a grammatikalizációs folyamatnak.

Ezzel összefüggésben a *láthatóan* inkább kapcsolódik a függőségi viszonyhálózatba, és vesz fel bővítményeket, míg a *láthatólag* kifejezésre ez egyáltalán nem jellemző. Ugyanakkor mindkettő előfordul közbevetésben, ami összefügghet a szubjektívizáció folyamatával, a függőségi viszonyhálózattól való elkülönülés ugyanis szimptomája annak, hogy a kifejezés az eseményreprezentáció kidolgozása helyett inkább a megnyilatkozó mentális műveleteinek jelölését végzi el (KUGLER 2009: 145).

Mivel mindkét kifejezésnek (ha eltérő mértékben is) kialakult episztenciális funkciója, az evidencialitás → episztenciális modalitás nyelvi változási irányt példázzák.

B) *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*, *szemlátomást*. – 1. A *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*, *szemlátomást* kifejezések grammatikalizációja. – A kifejezések eredeti jelentésükben vizuális forrás jelölésére lexikalizálódott, tautologikus evidencijelölő kifejezések. Idővel jelentésük általánosult, és a grammatikalizáció folyamatában a perceptuális forrás szempontjából nem specifikált (tehát nem feltétlenül vizuális) tapasztalatra való utalás jelölésére is kiterjesztődött. Az előtérbe a LÁTÁS helyett általában az ÉSZLELÉS, TAPASZTALÁS került. A kifejezések jelentésének további kiterjesztődését mutatja, hogy nemcsak közvetlenül érzékelésre utalhatnak, hanem a feldolgozott tapasztalat alapján elvégzett komplexebb megfigyelésre is. Ezt érzékelteti a (30) adat,⁴ amelynek feldolgozásában nem okoz zavart, hogy nem közvetlen vizuális érzékelésre, hanem a hallható információ hiányára (mint tapasztalatra) utal a megnyilatkozó.

(30) *A gondos előkészítés megtette hatását: a kormányzó német kereszténydemokraták belső ellenzéke szemlátomást elhallgattott és így nem veszélyezteti az egységdemonstrációt.*

* A közlemény első részét l. MNy. 2013: 275–91.

⁴ Az adatok közlésében a ritkított szedés az általam alkalmazott kiemelési eszköz, minden más eredeti formájában hagytam.

A tudás forrásának kiterjesztése összefüggésben van a kifejezés által aktivált LÁTÁSI ÉLMÉNY, VIZUÁLIS ÉSZLELÉS jelentéssel keresztül a LÁTÁS MEGÉRTÉS fogalmi metaforával. Az, hogy a *szemmel láthatóan, szemmel láthatólag, szemlátomást* kifejezések nemcsak feldolgozott érzékelést, hanem a tapasztalatra épülő következtetést (inferencialitást, eredményt) is jelölnek, belépés az episztemiális tartományba (l. a (31–33) példákat).

- (31) [Személynév] *s z e m l á t o m á s t* hosszú küzdelemre igyekezett felkészíteni az amerikaiakat a terrorizmus elleni harcban: [...]
- (32) Az összenövés *s z e m m e l l á t h a t ó a n* elkerülhetetlen.
- (33) [...] *a tervezett adószabályok alapján s z e m m e l l á t h a t ó l a g* nem mindenki érezheti magát polgárnak, legfeljebb becsapottnak.

A kifejezések egyes előfordulásai hangsúlyozhatják az információnak a fontosságát függetlenül az információ típusától, forrásától (l. (34–36) példákat).

- (34) *E körülmények eddig s z e m l á t o m á s t* nem befolyásolták a hódok élőhely-választását (igaz, megmaradását annál inkább).
- (35) *Nem gondolt még arra, hogy a közszolgálati televízió helyett, ahol s z e m m e l l á t h a t ó a n* csak nagyon nagy energiabefektetéssel lehet egyáltalán valamilyen eredményt is elérni, valamelyik kereskedelmi televíziónál keressen munkát?
- (36) *Az eredmény s z e m m e l l á t h a t ó l a g* őt igazolta, lett egy marginális pártocskája, igaz, hogy az a megmaradt néhány fő mostmár tényleg úgy ugrál ahogy ő fűtyül.

TRAUGOTT (1989: 46–7) a fentihez hasonló szubjektívizációs folyamatot tár fel az *apparently* ('nyilvánvalóan; látszólag') és az *evidently* ('nyilvánvalóan; bizonyíthatóan') kifejezések grammatikalizációjának vizsgálatában.

A kifejezések az adatok jelentős részében nem azt jelentik, hogy 'szemmel látható módon/állapotban, ahogy az szemmel látható', már lexikalizálódott alakok. A kondenzáció fokát mutatja, hogy egyáltalán nem bővülnek (nincs például adat *ép szemmel láthatóan* szerkezetre). A *szemmel* csak két jelzővel bővül (*szabad szemmel* 2 adat, *laikus szemmel* 1 adat), és ez csak a *szemmel láthatóan* kifejezésben fordul elő (az adatok látási tapasztalatra vonatkoznak), a *láthatóan* komponens azonban – a korpusz adatai szerint – a szerkezet tagjaként egyáltalán nem bővül.

Általában nem ékelődhet semmi a többszavas kifejezések közé, de a *szemmel láthatóan* esetében ez alól van pár kivétel (*alig, is, nem is*), ezek szintén csak vizuális észlelés jelölésében fordultak elő.

A lexikalizálódás ellenére a kifejezések jól felismerhető komponensekkel rendelkeznek, ezért fordulhat elő olyan korpuszadat is, amelyben a beszélő épp erre reflektál (egyébként a (37) és a (39) adatokban nem is közvetlen érzékelésre utalva,

hanem a kiterjesztett értelemben való használat során). A megnyilatkozó a reflektált jelentés alapján, a kifejezések analógiájára megalkotja a *fülhallomást*, *füllel hallhatólag* és az *orral érezhetően* szerkezetet.

- (37) *Leginkább akkor térek ki a hitemből, amikor szemláto mást, az a z fülhallomást nem tudják, mi a különbség a tagad és a cáfol között, amiből politikai bonyodalmak is kerekedhetnek.*
- (38) *Vezetője, [Személynév] szerint „szemmel láthatóan és orral érezhetően” ittás volt.*
- (39) *[...] a hozzászólások alapján kérjük a szavazást, mert szemmel láthatólag vagy füllel hallhatólag félreértésekre adott alkalmat, hogy miről van egyáltalán szó.*

2. *szemmel láthatóan*. – A korpuszadatok alapján elkülönített funkciókat a 12. táblázat mutatja be. A számok az előfordulások számát és egyben a százalékos arányt jelzik.

12. táblázat

A szemmel láthatóan kifejezés funkciói

Érzékelés jelölése		Érzékelés kiértékelése		Egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	Következtetés	
látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		az alap explicit közlése	az alap nem explicit
8	0	39	5	53	4	33
Összesítés:						
	8		44	53		37
	8			97		37

A kifejezés az adatok legnagyobb részében (53%) összetettebb megfigyelésen alapuló információ kiértékelését jelöli, és szintén jelentős részben (44%) vizuális és egyéb észlelésen alapuló tapasztalat kiértékelését mutatja. A tapasztalat kiértékelése összességében az adatok 97%-ában szerepet játszik. A harmadik legnagyobb arányban képviselt funkció a tapasztalatra épülő következtetés jelölése (37%).

Az adatok alapján a központi funkció: a kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a beszélő a célszerkezetet – többféle forrásból – érzékelhető, komplex tapasztalat kiértékeléseként, feldolgozott szituációként reprezentálja.

13. táblázat

A szemmel láthatóan érintkező funkciói

Az adatok száma (Σ 100)	Érzékelés kiértékelése		Egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	Következtetés
	vizuális észlelésé	egyéb észlelésé		
15	x		x	
12			x	x
4	x	x	x	
1	x	x		
1	x			x

Mindig az észlelés (legnagyobb számban a vizuális észlelés vagy komplex tapasztalat) kiértékelése az egyik funkció, amely összekapcsolódik más funkciókkal:

a) a vizuális észlelés leggyakrabban a komplex tapasztalat részeként kerül kiértékelésre a beszélő által (l. a (40) mondatot, ahol a megnyilatkozó a színész játékaról szerzett komplex benyomását értékeli ki úgy, hogy a színész élvezte alakítását);

b) a komplex tapasztalat kiértékelése gyakran kapcsolódik össze következtetési folyamatokkal (l. a (41) mondatot, amelyben a megnyilatkozó a beszédpartner értetlenségére csak következtet a viselkedés bizonyos jeleiből);

c) a komplex tapasztalat kiértékelésében többféle érzékelés és jel is szerephez juthat (l. a (42) mondatot, amelyben a látási, hallási tapasztalat és a viselkedésről szerzett komplex benyomás együttesen a csalódottság jeleként értelmeződik);

d) vizuális és egyéb érzékelési tapasztalat kiértékelése (a (43) adat arra utal, hogy az egészségi állapotnak külső, látható, hallható, tehát érzékelhető jelei voltak);

e) vizuális tapasztalat kiértékelésén alapuló következtetés (a (44) mondatban a tánc során látható jelekből a beszélő arra következtet, hogy problémák, nehézségek vannak; maga a probléma közvetlenül nem látható, hanem például a mozdulatok kivitelezésének kiértékeléséből következtethetünk erre).

(40) [Név] *s z e m m e l l á t h a t ó a n* élvezi a játékot, [Név] *pedig valóban ugrik a rossz hírre.*

(41) *Én felháborodtam ezen, amit [Név] s z e m m e l l á t h a t ó a n* nemigen értett, de legyintve kijelentette, hogy rendben van, abbahagyja az egészet.

(42) *Egy s z e m m e l l á t h a t ó a n* csalódott [Név] *jelentette be csütörtökön, néhány órával a pakisztáni robbantás után, hogy sajnálja a döntést, amelyről még az utolsó pillanatban is megpróbálta lebeszélni [Név] miniszterelnököt.*

(43) [...] *élén [Név] elnökkel, aki kedden – s z e m m e l l á t h a t ó a n* nem a legjobb egészségi állapotban – nyitotta meg a nemzetközi pénzvilág legelőkelőbb tanácskozását [...]

(44) *A táncolás dolgában s z e m m e l l á t h a t ó a n* problémák vannak.

A kifejezés nem fordul elő sem közbe-, sem hátravetésben.

3. *szemmel láthatólag*. – A 14. táblázatból látható, hogy a funkciók közül nem a közvetlen vizuális forrás jelölésé a központi szerep (ez az adatoknak mindössze 2,2%-át teszi ki).

14. táblázat

A szemmel láthatólag kifejezés funkciói

Érzékelés jelölése		Érzékelés kiértékelése		Egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	Következtetés	
látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		az alap explicit közlése	az alap nem explicit
2	0	21	3	28	31	27
Összesítés:						
2		24		28	58	
2				52	58	
2,2%				58,4%	65,2%	

Az esetek legnagyobb részében (65,2%) tapasztalaton alapuló következtetést, és egyéb – az egyszerű kiértékelésénél – komplexebb mentális folyamatokat jelöl (pl. összehasonlításon alapuló értékelést). Hasonlóan nagy arányt (58,4%-ot) tesz ki az összetettebb megfigyeléseken alapuló információ kiértékelése (31,5%), és a vizuális vagy egyéb észlelésen alapuló tapasztalat kiértékelése (27%).

Az adatok alapján a prototipikus, központi funkció: a kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a beszélő a célszerkezetet (amelynek eléréséhez referenciapontként szolgál) tapasztalatai alapján következtetesként vagy komplex tapasztalat kiértékeléseként, feldolgozott szituációként reprezentálja.

A 15. táblázat az érintkező, az egyes előfordulások esetében élesen el nem különülő funkciókat mutatja be.

15. táblázat

A szemmel láthatólag érintkező funkciói

Az adatok száma (Σ 89)	Érzékelés jelölése		Érzékelés kiértékelése		Egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	Következtetés
	látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		
8			x		x	
8					x	x
2			x	x	x	
1			x			x
1			x	x		
1				x	x	
1	x					x

Leggyakrabban a vizuális észlelés kiértékelése és a komplex tapasztalat kiértékelése kapcsolódik össze más funkciókkal:

a) a vizuális észlelés leggyakrabban a komplex tapasztalat részeként kerül kiértékelésre a beszélő által (l. a (45) mondatot, ahol a helyzet rosszabbodása a látható jelek mellett a társadalmi-gazdasági állapotok komplex megfigyelésén alapuló kiértékelés eredménye);

b) a komplex tapasztalat kiértékelése gyakran kapcsolódik össze következtetési folyamatokkal (l. a (46) mondatot, amelyben a megnyilatkozó azt a magyarázatot adja, hogy az esemény megnyerte a szereplőket, és további feltevésekbe is bocsátkozik az okokat illetően);

c) a komplex tapasztalat kiértékelésében többféle érzékelés és jel is szerephez juthat (l. a (47) mondatot, amelyben a látási, hallási tapasztalat és a viselkedésről szerzett komplex benyomás együttesen az öröm jeleként értelmeződik);

d) vizuális érzékelési tapasztalat kiértékelése lehet (pl. bűntény elkövetésének módjára való) következtetés alapja (l. a (48) példát)

e) többféle érzékelés egyszerű kiértékelésére példa a (49);

f) a komplex tapasztalat kiértékelésében nem vizuális érzékelés és jel is szerephez juthat (az (50)-ben az érdeklődés tapasztalható hiányáról van szó);

g) konkrét vizuális forrás is lehet a következtetés alapja (az (51) adatban a kötet fizikai jellemzőiből a kiadó céljára történik következtetés).

(45) *De azt már nem érttem, hogy miért kell azt hazudni, hogy egyre jobb a helyzet, és egyre nő az életszínvonal, amikor szemmel láthatólag egyre rosszabb minden, az életszínvonal pedig csökken.*

(46) *A budai polgárság reprezentánsait néhány röpké esztendő alatt is szemmel láthatólag megnyerte magának a Fő utcába meghirdetett vigasság – talán elmúlt, talán eljövendő idők után nosztalgiáznak.*

(47) *Másnap meglátogattam őket, szemmel láthatólag örültek a hazatérésemnek s kifejezést adtak szomorúságuknak a szüleim sorsa fölött.*

(48) *A három felnőttet és egy gyermeket szemmel láthatólag belelőtték egy nem túl mély gödörbe, amelyet a ritkán lakott szigeten egy halász háza mögött találtak meg.*

(49) *A hajó szemmel láthatólag veszélyes vizekre sodródik, eresztékeiben recseg-ropog.*

(50) *Akkor majd észreveszi, mivel idegesíteni fogja, hogy szemmel láthatólag nem kelt önben érdeklődést.*

(51) *Aligha véletlen, hogy a nagyszabású [Személynév]-életműkiadást (amely korántsem karcsú és puha fedeles, hanem szemmel láthatólag a maradandó nemzeti emlékezetnek: aranybetűs, sötétzöld bőrkötésben készült) a [Cím] című tanulmánykötettel indította a [Név] Kiadó.*

A szemmel láthatólag – hasonlóan a *láthatólag* és a *láthatóan* funkcionális különbségéhez – gyakrabban fordul elő következtetés, vélekedés jelölésében (l. (52)), mint az *-an* raggal lexikalizálódott párja.

(52) [...] *él egy aggodalom, amelyik szemmel láthatólag érinti az Európai Unió valamennyi országát, legalábbis a jelekből és a beszélgetésekből ítélve.*

A kifejezés előfordul közbe- (53) és hátravetésben (54).

(53) *De minthogy a Téalapó (szemmel láthatólag) nem törődik a mohamedán, hindu, zsidó vagy buddhista gyerekekkel, [...]*

(54) *Szegény [Személynév] kucorgott mellettük és csuda rosszul érezte magát (szemmel láthatólag).*

4. *szemlátomást.* – A szemlátomást példányainak funkcióit a 16. táblázat foglalja össze számokkal jelezve az előfordulásokat és ezek százalékos arányát.

16. táblázat

A szemlátomást kifejezés funkciói

Érzékelés jelölése		Érzékelés kiértékelése		Egyéb információ, megfigyelés kiértékelése	Következtetés	
látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés		az alap explicit közlése	az alap nem explicit
5	0	23	13	26	22	32
Összesítés:						
5		36		26	54	
5				62	54	

A kifejezés az esetek legnagyobb részében (62%) vizuális és egyéb észlelésen alapuló tapasztalat, valamint nem közvetlen érzékelésen, hanem összetettebb megfigyelésen alapuló információ kiértékelését jelöli. Ehhez eléggé hasonló arányban (54%) a beszélő következtetéseit jelzi.

Az adatok alapján a prototipikus, központi funkció: a kifejezés hozzáférhetővé teszi, hogy a beszélő a célszerkezetet (amelynek eléréséhez referenciapontként szolgál) általa megtapasztalt, megfigyelt és feldolgozott szituációként reprezentálja. A megfigyelés nem kizárólag vizuális észlelésen alapul, hanem többféle módon megszerezhető, komplex tapasztalat kiértékeléseként értelmezhető.

17. táblázat

A szemlátomást érintkező funkciói

Az adatok száma (Σ 100)	Érzékelés jelölése		Érzékelés kiértékelése		Egyéb információ, megfigyelés kiértékelése
	látás	egyéb érzékelés	vizuális észlelés	egyéb észlelés	
8			x	x	
3			x		x
2	x		x		
1			x	x	x

Mindig a vizuális észlelés kiértékelése kapcsolódik össze más funkciókkal:
 a) az érzékelés jelölésével (l. az (55) mondatot, ahol a gyerek az érzékelés révén közvetlenül azonosítható, a gazda szegénysége azonban a látható külső jegyek értékelésével konstruálódik meg);

b) egyéb észlelés kiértékelésével (l. az (56) mondatot, ahol a cica látványa mellett az éhség és a félelem azonosítása a hangadás, a viselkedés egyéb jeleinek kiértékelését is feltételezi);

c) és egyéb információ, megfigyelés kiértékelésével (l. az (57) mondatot).

(55) *Nem vadászik olyan kutyákra, amelynek szemlátomást szegény a gazdája, vagy éppen egy kisgyerek.*

(56) *A kiscica olyan sovány volt, hogy nem is volt árnyéka, szemlátomást éhes volt, és nagyon félt.*

(57) *Ezt szemlátomást tudja az evolúció is, de tudja az élettelen természet is (lásd az atomokat, amelyekből igen bonyolult tárgyak tudnak képződni, ha elég sok van belőlük, és ha megfelelő az elhelyezkedésük).*

Az észlelet kiértékelése és a komplexebb következtetési folyamatok jelölése között nincs éles határ. Az (58) mondatnál a megnyilatkozó a kancellár viselkedését, közlését és annak módját értelmezi úgy, hogy azok a tüntetés miatti ingerültséget tükrözik. Az értelmezés tapasztalati alapjára (az ingerültség látható jeleiből a pszichikai állapotra, azaz a vizuális információ kiértékelésére) is utalhat a *szemlátomást* kifejezés, ugyanakkor az általam szintén kiemelt „mással aligha magyarázható” szerkezet nyilvánvalóvá is teszi, hogy komplexebb következtetési folyamatokról van szó, és ez a következtetés nem közvetlenül adódik az észlelési tapasztalatból, mindenesetre a beszélő szerint ez a leginkább helyes következtetés.

(58) *A kancellárt szemlátomást felingerelte a belpolitikája elleni újabb tüntetés, mással aligha magyarázható, hogy alig tudott uralkodni magán, amikor közölte, „nem enged az utca nyomásának”.*

A következtetés jelölésében a kifejezés – prototipikus jelentésére, a személyes tapasztalatra való utalásra épülve – a beszélő nagyfokú elkötelezettségét, bizonyosságát jelöli a következtetés érvényével, jelentőségével kapcsolatban is. Minél nehezebben férhető hozzá a következtetés alapja, annál erőteljesebb a kifejezés modális jellege (l. az (59) mondatot).

(59) *A gyorsuló infláció közepette ez az álláspont szemlátomást nem tartható.*

5. Összevetés. – Mindegyik kifejezés előfordul evidenciális és episzteniális funkcióban, ezen belül a specifikusabban meghatározott funkciók szerkezetében is nagy hasonlóság figyelhető meg az öt kifejezés között, az arányok azonban eléggé eltérőek. A *szemmel láthatólag* – hasonlóan a *láthatólag* és a *láthatóan* funkcionális különbségéhez – gyakrabban fordul elő következtetés, vélekedés jelölés.

lésében, mint a *szemmel láthatóan*, és mindkettő ritkábban, mint a rövidebb formák. A *szemlátomást* episztenciális jelölőként – gyakorisága alapján – közbülső helyet foglal el a *szem* komponenst tartalmazó kifejezéseken belül.

18. táblázat

A kifejezések sorrendje az episztenciális funkció aránya alapján

Kifejezés	Episztenciális szerep (%)
<i>láthatólag</i>	85
<i>láthatóan</i>	70
<i>szemmel láthatólag</i>	65
<i>szemlátomást</i>	54
<i>szemmel láthatóan</i>	37

C) *látszólag*. – A kifejezés a *látsz-* tövön keresztül kapcsolatban van a *látszik* igével, a *látszat*⁵ főnévvel, a *látszó* igenévvél/melléknévvél és a továbbképzett *látszólagos* melléknévi származékkal is. Az 'ami látszik, látható, észrevehető/észlelhető' jelentésű *tő* és a *-lag* rag lexikalizációjával a kifejezés jelentése 'úgy, ahogy/amiként látszik; a látható tapasztalat alapján; a látszat alapján'. Az utóbbi jelentés vált központiá a grammatikalizáció során a poliszém jelentéshálózatban. Ezt támogatta a *tő* kapcsolatrendszer, az igei jelentésben a medialitás, a *látsz(ik)* esemény elsődleges figurája (alanyi szereplője) stimulus a nagyobb aktivitású szereplő észlelése számára (vö. *innen jól látszik a szirt*, aktív konstruálással pl. *innen jól látom a szirtet*). Ez kontrollhiánnyal kapcsolódik össze: a vizuális ingert kibocsátó stimulus nem kontrollálja a folyamatot. A grammatikalizáció folyamatában tehát előtérbe került a tapasztalat megbízhatatlansága, megtévesztő jellege, ez az értelmezés pedig a megnyilatkozó mentális folyamatain keresztül válik elérhetővé (szubjektifikáció).

A kifejezés lexikalizálódott, megszilárdult ragos alak. A *látszó* bővítményei (valaminek/valamilyennek v. valahogyan) nem jelenhetnek meg a *látszólag* kifejezéshez kapcsolódva, tehát a grammatikalizáció során a hatókör csökkent, csak korlátozó kifejezés kapcsolódik hozzá (*csak látszólag* – 10 adat, 10%).

A korpuszadatok alapján elkülönített funkciókat a 19. táblázat közli. A határok nem élesek, az érintkezést maguk a kategórianevek is jelzik. A számok az előfordulások számát és egyben a százalékos arányt mutatják.

⁵ A *látszatra* szóalak lexikalizációja már zajló folyamat, a *látszatra valamilyen* konstrukcióban az elemszerkezet még produktív, a konstrukciós sémába illeszkedik (vö. *N-re Adj*, ahol *N* a szempontot megjelölő főnév, az *Adj* pedig a minősítő kifejezés), de a jelentés már szubjektíven konstruálódik meg. Még szubjektívebb a kifejezés alkalmazása eseményre vonatkoztatva. A jelen dolgozat azonban terjedelmi okból nem foglalkozik ennek elemzésével. Köszönöm a dolgozat lektorának, hogy felhívta a figyelmemet a *látónivalóan* vizsgálatba való bevonására.

19. táblázat
A *látszólag* kifejezés funkciói

Tapasztalat kiértékelése 'láthatólag'	Megtévesztő tapasztalat/információ vagy a megtévesztés lehetőségének jelzése				Következtetés/vélekedés	
	érzékelés		komplex információk kiértékelése			
	látás	látás kiértékelés	kiértékelés	következtetés		
14	2	5	52	8	15	4
14					82	4

A funkciók közül a központi szerep a megtévesztő tapasztalatnak/információnak, illetve a megtévesztés lehetőségének jelzése (82%). A *látszólag* révén a beszélő a tagmondabeli eseményt megtévesztő tapasztalatként vagy következtetésként reprezentálja.

- (60) *Így a látszólag továbbra is ötajtós kocsi négyajtóssá alakult.*
 (61) *Éppen az egyik helyzeténél sérült meg a vendégek válogatott kapusa, [Személynév], aki látszólag ütközött [Személynév]sal.*

A (60) mondatban a vizuális tapasztalatnak megfelel az, hogy a kocsinak öt ajtaja van, de ebből csak négy funkcionál, az ötödik nem nyitható (ún. vakajtó). A (61) olyan eseményt ír le, amelyben úgy lehetett látni, hogy ütköztek, a tágabb kontextusban a támadójátékos idézett közlése azonban arra szolgáltat (első kézből származó) bizonyítékot, hogy nem volt ütközés.

- (62) *Az alvás nélküli álom, a testből való kilépés élménye során a szerhasználó látszólag bambul, alig mozdul vagy éppen alszik.*
 (63) *És ez jórészt egy Gellért-hegy méretű, látszólag esetlen mozgású, de hihetetlenül hatékony centernek, [Személynév]nak köszönhető.*

A (62) adat *látszólag* kifejezése arra utal, hogy a külső szemlélő a szerhasználó állapotát külső jelek alapján bambulásnak vagy alvásnak minősítheti, holott a tényleges állapot más. A (63)-ban pedig a módosítószó jelzi, hogy a mozgás látható jellemzőiből az a téves kiértékelés születhet, hogy az esetlen, holott az esetlenség következményei a játékos teljesítményére egyáltalán nem igazak.

A legtöbb adat nem közvetlen érzékelésre, hanem komplex tapasztalat kiértékelésére vonatkozott, és ezt a tapasztalatot a beszélő megtévesztőként vagy nem teljes körűen érvényesként reprezentálta. A megnyilatkozók ezt az értékelést a *látszólag* kifejezésen kívül más módon is kifejtették, a (64) jelű ironizáló megnyilatkozásban az *első pillantásra* kifejezés is utal az értékelés felszínességére.

A (65)-ben a kotextusból derül ki, hogy az állítás nem igaz minden sejtire általában, a *látszólag* kifejezés alkalmazása így utólagosan az állítás érvényének szűkítéseként kontextualizálódik.

- (64) *Első pillantásra látszólag persze semmi különös, teljesen szokványos protokollmondat, minek itt a kákán is csomót keresni?*
 (65) *Ugyanis ezeket a sejteket látszólag a sérült, például a Parkinson betegségben a degenerálódó agyszövet befogadja. A frissen osztódni tudó sejteket azonban nem.*

A felszínes és téves kiértékelés vagy következtetés jelzése a beszélőhöz van lehorgonyozva anélkül, hogy ezt a kifejezésen bármi megjelölné. A beszélő a megbízhatósági értékelés elvégzője, az ő tapasztalata, tudása az értékelés alapja, a művelet tehát szubjektifikáció. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a tapasztalat és a kiértékelés/következtetés teljesen egyéni, lehet általánosabb érvényű is: a helyzethez, egyénhez kötött és az általános érvényű látszatként minősítés egy skálát határoz meg. A skála egyrészt a látszólagosság megkonstruálásával kapcsolatos erőfeszítés, másrészt a téves kiértékelés/következtetés lehetőségének kiterjedtsége (szubjektív és interszubjektív jellege) mentén árnyalható. Például a megnyilatkozó nagy konstruktív erőfeszítését jelzi a (66) adat, amelyben a kifejezés arra utal, hogy a kritikus a film hiteles társadalomábrázolását látszatnak tartja, vagyis felvetődött benne egy ilyen értelmezési lehetőség, vagy az erre irányuló alkotói szándék gondolata. Általánosabb érvényű értékelés példája a (60) adat, amely szerint minden lehetséges szubjektum számára öt ajtó látható, és csak a típusra vonatkozó részletezettebb tudás alapján minősül ez látszatnak (a megnyilatkozó jelzi tehát azt is, hogy ő megszerezte ezt a tudást).

- (66) *Kemény társadalomkritika, az élet kevésbé szép oldala, látszólag hitelesen ábrázolva, szleng, kábítószer, bűnözés, börtön – alig titkoltan a közönség érzelmeire alapozva. [...] Csak az a baj, hogy hiába akar [Személynév] rendező a valóságról szólni, hiába akarja megmondani a tutit, ez sajnos nem sikerül neki.*

A BNYGY mindhárom előfordulása felszínes, téves következtetést jelöl (l. ezek közül példaként a (67) adatot).

- (67) *[...] ez a látszólag legártalmatlanabbnak tűnő emberi jelenség, a szó, ami állítólag elszáll, a legkevésbé sem ártalmatlan és erőtlen, hanem az egyik leghatalmasabb ereje az embernek. (BNYGY)*

A perspektivizáció megvalósulása a kifejezésnek az a használata, amelyben a beszélő a partnerek kikövetkeztetett mentális folyamataira reagál (68), azt jelzi, hogy mások vélhetőleg csak látszólagosnak értelmezik azt a helyzetet, amely szerte valóságos.

- (68) *Én magam olyanfajta csatlakozó módosító indítványt adtam be, kettőt, amely egyikének látszólag nem itt van a helye, [...] másrésztől igen is itt van a helye, tudniillik [...]*

15%-ban szándékos megtévesztés eredményét jelöli a kifejezés, tehát a beszélő értékelése szerint az esemény szereplői csak a látszat kedvéért tettek valamit, illetve szándékosan valaminek a látszatát keltették.

- (69) *A tulajdonos látszólag belement az üzletbe, majd a látogatók távozása után értesítette a rendőrséget.*

A kifejezésnek ebben a funkciójában a leginkább határozói a viselkedése, a függőségi viszonyhálózatba az eseményt képviselő ige módhatározói bővítményeként kapcsolódik be. Ebben a funkcióban kérdezhető (vö. *Látszólag ment bele?*), fókuszolható (vö. *látszólag ment bele, nem effektíve*), tagadható (vö. *nem látszólag ment bele, hanem effektíve*), a kifejezést főmondattá alakítva vonatkozó kötőszós a mellékmondat (vö. *látszólagos volt az, ahogy belement*), beágyazható a *tud* kifejezés alá (vö. *tudták, hogy látszólag ment bele*) (vö. KIEFER 2005: 21–2). A tíz csak partikulával korlátozott *látszólag* adatból három ebbe a csoportba tartozik (l. (70)).

- (70) *Szóval hogy [Személynév] végeredményben úgymond nem pártatlan tudós, hanem olyasvalaki, aki csak látszólag műveli a tudományt, valójában politizál.*

A beszélőnek a következtetési folyamatokkal kapcsolatos episztemikus bizonytalanságát jelöli a *látszólag* kifejezés az adatok 4%-ában. A (71)-ben a beszélő a honlapkészítők szempontjaival, céljával kapcsolatban vélekedik, erre utalnak a kiemelt kifejezések. A *látszólag* tehát nem azt jelzi, hogy az egyetlen szempont csak látszólagos, hanem azt, hogy ő erre következtet.

- (71) *A nemrég frissített honlap készítői az átalakításkor látszólag egyetlen szempontot vettek figyelembe. Céljuk talán az volt, hogy az autókkal kapcsolatos információra éhes közönség egy percig se gondolja, hogy az oldal promóciós céllal készült, és ezért híg tartalmú webhelyre kattintott.*

Szintén episztemiális funkcióban összekapcsolódott másik vélekedésjelölővel (*látszólag úgy tűnik, erről van szó* – közbevetésben).

A *látszólag* az adatok 14%-ában felcserélhető a *láthatólag* kifejezéssel, és az információk megbízható kiértékelését, feldolgozását jelöli. A (72) adatban az engedmény nyilvánvalóan jelentősnek számít.

- (72) *[Személynév]nek [...] hazai sikeres akcióra volt szüksége, hogy feledtessen: a németek látszólag komoly engedményt tettek, amikor elfogadták, hogy a náluk 20 millióval kevesebben levő franciákkal és britekkel azonos számú szavazatuk legyen az unió döntéshozó szervében, a tanácsban.*

A *látszólag* kifejezés elsődlegesen kontrafaktív jelölőként értelmeződik, tehát elég erőteljes a *láthatólag* és a *látszólag* funkcionális elkülönülése. Az adatok mégis azt mutatják, hogy az 'annak az alapján, ami látható' és az 'annak az alapján, ami látszik' – ha periferikusan is – még megvan a kifejezések szinonim értelmezésének a lehetősége.

A *látszólag* kifejezés kontrafaktív jellegét a kontextus gyakran megerősíti úgy, hogy kontrasztba állítja a látszattal a valóságot (azt, amit a megnyilatkozók valósnak tartanak/vélnék) (l. a (65), (70) példákban).

A kontrafaktív : faktív szembeállításban a *látszólag* begyakorlottan jelöli a kontrafaktív értéket, ezt mutatja gyakori előfordulása (az adatok 29%-ában) jelölt megszorító/megengedő konstrukcióban, amelynek szemantikai oldala sematikusan: a látszattól az következne, hogy p, de a valóság ezzel szemben az, hogy q (ahol p és q két elemi eseményt szimbolizál). A vizsgálatot a bekezdésnyi kontextusra kiterjesztve az adatok száma várhatóan még nagyobb lenne.

20. táblázat

A *látszólag* megszorító/megengedő konstrukciókban

MNSZ		
1. tagmondat	2. tagmondat	az adatok száma
<i>csak látszólag p (implikált q)</i>	–	7
<i>csak látszólag p</i>	<i>valójában q</i>	3
<i>látszólag p</i>	<i>valójában q</i>	4
<i>látszólag p</i>	<i>ám valójában q</i>	1
<i>látszólag p</i>	<i>de q</i>	7
<i>látszólag p</i>	<i>mégis q</i>	2
<i>látszólag p</i>	<i>ám ... mégis q</i>	1
<i>látszólag p</i>	<i>azonban q</i>	1
<i>látszólag p</i>	<i>viszont q</i>	1
<i>látszólag p</i>	<i>pedig csak q</i>	1
<i>habár látszólag p</i>	<i>egyáltalán nem p</i>	1
összesen		29
BNYGY		
<i>bár látszólag p</i>	<i>gyakorlatilag q</i>	1

A kifejezés egyszer fordult elő közbeékelődésben (73), egyszer hátravetésben (74).

(73) A [Cím] szövegkorpuszának számítógépes rögzítése (*l á t s z ó l a g*) *nemcsak elméletében, de gyakorlatában is teljesen ellentétes a TEI ajánlással.*

(74) *Az új árfolyam szerint 13, 7603 schillingért adnak egy eurót, így a megtakarítás lényegesen csökkent – l á t s z ó l a g.*

5. Összefoglalás. – A tanulmány a vizuális észleléssel összefüggő lexikalizálódott jelentésű *láthatóan, láthatólag; szemmel láthatóan, szemmel láthatólag; szemlátomást; látszólag* evidencijelölő és episztemikus-inferenciális kifejezéseket vizsgálta. Korpuszadatok elemzésével kimutatta, hogy a hat kifejezés egyike sem jelöl elsődlegesen vizuális forrást. Jelentésszerkezetükben a központi funkció a *szemmel láthatóan* és a *szemlátomást* esetében az, hogy a beszélő a célszerkezetet (amelynek eléréséhez referenciapontként szolgál) általa megtapasztalt, megfigyelt és feldolgozott szituációként reprezentálja. A megfigyelés nem kizárólag vizuális észlelésen alapul, hanem többféle módon megszerezhető, komplex tapasztalat kiértékeléseként értelmezhető. A tapasztalatra épülő következtetés és vélekedés (az episztenciális modalitás) jelölése a prototipikus funkció a *láthatóan, láthatólag, szemmel láthatólag* esetében, de még a fentebb említett *szemlátomást* is 50% felett adatolható ebben a szerepben.

A *látszólag* alkalmazásával a beszélő a tagmondatbeli eseményt jellemzően megtévesztő tapasztalatként vagy következtetésként juttatja kifejezésre. A hat kifejezés közül erre jellemző legkevésbé a beszélői vélekedés jelölése, és a *látszólag* kötődik leginkább a tapasztalathoz, de sajátossága, hogy kontrafaktív jelölőként annak megbízhatatlanságát profilálja. Ez magyarázza, hogy miért nem jelöl beszélői vélekedést az esemény lehetőségességével, valószínűségi fokával kapcsolatban (általában ugyanis nem vélekedünk valótlannak tartott esemény valószínűségéről, legfeljebb perspektivizáltan, a vélekedést másnak tulajdonítva).

Mind a hat kifejezés alakulása a szubjektívizáció grammatikalizációs folyamatban értelmezhető, és azt példázza, hogy a magyar lexikalizálódott evidencijelölő kifejezések episztenciális kifejezésekké grammatikalizálódnak tovább.

Kulcsszók: episztemikus modalitás, episztenciális, evidencialitás, grammatikalizáció, inferencialitás, lexikalizáció, szubjektifikáció, szubjektívizáció.

A hivatkozott irodalom

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2003. Evidentiality in typological perspective. In: AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. – DIXON, R. M. W. eds., *Studies in evidentiality*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 1–31.
- ATHANASIADOU, ANGELIKI – CANAKIS, COSTAS – CORNILLIE, BERT eds. 2006. *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- BOAS, FRANZ 1911. Kwakiutl. In: BOAS, FRANZ ed., *Handbook of American Indian languages*. Part 1. Smithsonian Institution. Bureau of American Ethnology Bulletin 40. Washington, 423–557.
- BYBEE, JOAN L. 1985. *Morphology*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- CORNILLIE, BERT 2009. Evidentiality and epistemic modality. On the close relationship between two different categories. *Functions of Language* 16/1: 44–62.

- CROFT, WILLIAM 1994. Speech act classification, language typology and cognition. In: TSOHATZIDIS, SAVAS L. ed., *Foundations of speech act theory: Philosophical and linguistic perspectives*. Routledge, London, 460–77.
- DE HAAN, FERDINAND 1999. Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries. *Southwest Journal of Linguistics* 18: 83–101.
- DE HAAN, FERDINAND 2001. The place of inference within the evidential system. *International Journal of American Linguistics* 67/2: 193–219.
- DENDALE, PATRICK – TASMOWSKI, LILIANE 2001. Introduction: Evidentiality and related notions. *Journal of Pragmatics* 33: 339–48.
- DÉR CSILLA ILONA 2008. Grammatikalizáció. *NyudÉrt.* 158. Akadémiai Kiadó, Bp.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1994. *Magyar ragozási szótár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp.
- FALLER, MARTINA T. 2002. *Semantics and pragmatics of evidentials in Cuzco Quechua*. PhD dissertation. Stanford University, Stanford.
- GIVÓN, TALMY 1982. Evidentiality and epistemic space. *Studies in Language* 6: 23–49.
- HORVÁTH KATALIN 2009. *Epistemische Modalität im Deutschen und Ungarischen*. PhD Dissertation. ELTE, Bp.
- JACOBSEN, WILLIAM H. JR. 1986. The heterogeneity of evidentials in Makah. In: CHAFE, WALLACE – NICHOLS, JOHANNA eds. *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology*. Ablex, Norwood (NJ), 3–28.
- KIEFFER FERENC 2000. *Jelentélemélet*. Corvina, Bp.
- KIEFFER FERENC 2005. *Lehetőség és szükségszerűség*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- KÖVECSES ZOLTÁN 2005. *A metafora*. Typotex Kiadó, Bp.
- KUGLER NÓRA 2009. A módosítószók funkcionális megközelítése (Miért hangsúlytalanok a módosítószók, vagy miért nem?). In: KESZLER BORBÁLA – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 140–8.
- KUGLER NÓRA 2010. *A magyar inferenciális-episztemikus módosítószók lexikonszerű feldolgozása*. Habilitációs dolgozat. ELTE, Bp.
- KUGLER NÓRA 2011. Mit láthatunk előre? In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárások. Emlékkönyv Korompay Klára 60. születésnapjára*. ELTE BTK, Bp., 212–21.
- KUGLER NÓRA 2012. Az inferencialitás mint dinamikus konstruálás. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Konstruáció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. ELTE, Bp., 139–61.
- LAKOFF, GEORGE 1987. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. The University of Chicago Press, Chicago.
- LANGACKER, RONALD W. 1988. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. By George Lakoff. Chicago: The University of Chicago Press. 1987. *Language* 64/2: 384–95.
- LANGACKER, RONALD W. 2006. Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. In: ATHANASIADOU–CANAKIS–CORNILLIE eds., *Subjectification. Various paths to subjectivity*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 17–40.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Walter de Gruyter, Berlin.
- NUCKOLLS, JANIS B. 1993. The semantics of certainty in Quechua and its implications for a cultural epistemology. *Language in Society* 22/2: 235–55.

- PALMER, FRANK R. 1986. Mood and modality. Cambridge University Press, Cambridge.
- PELYVÁS, PÉTER 2006. Subjectification in (expressions of) epistemic modality and the development of the grounding predication. In: ATHANASIADOU–CANAKIS–CORNILLIE eds., Subjectification. Various paths to subjectivity. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 121–50.
- PUSCH, CLAUS D. 2001. Ikonizität. In: HASPELMATH, MARTIN – KÖNIG, EKKEHARD – OESTERREICH, WULF – RAIBLES, WOLFGANG eds., Language typology and language universals. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 20.1. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 369–84.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. A nyelvi norma. NytudÉrt. 144. Akadémiai Kiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2003. Az érzékelést jelentő igék jelentéséről. Magyar Nyelvjárások 41: 609–15.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. Kognitív szemantika. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 1989. On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. Language 65/1: 31–55.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 1995. Subjectification in grammaticalisation. In: STEIN, DIETER – WRIGHT, SUSAN eds., Subjectivity and subjectification. Cambridge University Press, Cambridge, 31–52.
- VAN DER AUWERA, JOHAN – PLUNGIAN, VLADIMIR A. 1998. Modality's semantic map. Linguistic Typology 2: 79–124.
- WILLETT, THOMAS 1988: A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. Studies in Language 12: 51–97.

Lexicalized evidential and epistemic-inferential expressions concerning visual perception

This paper explores the following Hungarian evidential and epistemic-inferential (“epistential”) expressions concerning visual perception: *láthatóan*, *láthatólag*; *szemmel láthatóan*, *szemmel láthatólag*; *szemlátomást*; *látszólag* (all roughly meaning ‘visibly/seemingly/apparently’). Using corpus data, it is shown that these expressions do not primarily refer to a visual source of information. In the case of *szemmel láthatóan* and *szemlátomást*, their central function is to express that the speaker represents the target structure (for which s/he serves as a reference point) as a situation that s/he encountered, observed, and mentally processed. The signalization of experience-based inferences and views (epistential modality) is the prototypical function of *láthatóan*, *láthatólag*, *szemmel láthatólag*. By using *látszólag*, the speaker typically represents the event referred to in the clause as misleading experience or false inference. The use of each of these expressions can be interpreted in terms of a grammaticalization process of subjectivization and illustrates the fact that lexicalized evidential expressions of Hungarian are further grammaticalized into epistential expressions.

Keywords: epistemic modality, epistential, evidentiality, grammaticalization, inferentiality, lexicalization, subjectification, subjectivization.

KUGLER NÓRA

A polarizációs tendencia szerepe az irónia nyilvánvalóvá tételében

A hiperbola és litotész mint nyomok az ironikus interpretációhoz

1. Bevezető. – A tanulmány célja, hogy rámutasson arra, milyen szerepe van a hiperbola és litotész retorikai alakzatának abban, hogy az ironikus megnyilatkozást a mondott jelentés ellentétéként – HORN (1989: 39) terminológiájában poláris vagy logikai ellentétéként – értelmezzük. Arra teszek kísérletet, hogy megerősítem azt az elképzelést, amely szerint az irónia csupán eltérést fejez ki, és az iróniával gyakran társuló hiperbola és litotész jelenléte miatt látszik poláris vagy logikai ellentétnek az ironikus megnyilatkozás pragmatikai jelentése (l. KOMLÓSI 2012). A tanulmány első felében (2. pont) ismertetem az általam használt szemantikai és pragmatikai szempontokat figyelembe vevő prototipikus irónia fogalmát, röviden indokolva a meghatározás motiváltságát (l. bővebben KOMLÓSI 2012). Ennek a meghatározásnak az érvényességét támasztom alá a dolgozat második felében (3. pont) a Kétfarkú Kutya Párt ironikus kampányszövegeinek elemzésével, bemutatva az emberi gondolkodásra jellemző polarizációs tendenciát (l. HORN 1989: 271; OSGOOD–RICHARDS 1973 nyomán), amelynek megvalósulása a logikai szemantika körében maradván a kizárt harmadik elvének érvényesülése, a retorikai terminológiában, de pragmatikai szemlélettel pedig a hiperbola és a litotész alakzatainak használata. Végül a 4. pont alatt a tanulmány eredményeinek és gondolatmenetének rövid összefoglalása következik.

2. Az irónia mint metapragmatikai éberség. – Mielőtt rátérnénk a hiperbola és a litotész szerepére az irónia nyilvánvalóvá tételében és interpretációjában, nézzük, hogyan is összegezhethetjük az ironikus megnyilatkozás jellemzőit KOMLÓSI (2012) alapján. A irónia működésének sarkalatos pontjai a többértelműség létrehozása és fenntartása a pragmatikai jelentés szintjén is, az eltérés felmutatása – amely kategóriaváltás a megnyilatkozás tekintetében és perspektívaváltás a beszélő és a hallgató szempontjából –, valamint a metapragmatikai éberség felébresztése. Ezeknek a fogalmaknak a kifejtését láthatjuk a következő alpontokban.

Az első sarkalatos pont a többértelműség létrehozása: „legáltalább egy”. KOMLÓSI (2012) alapján világossá vált, hogy nem kielégítő magyarázat az ironikus megnyilatkozás ’több mint’, ’kevesebb mint’ és ’ellentéte’ interpretációja, amelyet GIORA (1995) javasol, valamint módosításra szorult az az elképzelés is (GIORA 1996; GIORA–FEIN 1999, 2003), amely szerint az ironikus megnyilatkozás szándékolt jelentése a mondott és a sugallt jelentés interakciója. A definíció a következőképpen módosul, amelyet az oppozíció és negáció szemantikai és pragmatikai analízise támaszt alá. Az irónia esetében a beszélő szándéka az – hasonlóan a kettős negációhoz és a negációemeléshez –, hogy fenntartsa

a pragmatikai jelentés többértelműségét. Az ironikus megnyilatkozás szándékolt jelentése a mondott jelentés és *l e g a l á b b e g y* (tehát lehet több is) sugallt jelentés interakciója, amely sugallt jelentéseket a kontextus redukálhat, de ébren is tarthat. Tehát a mondott jelentéssel több sugallt jelentés is interakcióban lehet. A negáció természetének és az iróniahasználat céljának köszönhetően a kontextuális információ nem egyértelműsíti a pragmatikai jelentést.

A második sarkalatos pont az *eltérés: kategóriaváltás és perspektíva váltás*. Világossá vált, hogy GIORA (1995) meghatározásával szemben nem mennyiségi, hanem minőségi változásra hívja fel a figyelmet az ironikus megnyilatkozás. Így a 'több mint', 'kevesebb mint' és 'ellentéte (opposite)' interpretáció helyett az ironikus megnyilatkozás: a különbözőség, eltérés felmutatása. Az irónia által teszünk különbözővé, eltérővé két dolgot. Ez a művelet a megnyilatkozás nézőpontjából kategóriaváltás, beszélő és a hallgató nézőpontjából pedig perspektíva váltás. A beszélő azért használ ironikus megnyilatkozást, hogy rámutasson arra, elhatárolódik valamtól, és a hallgatónban kételyeket ébresszen jelenlegi tudása, meggyőződése és a kulturális elvárások tekintetében, így téve képessé a hallgatót új ismeretek befogadására.

Nézzük meg közelebbről, mi is ez az eltérés. Az oppozíció és a negáció közelebbi vizsgálatával világossá vált, hogy újra kell gondolnunk az oppozíció fogalmát. Az irónia megértésében fontos szerepet játszik az oppozíciós viszony értelmezése. Az oppozíciós viszony fajtái közül az egyszerű ellentétről (*fehér/rózsaszín*) és a poláris ellentétről (*jó/rossz*) elmondható, hogy nem direkt tagadás útján jönnek létre. Ahogy láttuk, az irónia ezeket az ellentétfajtákat is képes létrehozni. Ami legáltalánosabban elmondható ezek után, hogy az irónia a „kategóriaváltás”, illetve a kategórián kívül helyezés egy módja. Gondoljunk csak a *fehér/rózsaszín* egyszerű ellentétekre, a *fehér/fekete* poláris ellentétekre, illetve a *fehér/nem fehér* logikai (erős) ellentétekre, amelyek mind az oppozíció lehetséges fajtái (l. bővebben HORN 1989: 39; KOMLÓSI 2012). A következő példában láthatjuk, hogyan alakítja a megnyilatkozás kontextusa azt, hogy melyik oppozíciós fajtáról van szó egy ironikus megnyilatkozás esetében.

- (1) *De jó forró ez a tea!* Kontextus: A már jéghideg teát kortyolgatva, amit a pincér késve éppen az imént hozott ki.

Figyeljük meg a *hideg ← hűvös ← langyos ← meleg ← forró* skálát. Láthatjuk, hogy a *forró/langyos* az egyszerű ellentétek közé tartozik, amely csoportban a hideget kivéve állhat minden más a skáláról a forróval párban. A példa kontextusából kiderül azonban, hogy nem erről az ellentéttípusról van szó, hanem a *forró/hideg* poláris ellentétről. A harmadik lehetőség a *forró/nem forró* logikai (erős) ellentét, amely értelmezést szintén nem zárja ki a példánk kontextusa, ugyanis minden más lehet a tea, csak nem forró. Az érvelésben a beszélő szempontjait és tudását veszem figyelembe az oppozíciós viszony megállapításakor. Azt a kérdést, hogy a hallgató hogyan értelmezheti világtudása alapján azt, melyik oppozícióról van szó az elhangzott ironikus megnyilatkozás esetében, a dolgozat terjedelmi korlátait figyelembe véve nem tárgyalom.

Azok a nézetek (l. bővebben KOMLÓSI 2007–2008, 2012), melyek szerint az ironikus megnyilatkozás az ellentétét sugallja annak, amit mond, abból fakad, hogy amikor a beszélő ironikusan mond valamit, a legtöbb esetben a poláris ellentétét implikálja annak, amit mond. Ami a túlzás alakzatán kívül visszamarad, az az eltérés felmutatása, amely esetben legalább egyszerű ellentét van a mondott és a sugallt jelentés között. Az irónia arra hívja fel a figyelmet, hogy van valami, ami bármi más, de nem az, amit mondok róla.

- (2) *Hm, milyen szép virágot hoztál nekem!* Kontextus: Egy hatalmas játékmával ácsorog a barátod a bejárati ajtóban.

A (2) megnyilatkozásban a beszélő arra szeretné a hallgató figyelmét felhívni, hogy mást hozott neki, mint amit várt. A *macit* és a *virágot* egyszerű ellentéteknek tekinthetjük, amely valami mást is közöl, mint *a maci az nem virág*. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy míg a *metafora* azonosság, hasonlóság felmutatása, illetve a metafora által válik azonossá, hasonlóvá két dolog, addig az *irónia*: a különbözőség, eltérés felmutatása, illetve az irónia által teszünk különbözővé, eltérővé két dolgot.

Eddig a megnyilatkozásra irányítottuk elsősorban a figyelmünket, de nézzük meg, mi történik a beszélő és a hallgató vonatkozásában. Amikor a beszélő ironikus megnyilatkozást tesz, láthatjuk, hogy, ami *kategória* váltás a megnyilatkozás tekintetében, az *perspektíva* váltás a beszélő és a hallgató számára. A beszélő iróniát használ annak érdekében, hogy kifejezze az *elhátárolódását*, *távolságtartását* valamitől. A beszélő ironikus megnyilatkozást tesz annak érdekében, hogy a hallgatóban kételyeket ébresszen a saját tudását, meggyőződését, illetve a kulturális elvárásokat illetően, így kényszerítve őt perspektívájának megváltoztatására azért, hogy új ismereteket fogadjon be. A perspektíva fogalmát TOMASELLO (2002: 127–8) nyomán használom, aki LANGACKER (1987) és FILLMORE (1985) perspektíva fogalmát helyezi evolúciós és egyedfejlődéses keretbe. Ennek értelmében a perspektivikusság a nyelv jellemző tulajdonsága, amely abból fakad, hogy a nyelvhasználóknak sok különböző dologról, különböző szempontból, különböző kommunikációs helyzetben kell beszélnie. Egy adott nyelvi szimbólum a kategorizáció egy szintjét, a tárgy vagy esemény szemlélésének egy adott perspektíváját jelenti. Tehát „a nyelvi szimbólumok olyan szociális konvenciók, amelyekkel másokat arra készítjük, hogy egy tapasztalati helyzetet egy meghatározott perspektívából szemléljenek” (TOMASELLO 2002: 127). Az irónia, álláspontom szerint, a nyelvnek erre a jellemző tulajdonságára hívja fel a figyelmet. Nemcsak tudatosítja a nyelvhasználók perspektívakülönbségeit, hanem váltásra kényszeríti őket; egyszerre, egymás mellett láttatva a különböző perspektívákat.

Itt érkezünk el a harmadik sarkalatos pontig, a *metapragmatikai éberség*ig. Nem járunk messze a WILSON–SPERBER (1992) által javasolt elképzeléstől, mely szerint az irónia kifejezi a beszélő kritikai attitűdjét. A kritikai attitűd homályos fogalma azonban nehezen illeszthető be az általam használt keretbe. Jobban rávilágít a dolog természetére a metapragmatikai éberség (metapragmatic

awareness), amely metasztint láthatóvá teszi a pragmatikai használatok szintjét, így egyszerre kezelhető a többféle pragmatikai jelentés lehetősége, ami az irónia célja.

A fentiek alapján az irónia prototipikus meghatározása a következőképpen alakul:

1. Az ironikus megnyilatkozással a beszélő metapragmatikai éberségre ösztönzi a hallgatót, ráirányítja a figyelmet az eltérésre, különbözőségekre a mondott jelentés és legalább egy (vagy több) sugallt jelentés között, fenntartva a pragmatikai jelentés többértelműségét.

2. Ez a művelet a megnyilatkozás nézőpontjából a kategóriaváltás, a Beszélő és a Hallgató nézőpontjából pedig a perspektíva váltás.

3. A Beszélő szándéka, hogy a Hallgatót perspektíva váltásra ösztönözze, metapragmatikai éberségre készítetve.

3. Nyilvánvalóvá tétel. – A) A hiperbola és litotész szerepe az irónia nyilvánvalóvá tételében. – Az irónia ellentétként való elgondolásában nagy szerepet játszik, hogy az ironikus példaanyag nagy része hiperbolával társult irónia (vö. LEECH 1983; ATTARDO 2000; GIORA 2003 példáit). Ebben az esetben a hiperbola felismerése egyértelműbben jelzi számunkra az irónia jelenlétét. KREUZ–ROBERTS (1995) a hiperbolát útjelző táblának tartják az ironikus szándék felismerésében, álláspontjuk szerint a hiperbola és az irónia számos diskurzuscélon osztozik, mint amilyenek a „humorosnak lenni”, „nyomatékosítani valamit” és „világossá tenni valamit”. Empirikus vizsgálatuk alátámasztotta azt a hipotézisüket, hogy a hiperbola jelenléte növeli az ironikus interpretáció valószínűségét, abban az esetben is, ha a megnyilatkozás mondott jelentése és a dolgok állása között nincsen eltérés. Konklúziójuk szerint a hiperbola önmagában is sugallhat ironikus szándékot. Az irónia és a litotész szoros kapcsolata a negáció, kettős negáció, negációemelés és indirekt negáció vizsgálata derít fényt, ahol ezeknek a negációtípusoknak az eufemisztikus, litotikus jellege adja a szoros kapcsolódás alapját (HORN 1989; KOMLÓSI 2012).

Álláspontom szerint, ami a túlzás és a kicsinyítés alakzatán kívül visszamarad, az az eltérés felmutatása, amely esetben eltérés van a mondott és a sugallt jelentés között, amelyet HORN (1989: 39) terminológiájában egyszerű ellentétnek (*virág/maci, fehér/rózsaszínű*) nevezhetünk. Az irónia arra hívja fel a figyelmet, hogy van valami, ami bármi más, de nem az, amit mondok róla. Ennek nyilvánvalóvá tételét és interpretációját segíti, ha a beszélő polarizálja a véleményét.

Vegyük szemügyre az 1. ábrán a Kétfarkú Kutya Párt ironikus kampányszövegeit, amelyek az ellentétek felmutatásával akarják felhívni a figyelmet a reklámok és a választási ígéretek valóságatlanságára.

1. ábra



Az autóreklám polarizálja (szélsőségesnek mutatja) a dolgok állást. Az óriásplakátot verbális megnyilatkozásként kezelem, mert a szövegéből fakad az ironia és az egyéb társulós alakzatok, nem a képi megjelenítésből. A szöveg önmagában is megállná a helyét kép nélkül, a plakáttal mint felülettel és műfajjal nem foglalkozom. *Autó. A fejlődés garanciája.* – szól az első megnyilatkozás, amely igaz az adott társadalom keretei között, és megegyezik a társadalmi elvárásokkal is, amely az autót a fejlett társadalom és civilizált világ ismérvének tartja. Ezt követi a *Még több kiirtott faj. Még nagyobb ózonlyuk. Még több elfoglalt arab ország* ígérete, mely poláris ellentéte (vö. *fekete/fehér*) a társadalom elvárásának és óhajának. A *még több/nagyobb* a jelenleginél is többre buzdító túlzó kifejezés az, amelyben felismerhető a hiperbola alakzata. A *még több/nagyobb* eltúlozza a társadalmi elvárásokkal ellentétben álló *kiirtott faj, ózonlyuk, elfoglalt arab ország* kifejezést. A fokozással biztosítja a beszélő, hogy nem az egyszerű ellentétek közé esik a mondott (*kiirtott faj*) és a társadalmilag elvárt sugallt jelentés viszonya (*megmentett faj*), ehelyett a két elvárás viszonya a poláris ellentétek csoportjába tartozik. E három elvárás ráirányítja a figyelmünket arra, hogy a *fejlődés* kifejezést újragondoljuk. Arra mutat rá, hogy probléma van a konvencionálisan elfogadott fejlődésfogalommal, annak tartalmával. Ezt követi a hasonlóan túlzó *Velünk legyőzheti bolygóját!* ígéret, amely kijelöli a *fejlődés* tágabb kontextusát, amely *legyőzheti* azt, amit védeni kellene. Észrevehetjük, hogy a beszédaktus szintjén is az óriásplakát és reklám mint kontextus ugyan az ígéret illokúciós aktusát hívja elő, de a plakát tartalma a fenyegetés illokúciós aktusát hordozza (vö. HAVERKATE 1990). Végül a plakát bal alsó sarkában az *Autókkal az Emberek Ellen Egyesület* mint a megnyilatkozások létrehozója (beszélő) jelenik meg. Az egyesület neve kifejezi az egyesület (beszélő) szándékát az általa kiragasztott és kommunikált plakátszöveggel kapcsolatban. Ennek a szándéknak a tükrében az *Autó. A fejlődés garanciája.* megnyilatkozást újra kell értékelni, amely ugyan *fejlődés*-t mond, de *pusztulás*-t implikál.

2. ábra



A következő példa (2. ábra) a Kétfarkú Kutya Párt plakátja, amely a 2010-es önkormányzati választási kampány része volt. A választási ígéreteik túlzóak és megvalósíthatatlanok annak érdekében, hogy rámutassanak a politikai ígéreték természetére. Az extrém módon túlzó első és a kevésbé extrém, de nem kevésbé populista második pont kontextust teremt az adócsökkentést ígérő harmadik pontnak, amely egy másik párt nem sokkal korábbi országgyűlési választási ígéreteit visszahangozza. Az első két pont túlzása rámutat a harmadik pont valóságatlanságára, s e három ígélet együttese által felismerhetővé válik, hogy a megnyilatkozás ironikus szándékú, amely a hallgató metapragmatikai éberségét kívánja felkelteni.

Retorikai értelemben a hiperbola alakzatával van dolgunk. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy empirikus kutatások szerint az irónia leggyakrabban hiperbolával (túlzás) és litotésszel (kicsinyítés) együtt fordul elő, ezen kívül viszonylag gyakran társul szarkazmussal és metaforával (I. KREUTZNÁL; idézi NEMESI 2009: 126–9). Feltételezésem szerint a hiperbolával és litotésszel való gyakori társulások eredménye, hogy az iróniát poláris oppozíciónak vagy logikai ellentétnek tekintjük. Érdekes figyelmet szentelni ezeknek az előfordulásoknak, és érdemes megkülönböztetni az iróniát más gondolatalakzatoktól, trópusoktól. Ezen a ponton meg kell említeni, hogy QUINTILIANUS értelmezésében az irónia gondolatalakzat és trópus is lehet; ez a két eset a nem (genus) tekintetében egyforma, a fajta (species) tekintetében különbözik egymástól. A trópus jelentése nyíltabb, mert annak ellenére nem színlel, hogy az ellenkezőjét érti annak, amit mond, és a szövegösszefüggése egyértelmű (I. QUINTILIANUS /2008: 582 [9, 2, 44–5]; KOMLÓSI 2007–2008: 97).

A túlzás (hiperbola) jelenségének leírásával, definíciós nehézségeivel és megjelenési formáival részletesen foglalkozik NEMESI ATTILA LÁSZLÓ (2009, 2010). Ezekon túlmenően bemutatja, hogyan képzelhető el különböző pragmatikai keretekben a túlzás interpretációja, és miért használunk túlzásokat a társalgásban. NEMESI szerint a túlzás két ellentétes irányban érvényesülhet a szemantikai skálán, amely skála két pólusa a nagyítás és a kicsinyítés. Felhívja a figyelmet arra a terminológiai problémára, hogy a kicsinyítő hiperbolákat a túlzás inverz műveleteként számon tartott alakzatfajtákhoz (litotész, meiózis) sorolják (I. bővebben NEMESI 2003, 2009: 151–5). Én túlzásra a *hiperbola*, a kicsinyítésre pedig a *litotész* terminust használom. A litotész és hiperbola nemcsak retorikai díszítőelemek, hanem

az emberi gondolkodásra jellemző, a hétköznapi nyelvhasználatunknak is alapvető alkotóelemei (vö. SPERBER–WILSON 1986/1995; NEMESI 2009). A hiperbolák döntő hányada konvencionális kifejezés, a túlzás műfaji sajátosság (FÓNAGY 1975: 484, 2001: 219), amely elsősorban az informális műfajokra jellemző. Az irodalomban a barokk és a romantika, a hősi eposzok, a népmese és a népköltészet nyelvezetében (vö. PROHÁSZKA 1947, 1953) érhető tetten, ezen túlmenően reklámokra (ÁRVAY 2003: 27, 2004: 251), rádiós és televíziós sportközvetítésekre és egyéb beszélgetős műsorokra is jellemző a túlzás gyakori jelenléte (NEMESI 2009: 155, 2010).

A relevanciaelméletben gondolkodva a hiperbola és a litotész olyan kontextuális implikációk felkutatására ösztönöznek, amelyek a q-ból hiányoznak (NEMESI 2009: 165). A fenti példa interpretációja esetében ez azt jelenti, hogy a Kétfarkú Kutya Párt választási ígéretei (örök élet, ingyen sör, adócsökkentés) extrém módon túlzóak annak érdekében, hogy rámutassanak a választási ígéret (q) természetére.

Az alább idézett példásor kontextusa: Vendégségben vannak nálam a barátaim, de sajnós az étel nem sikerült úgy, ahogyan szerettem volna. A vacsora végeztével az egyik vendégem a következő megnyilatkozást teszi.

- (3) a) *Jó volt a vacsora.*
 b) **Pompás** volt a vacsora. (Ironikus.)
 c) *Rossz volt a vacsora.*

A (3a) esetben, ha nekem nem ízlett az étel, amit főztem, de a vacsoravendégem jónak minősíti az ételt, akkor vagy azt gondolom, hogy 1. különbözik az ízlésünk, vagy 2. udvariasnak értékelem a megnyilatkozását, amely eufemizálja stilisztikailag, avagy kicsinyíti (litotész) a valós helyzetet, tudniillik, hogy 'nem jó vagy egyenesen rossz a vacsora'. A (3b) esetben, mivel gyökeresebben szemben áll a valósággal mint (3a), ezért vagy azt gondolom, hogy 3. ízlésficama van a vendégemnek, amely nem valószínű, vagy pedig 4. ironikusnak fogom értékelni a megjegyzését. Ebben a 4. értelmezésben a (3a) megnyilatkozásom kevésbé eufemisztikus, mint a (3b), de eufemisztikusabb mint a (3c), illetve a beszélő és a hallgató viszonyától függően (pl. baráti, ellenséges, hivatalos stb.) ugratásnak vagy támadásnak értékelhető.

Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a túlzás nem a mennyiség, hanem a minőség kategóriájával áll kapcsolatban, ahogyan azt az ironikus megnyilatkozás esetében is történik (l. 2. pont; KOMLÓSI 2012). NEMESI (2009: 165) kritikával illeti azt a nézetet (BROWN–LEVINSON 1978: 219, 1987: 214), amely a túlzást (hiperbola) a mennyiség kategóriájával hozza összefüggésbe, és elfogadja GRICE (1975/1989) véleményét, amely szerint az eltúlzott jelentés minőségileg más, mint a valóságnak megfelelő kifejezés jelentése. Érdeemes megemlíteni, hogy ez a probléma bukkan felszínre az ún. extrémeket-formulák kezelésében is, amelyek a minőség maximáját sértik, míg a túlzás más esetei a mennyiségi maximát (NORRICK 2004). NEMESI (2009: 165) nem fogadja el NORRICK mennyiségi maximára való hivatkozását az extrémeket-formulákra vonatkoztatva sem. Álláspontja szerint a túlzással való

gyakori társulás miatt gondoljuk a mondott és a sugallt jelentést egymással élesen ellentétesnek egy ironikus megnyilatkozás esetében.

A szarkazmusra mint az irónia nyílt típusára látunk példát – amelynek egyértelmű markere a hiperbola és a litotész – SWIFT „A Modest Proposal” című pamfletjében, amelyet GIORA (2003) és ATTARDO (2000: 815) is példának hoz az iróniára. SWIFT azt javasolja, hogy oly módon csökkentsék az ír szegények nyomorát, hogy azok gyermekeit tálalják fel az ír gazdagok lakomáin. Ily módon mindkét fél jól járna, mert a szegényeknek csökkennének az anyagi gondjaik, a gazdagoknak pedig színesedne az étrendje. Ebben az esetben a hiperbola az egész szövegre kiterjedt gondolatalakzat, nem pedig egyes szavakhoz kapcsolódó trópus, amilyen a „pompás” kifejezés a (3b)-ben. A teljes szöveg ironikusságát támasztja alá ATTARDO (2000) elemzése, aki szerint a pamflet egésze tekinthető egy megnyilatkozásnak. A megnyilatkozás (a pamflet) létrehozója (a szerző) szörnyű kannibalizmus szószólója, amellyel fel kívánja hívni a figyelmet az ír nép szegénységére és nyomorúságos helyzetére. Észrevehetjük, hogy ami kimaradt ATTARDO elemzéséből, az a hiperbola detektálása. A szörnyű kannibalizmus ugyanolyan extrém és túlzó javaslat, mint az *örök élet*, *ingyen sör* vagy a *még több kiirtott faj* (noha ezek kevésbé szörnyűek, de nonszensz javaslatok). Ez az extrém túlzás (kannibalizmus) hívja fel a figyelmet arra, hogy a szerző nem gondolja komolyan azt, amit mond. Hacsak nem feltételezzük elmebetegnek vagy más kultúrkörből valónak, akkor nem értelmezhetjük a megnyilatkozását racionális közlésnek. A t u l z á s az, ami nyomként szolgál ahhoz, hogy a hallgató sugallt jelentést feltételezzon. Láthatjuk, hogy akkor is jelen van a hiperbola vagy a litotész a megnyilatkozásban, amikor szarkazmusba csap át az irónia. A szarkazmus az irónia nyíltan agresszív típusa, amelynek világos markerei/nyomai és céljai vannak. Anélkül, hogy terminológiai kérdésekbe bocsátkoznánk, meg kell említeni, hogy nincsen konszenzus a szakirodalomban arról, hogy milyen viszonyban van egymással az irónia és a szarkazmus. SPERBER–WILSON (1981) iróniának tekinti, amikor valaki a saját véleményét visszahangozza; amikor valaki másét, az a szarkazmus (ATTARDO 2000: 795). A szótárak a szarkazmust mint a verbális irónia egyik formáját határozzák meg, amelynek van egy áldozata (JORGENSEN 1996: 613), habár LITTMAN–MEY (1991) szerint az irónia és a szarkazmus nem jár mindig együtt. Szarkasztikus iróniáról beszél TOPLAK–KATZ (2000). A szarkazmus értelmezését és egyéb formáinak összegzését adja ATTARDO (2000: 795). Én a szarkazmust a nyíltság és felismerhetőség szempontjából az irónia egyik fajtájának tekintem. Egyéb járulékos társalgási célok figyelembevétele meghaladná e tanulmány kereteit.

B) P o l a r i z á c i ó s t e n d e n c i a . – A fenti példák jól mutatják, hogy az ironikus megnyilatkozások értelmezéséhez figyelembe kell venni azt a jelenséget, amellyel a fogalmainkat a p o l á r i s e l l e n t é t e k tartományába igyekszünk utalni. Ez az emberi gondolkodásra jellemző általános tendencia, amelyet HORN (1989: 271) OSGOOD–RICHARDS (1973) nyomán p o l a r i z á c i ó s t e n d e n c i á n a k nevez. Az elme polarizációs kényszere az, ami a dolgokat *fehér/fekete*, *világos/sötét*, *jó/rossz*, *Isten/Ördög* dichotómiájába kényszeríti. Észrevehetjük, hogy ez a polarizáció kétirányú művelettel írható le, a hiperbolával és a litotésszel. Polarizáljuk a véleményünket, a dolgok állását, azért, hogy így tegyük világossá álláspontunkat.

- (4a) *Lehet, hogy mondta nekem Gyuri, amikor én éppen ordítva beszélgettem az igazgató úrral, miközben ő idesúgta a bal fülembe.*

A (4a) példában a beszélő épp azt ecseteli, hogy Gyuri számon kérte rajta, amiért nem a megbeszéltek szerint járt el, míg a beszélő maga nem emlékezett, hogy megegyeztek volna Gyurival bármiben is. A példában világosan látszik, hogy a beszélő álláspontja világossá tételére, illetve saját álláspontja elfogadására eltúlozza, illetve jelentékteleníti a történeteket. Míg ő ordítva beszélgetett, ami nyilvánvalóan a hangerőre hívja fel a figyelmet, addig Gyuri halkansúgva kérdezett tőle valamit. A helyzet abszurditása, sőt komikus volta miatt, illetve a beszélő habitusát ismerve (nem szokott ordítani, még kritikus helyzetekben sem), feltételezhetjük, hogy túloz. A valóságban nem ordított az igazgató úrral, és Gyuri nem suttogott, hanem normál hangerőn beszélt. Így az *ordítás*-t hiperbolának, a *suttogás*-t pedig litotésznek értékelhetjük. A sarkított, polarizált megnyilatkozás ironikus hangvételi, ha egyben a beszélő kritikájaként értelmezzük Gyurival és a helyzettel kapcsolatban, amellyel a Beszélő fel akarja ébreszteni a Hallgató metapragmatikai éberségét.

- (4b) *Lehet, hogy mondta nekem Gyuri, amikor én éppen beszélgettem az Igazgató Úrral, miközben ő (Gyuri) megemlítette nekem.*

A (4b) változatban, nincsen túlzás, sem kicsinyítés, csak a helyzet viszonylag semleges leírása. Ez már nehezebben értelmezhető iróniának, bár maga a helyzet olyan, amelyben nem szoktak fontos kérdéseket megemlíteni, Gyuri mégis ezt tette. Ez olyan finom kritika, amely csak nagyon finom iróniaként értelmezhető, ha az egyáltalán. A beszélő szándéka itt nehezebben érhető tetten, mint az első, ténylegesen elhangzott változatban, ahol a beszélő a túlzással és kicsinyítéssel tette felismerhetővé ironikus szándékát, felélesztve a Hallgató metapragmatikai éberségét, így ösztönözve váltásra a perspektívák között. HORN (1989: 271) az emberi gondolkodásra jellemző polarizációs tendenciát a következő példával szemlélteti, ahol a két polaritás közötti harmadik lehetőség visszautasítását láthatjuk.

- (5a) *Aki velem nincsen, az ellenem van; és aki velem nem gyűjt, tékozol.* (Máté 12, 30; Lukács 11, 23.)
 (5b) *Mert aki nincs ellenünk, mellettünk van.* (Márk 9, 40; Lukács 9, 50.)

A polarizációs tendenciát láthatjuk a (5a–b)-ben, ahol Jézus szavait eltérő módon interpretálja a két evangélista. A (5a)-ban a poláris ellentét negatív tagja (*ellenem*) nyeli el a semleges köztes pozíciót (azaz sem velem, sem ellenem), míg a (5b)-ben a poláris ellentét pozitív tagja (*mellettünk*) nyeli el a köztes lehetőséget. Más szavakkal (5a)-ban a középút a visszautasítást jelenti, míg a (5b)-ben az elfogadás körébe esik (HORN 1989: 270–1).

4. Összegzés. – Láthattuk, hogy az irónia gyakran túlzással és kicsinyítéssel társul, amelyben az emberi gondolkodás polarizáló tendenciáját érhetjük tetten, dichotómiába kényszerítve a fogalmainkat. A túlzás és kicsinyítés az, ami segít álláspontunk világossá tételében, ezért a velük társuló irónia könnyebben felismerhető a hallgató számára.

A tanulmány első részében az ironikus megnyilatkozás meghatározását adtam három sarkalatos pont köré sűrítve az irónia prototípusát KOMLÓSI (2012) alapján. Ilyen sarkalatos pontok: 1. a többértelműség létrehozása vagy fenntartása; 2. az eltérés létrehozása vagy fenntartása, amely a megnyilatkozás szintjén kategóriaváltás, a Beszélő és a Hallgató tekintetében pedig perspektíva-váltás, illetve 3. a metapragmatikai éberség felébresztése. A dolgozat második felében a bemutatott példaelemzésekkel alátámasztottam az iróniával társuló hiperbola és litotész marker szerepét az irónia nyilvánvalóvá tételében és interpretációjában.

Kulcsszók: irónia, perspektíva-váltás, metapragmatikai éberség, hiperbola, litotész, polarizációs tendencia.

A hivatkozott irodalom

- ATTARDO, SALVATORE 2000. Irony as relevant inappropriateness. *Journal of Pragmatics* 32: 793–826.
- ÁRVAY ANETT 2003. A manipuláció és meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 11–35.
- ÁRVAY, ANETT 2004. Pragmatic aspects of persuasion and manipulation in written advertisement. *Acta Linguistica Hungarica* 51: 231–63.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN 1978. Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. In: GOODY, ESTHER N. ed., *Questions and Politeness*. Cambridge University Press, Cambridge, 56–311.
- FILLMORE, CHARLES J. 1985. MARY NIEPOKIJ et. al. eds., Syntactic intrusions and the notion of grammatical construction. *Proceedings of the Eleventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley Linguistics Society, Berkeley, 73–86.
- FÓNAGY IVÁN 1975. [A] hiperbola. In: KIRÁLY ISTVÁN főszerk., *Világirodalmi lexikon* 4. Akadémiai Kiadó, Bp., 480–6.
- FÓNAGY IVÁN 2001. *Languages within language: an evolutive approach*. John Benjamins, Amsterdam.
- GIORA, RACHEL 1995. On Irony and Negation. *Discourse Processes* 19: 239–64.
- GIORA, RACHEL – FEIN, OFER 1999. Irony: Context and salience. *Metaphor and Symbol* 14: 241–57.
- GIORA, RACHEL 2003. *On our mind: Salience, context, and figurative language*. Oxford University Press, Oxford – New York.
- GRICE, H. PAUL 1975/1989. Logic and conversation. In: UŐ, *Studies in the way of words*. Harvard University Press, Cambridge (MA), 22–40.
- JORGENSEN, JULIA 1996. The functions of sarcastic irony in speech. *Journal of Pragmatics* 26: 613–34.
- HAVERKATE, HANK 1990. A speech act analysis of irony. *Journal of Pragmatics* 14: 77–109.

- HORN, LAURENCE R. 1989. A natural history of negation. The University of Chicago Press, Chicago.
- KOMLÓSI BOGLÁRKA 2007–2008. Az iróniakutatás dilemmái a pragmatikában. *Nyelvtudomány* 3–4: 95–128.
- KOMLÓSI BOGLÁRKA 2012. Az irónia mint „kategóriaváltás” és „perspektíva-váltás” a szemantika és pragmatika határán. *Magyar Nyelv* 108: 410–25.
- KREUZ, ROGER J. – ROBERTS, RICHARD M. 1995. Two cues for verbal irony: Hyperbole and the ironic tone of voice. *Metaphor and Symbolic Activity* 10: 21–31.
- KREUZ, ROGER J. – ROBERTS, RICHARD M. – JOHNSON, BRENDA K. – BERTUS, EUGENIE L. 1996. Figurative language occurrence and co-occurrence in contemporary literature. In: KREUZ, ROGER J. – MACNEALY, MARY SUE eds., *Empirical approaches to literature and aesthetics*. Ablex, Norwood (NJ), 83–97.
- LANGACKER, RONALD 1987. The foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Stanford University Press, Stanford.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983. Principles of pragmatics. Longman, London.
- LITTMAN, DAVID C. – MEY, JACOB 1991. The Nature of Irony. Toward a Computational Model of Irony. *Journal of Pragmatics* 15: 131–51.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2003. A túlzás szerepe a személyközi retorikában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 195–219.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. Az alakzatok kérdése a pragmatikában. *Loisir Könyvkiadó, Bp.*
- NEMESI, ATTILA LÁSZLÓ 2010. Data-gathering methods in research on hyperbole production and interpretation. In: NÉMETH T., ENIKŐ – BIBÓK, KÁROLY eds., *The Role of Data at the Semantic-Pragmatic Interface*. De Gruyter Mouton, Berlin – New York, 381–418.
- NORRICK, NEAL R. 2004. Hyperbole, extreme case formulation. *Journal of Pragmatics* 36: 1727–39.
- OSGOOD, CHARLES E. – RICHARDS, MEREDITH M. 1973. From Yang and Yin to *and* or *but*. *Language* 49: 380–412.
- PROHÁSZKA JÁNOS 1947. A nyomósított jelzők stilisztikai szerepe a népmesékben. *Magyar Nyelvőr* 77: 81–5.
- PROHÁSZKA JÁNOS 1953. A nagyítás és túlzás kifejezőmódjai nyelvünkben. *Magyar Nyelvőr* 77: 196–208.
- QUINTILIANUS, MARCUS FABIVS /2008. Szónoklattan (Institutio Oratoria). Kalligram, Pozsony.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1981. Irony and the use–mention distinction. In: COLE, PETER ed., *Radical Pragmatics*. Academic Press, New York, 295–318.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1986/1995. *Relevance: communication and cognition*. Blackwell, Oxford.
- TOPLAK, MAGGIE – KATZ, ALBERT N. 2000. On the Uses of Sarcastic Irony. *Journal of Pragmatics* 32: 1467–88.
- TOMASELLO, MICHAEL 2002. Gondolkodás és kultúra. Osiris Kiadó, Bp.
- WILSON, DEIRDRE – SPERBER, DAN 1992. On Verbal Irony. *Lingua* 87: 53–76.

The role of the polarizing tendency in making irony obvious: Hyperbole and litotes as clues to ironical interpretation

In most cases, irony is accompanied by the figures of overstatement (hyperbole and litotes), which might help to clarify the speaker's point of view, therefore irony accompanied by hyperbole and litotes is easier to recognize. In my view, any ironical utterance is the presentation of difference. Although due to the hyperbole or litotes involved, the intended meaning of irony is often considered to be the opposite of what has been said, the intended meanings of "pure" irony (i. e., one without overstatement or understatement) and "accompanied" irony should not be confused. What has actually been said and at least one suggested meaning are often polar or logical contraries (cf. Horn 1989), due to the attached hyperbole or litotes. Analyses of irony and its cues support the prototypical explanation of irony and detach irony from its cues.

Keywords: irony, shift of perspective, metapragmatic awareness, hyperbole, litotes, polarizing tendency.

KOMLÓSI BOGLÁRKA

Nyelvtörténet és nyelvi komplexitás Pidzsinizációs folyamatok a nyelvi változásban*

1. Probléma felvetés. – Az elmúlt évtizedben a nyelvészetben élénk tudományos diskurzus bontakozott ki a nyelvi komplexitás kérdése körül. E diskurzus középpontjában az a feltételezés áll, hogy az egyes nyelvek, illetve nyelvváltozatok komplexitási foka eltérő és történetileg is változó – szemben azzal a nyelvtudományban sokáig egyeduralkodó karteziánus állásponttal (háttéréhez l. SAMPSON 2009), melyet például HOCKETT (1958: 180–1) a következőképpen fogalmazott és indokolt meg: „impressionistically it would seem that the total grammatical complexity of any language, counting both morphology and syntax, is about the same as that of any other. This is not surprising, since all languages have about equally complex jobs to do, and what is not done morphologically has to be done syntactically.” Egy másik változat ugyanerre a témára NÁDASDY (2012) megfogalmazásában: „A nyelvész azt látja – s ez évezredek óta így van –, hogy a mérleg egyszerűsödési serpenyőjébe ugyanannyit tesznek a nyelvek minden évszázadban, mint a bonyolódási serpenyőbe.”

A nyelvi komplexitás variabilitására vonatkozó újabb kutatások három központi kérdésre koncentrálnak: 1. Mit értünk, illetve értsünk a 'nyelvi komplexitás' fogalma alatt? 2. Hogyan mérhető a nyelvek komplexitása? 3. Mely külső és belső tényezők befolyásolják a nyelvek komplexitását? Releváns kutatások jelenleg elsősorban a nyelvtipológia, a kontaktológia és a nyelvelsajátítás-kutatás körében folynak, és már eddig is számos elméleti, módszertani felismeréshez és empirikus eredményhez vezettek. Az alapvető jelentőségű és átfogó munkák közül mindenekelőtt DAHL 2004,

* Kiss Jenő professzor úrnak, a germanistának, 70. születésnapjára.

The role of the polarizing tendency in making irony obvious: Hyperbole and litotes as clues to ironical interpretation

In most cases, irony is accompanied by the figures of overstatement (hyperbole and litotes), which might help to clarify the speaker's point of view, therefore irony accompanied by hyperbole and litotes is easier to recognize. In my view, any ironical utterance is the presentation of difference. Although due to the hyperbole or litotes involved, the intended meaning of irony is often considered to be the opposite of what has been said, the intended meanings of "pure" irony (i. e., one without overstatement or understatement) and "accompanied" irony should not be confused. What has actually been said and at least one suggested meaning are often polar or logical contraries (cf. Horn 1989), due to the attached hyperbole or litotes. Analyses of irony and its cues support the prototypical explanation of irony and detach irony from its cues.

Keywords: irony, shift of perspective, metapragmatic awareness, hyperbole, litotes, polarizing tendency.

KOMLÓSI BOGLÁRKA

Nyelvtörténet és nyelvi komplexitás Pidzsinizációs folyamatok a nyelvi változásban*

1. Probléma felvetés. – Az elmúlt évtizedben a nyelvészetben élénk tudományos diskurzus bontakozott ki a nyelvi komplexitás kérdése körül. E diskurzus középpontjában az a feltételezés áll, hogy az egyes nyelvek, illetve nyelvváltozatok komplexitási foka eltérő és történetileg is változó – szemben azzal a nyelvtudományban sokáig egyeduralkodó kartezianus állásponttal (háttéréhez l. SAMPSON 2009), melyet például HOCKETT (1958: 180–1) a következőképpen fogalmazott és indokolt meg: „impressionistically it would seem that the total grammatical complexity of any language, counting both morphology and syntax, is about the same as that of any other. This is not surprising, since all languages have about equally complex jobs to do, and what is not done morphologically has to be done syntactically.” Egy másik változat ugyanerre a témára NÁDASDY (2012) megfogalmazásában: „A nyelvész azt látja – s ez évezredek óta így van –, hogy a mérleg egyszerűsödési serpenyőjébe ugyanannyit tesznek a nyelvek minden évszázadban, mint a bonyolódási serpenyőbe.”

A nyelvi komplexitás variabilitására vonatkozó újabb kutatások három központi kérdésre koncentrálnak: 1. Mit értünk, illetve értsünk a 'nyelvi komplexitás' fogalma alatt? 2. Hogyan mérhető a nyelvek komplexitása? 3. Mely külső és belső tényezők befolyásolják a nyelvek komplexitását? Releváns kutatások jelenleg elsősorban a nyelvtipológia, a kontaktológia és a nyelvsajátítás-kutatás körében folynak, és már eddig is számos elméleti, módszertani felismeréshez és empirikus eredményhez vezettek. Az alapvető jelentőségű és átfogó munkák közül mindenekelőtt DAHL 2004,

* Kiss Jenő professzor úrnak, a germanistának, 70. születésnapjára.

KORTMANN–SZMRECSANYI 2012, KUSTERS 2003, MCWHORTER 2011, MIESTAMO et al. 2008, SAMPSON–GIL–TRUDGILL 2009 és TRUDGILL 2011 érdemel említést.

Jelen írás keretein belül nincs lehetőségünk a vonatkozó kutatások átfogó és szisztematikus áttekintésére. Mi a magunk germanista nézőpontjából itt csak annyit kívánunk leszögezni, hogy az eddig elvégzett empirikus kutatások a germán nyelvek közül elsősorban az angol nyelv világszerte létező változataira koncentráltak. Amennyiben az elemzések során más germán nyelvek egyáltalán szóba kerültek, úgy – a tipológiai kutatásokra általában jellemző módon – szinte kivétel nélkül csak e nyelvek (írott) sztenderd változatait (vö. pl. DAMMEL–KÜRSCHNER 2008; KUSTERS 2003; MCWHORTER 2004) érintették. Dolgozatunkban éppen ezért arra teszünk kísérletet, hogy a kutatások néhány központi hipotézisét a német nyelv különféle változataiból származó adatokkal konfrontáljuk, majd pedig elemzéseink eredményét elméleti és módszertani reflexiónak vessük alá.

2. Háttérfeltevések és hipotézisek. – A nyelvi komplexitás vizsgálatára irányuló legújabb kutatások legfontosabb háttérfeltevése, mint említettük, az ekvikomplexitás tételének tagadásából vezethető le. Első feltevésünk ennek megfelelően a következőképp hangzik:

(H1) A nyelvek komplexitási foka variábilis és történetileg is változó.

A nyelvi komplexitás definícióját és a vele kapcsolatos jelenségek magyarázatát természetesen alapvetően meghatározza a kutató nyelvelméleti álláspontja. Dolgozatunkban szociolingvisztikai alapállásból közelítjük meg a problémát, második háttérfeltevésünk ennek megfelelően a következőt mondja ki:

(H2) A nyelv társas beágyazottságából fakadóan mind a nyelvi variabilitást, mind pedig a nyelvi változást társadalmi tényezők/struktúrák (is) befolyásolják.

(H1)-et és (H2)-t egymásra vetítve így a következő állításhoz jutunk:

(H3) Egy nyelv komplexitási foka és annak változása társadalmi tényezők/struktúrák függvénye (is).

A nyelvek komplexitásának vizsgálatával kapcsolatban felvetődő egyik legfontosabb és talán legizgalmasabb kérdés, hogy melyek azok a társadalmi tényezők, illetve struktúrák, melyek a nyelvek komplexitásának mértékét és annak változását meghatározzák. A vonatkozó szakirodalom jelenleg elsősorban a következő három tényező szerepét vizsgálja: 1. a nyelvi érintkezések intenzitása, 2. a társas kapcsolathálózatok erőssége, valamint 3. a beszélőközösség nagysága (vö. pl. TRUDGILL 2009, 2010, 2011; KORTMANN–SZMRECSANYI 2009; SINNEMÄKI 2009). E három tényező közül jelenleg mindenekelőtt a nyelvi érintkezés szerepe áll a kutatói érdeklődés homlokterében – egyúttal pedig saját vizsgálataink középpontjában is.

A nyelvi érintkezésnek köztudottan számos és sokféle nyelvi következménye lehet; elég itt csak a transzferjelenségek útján bekövetkező additív komplexifi-

kációra vagy a Spachbund-jelenségekre utalunk, melyek a közismert és sokat kutatott kontaktusjelenségek közé tartoznak. Ezek mellett azonban a nyelvi érintkezésnek mélyreható tipológiai következményei is lehetnek. Ezek közé tartozik mindenekelőtt a strukturális szimplifikáció, melynek háttérében a felnőttkori másodiknyelv-elsajátítás áll, közelebbről pedig az a körülmény, hogy a felnőttkori, illetve az ún. kritikus periódus(ok)on túli nyelvelsajátítás – jelentős részben biológiai meghatározottsága folytán – rendszerint nem éri el az elsőnyelv-elsajátítás szintjét, illetve színvonalát (vö. LENNEBERG 1967; PLÉH 2003): „Just as complexity increases through time, and survives as the result of the amazing language-learning abilities of the human child, so complexity disappears as a result of the lousy language-learning abilities of the human adult. Adult language contact means adult language learning; and adult language learning means simplification” (TRUDGILL 2001: 372).

Ezek a felnőttkori L2-elsajátítás eredményeként bekövetkező szimplifikációs folyamatok végső soron pidzsinizációként értelmezhetők. Ugyanezek a folyamatok idézik elő bizonyos jellegzetes szocioökonómiai környezetben a pidzsin nyelvek létrejöttét is, ami azonban nagyon ritka jelenség (vö. TRUDGILL 2009). E kontaktus-indukált szimplifikációs folyamatoknak a nyelvi változásban játszott meghatározó szerepét már korábban is megfigyelték és leírták egyes kutatók. Így például az angol nyelvtörténetben, az óangol és a középanyol közti átmenet során lejátszódott morfoszintaktikai változásokban (vö. pl. MILROY 1992), vagy épp a norvég nyelvnek a Hanza-korszakban végbement átfogó morfoszintaktikai redukciója kapcsán (vö. BRAUNMÜLLER 2004; JAHR 2001). A német nyelvtörténetírás e tényező jelentőségével mindeddig nem számolt, noha a – fenti értelemben vett – nyelvi érintkezésnek a sztenderd németben megfigyelhető újabb morfoszintaktikai változásokban játszott szerepére a közelmúltban már többen is felhívták a figyelmet.

Amennyiben tehát a következőkben a nyelvi érintkezésnek a német különféle változatainak komplexitására gyakorolt hatásáról lesz szó, ez alatt a felnőttkori L2-elsajátítás, illetve az annak eredményeként lejátszódó strukturális szimplifikáció szerepét értjük. Azokat a változatokat, melyekben a nyelvi kapcsolatok történetének ismeretében – más változatokhoz képest – jelentős L2-hatással kell számolnunk, TRUDGILL (2011) nyomán *high-contact* változatokként említjük; ellenkező esetben *low-contact* változatokról beszélünk.

A nyelvi érintkezés és a nyelvi komplexitás összefüggésére vonatkozó hipotéziseink az elmondottaknak megfelelően a következők:

(HIP1) A *high-contact* nyelvekre/nyelvváltozatokra a szimplifikációs tendenciák jellemzők.

(HIP2) A *low-contact* nyelvekben/nyelvváltozatokban a strukturális komplexitás megőrzésével, illetve fokozódásával¹ kell számolnunk.

¹ A területi korlátok nem teszik lehetővé annak a kérdésnek az érdemi tárgyalását, hogy *low-contact* nyelvekben/változatokban milyen okok vezetnek a strukturális komplexitás kiépüléséhez. (Ehhez a kérdéshez l. TRUDGILL 2009, 2011.)

Osztik SzMRECSANYI–KORTMANN (2012: 8) szkeptikus álláspontját, mely szerint egy nyelv globális komplexitásának megállapítása és mérése módszertanilag alighanem kivitelezhetetlen feladat. A grammatika egyes részrendszereinek vizsgálata azonban már közel sem tűnik ilyen reménytelen vállalkozásnak. Alábbi elemzéseink középpontjában a morfoszintaktikai komplexitás áll. A vonatkozó kutatásokban alkalmazott sokféle módszertan közül a Freiburgi Egyetemen kidolgozott fogalmi és mérési apparátust használjuk (vö. KORTMANN–SZMRECSANYI 2009; SZMRECSANYI–KORTMANN 2012). A következőkben ennek az apparátusnak az általunk alkalmazott főbb elemeit – a komplexitás kritériumait, valamint az alkalmazott mérési eljárást – mutatjuk be, továbbá ismertetjük az elemzésekhez használt korpuszt.

3. A módszertani háttér. – A nyelvi komplexitás definíciója természetesen a kutatások egyik sarkalatos és sokat vitatott pontja. A különféle definíciók ugyanis nemcsak különféle módszertani megközelítéseket tesznek szükségessé, hanem különféle komplexitási értékekhez is vezet(het)nek. Első lépésben az abszolút (rendszerközpontú/elméleti) és relatív (beszélőközpontú/perceptív) komplexitást szokás elkülöníteni egymástól (vö. pl. KUSTERS 2008; KORTMANN–SZMRECSANYI 2012: 10–2). E megkülönböztetésen túl többek között az alábbi, e két kategóriába nem mindig egyértelműen besorolható komplexitásfogalmak, illetve komplexitási szintek határozhatók meg: 1. az abszolút-kvantitatív komplexitás, amely egy változat morfoszintaktikai eszköztárának „fejlettségét” jelöli és az explicit – szintetikus vagy analitikus – grammatikai szerkezetek előfordulásán keresztül mérhető; 2. a redundancia alapú komplexitás, melynek foka annál nagyobb, minél jelentősebb egy változatban a kommunikatív többletet nem hordozó strukturális többlet (mint pl. a grammatikai nemek); 3. az irregularitás alapú komplexitás, mely az irregularis toldalékok előfordulásának mértékén keresztül határozható meg; végül pedig 4. az ún. L2-elsajátítási komplexitás, mely szubjektív kategóriaként egy változat L2-ként történő elsajátításának (individuális) nehézségi fokát jelöli. SIEGEL (2012: 35–6) egy további, az abszolút és a relatív komplexitást ötvöző komplexitásfogalommal dolgozik. Az ún. komponenciális komplexitás mellett, amely a morfológiaileg jelölt distinkciók, illetve a morfémák számán keresztül ragadható meg, megkülönbözteti a strukturális komplexitást, amelyet a szemantikai transzparencia, a regularitás és a szaliencia kategóriáinak segítségével határoz meg. Érvelése szerint így például a szabad grammatikai morfémák a kötöttekhez képest a komplexitás alacsonyabb fokát testesítik meg, miután utóbbiakhoz képest magasabb fokú szaliencia jellemzi őket, és épp ennek köszönhetően az elsajátítás sorrendjében is megelőzik a kötött morfémákat (vö. SIEGEL 2012: 39).

Az eddigi kutatási eredményekkel való összehasonlíthatóság érdekében saját méréseink során, mint említettük, a fenti komplexitásfogalmak ötvözeteként Freiburgban kidolgozott módszertant alkalmaztuk (vö. KORTMANN–SZMRECSANYI 2004, 2009, 2012). Elemzéseink így az vizsgált változatok *gyakoriság* alapú morfoszintaktikai komplexitásának meghatározására irányulnak, és a nyelvi érintkezés, illetve a komplexitás összefüggésének ellenőrzése céljából három változattípust érintenek: low-contact L1, high-contact L1 és high contact L2.

Az egyes változatok komplexitási fokának megállapítása korpuszelemzésen keresztül, négy kritérium segítségével történik: 1. *s z i n t e t i c i t á s*, azaz a kötött grammatikai morféma segítségével történő morfológiai jelölések előfordulása; 2. *a n a l i t i c i t á s*, mely alatt a szabad grammatikai morféma előfordulási gyakorisága értendő; 3. *g r a m m a t i c i t á s*, azaz a grammatikai morféma összes előfordulása, melynek értékét a szinteticitás és az analiticitás együttes értéke adja; végül 4. *i r r e g u l a r i t á s*, azaz az irreguláris morfológiai jelölések előfordulási gyakorisága, amelyek a szabályos alakokkal szemben az L2-elsajátításban jelentős tanulási nehézséget jelentenek, és ezért gyakran regularizálódnak.

A fent megfogalmazott hipotéziseinknek megfelelően a kvantitatív korpuszelemzés révén tehát azt kívánjuk ellenőrizni, hogy az általunk vizsgált német high-contact L1- és L2-változatok valóban szignifikánsan alacsonyabb grammaticitás- és irregularitás-értékeket mutatnak-e a low-contact L1-változathoz képest.

4. Az elemzett adatok. – A kiinduló hipotézisek empirikus ellenőrzéséhez kérdésvetésünknek megfelelően a német nyelv három nyelvváltozattípusát (összességében négy beszélt nyelvi változatot) vizsgáljuk. Az elemzett korpusz ehhez igazodva három, autentikus beszélt nyelvi szövegeket tartalmazó részkorpuszból áll össze:

1. *Német beszélt sztenderd nyelvváltozat*: a német nyelv olyan L1-változata, amely kialakulása óta állandó és intenzív kontaktushatásnak van kitéve; egyrészt mint Közép- és Kelet-Európa (egészen a közelmúltig) legfontosabb lingua francája, másrészt pedig, különösen a második világháború vége óta, mint a német nyelvű országokba bevándorolt külföldi munkavállalók és menekültek milliói által tanult nyelvváltozat. A sztenderd németet felnőttkorban L2-ként tanulók tömegeivel kell tehát számolnunk, s így egyúttal az L1 sztenderd németre gyakorolt erős L2-hatásokkal is. Morfoszintaktikai jegyeit tekintve e változat természetesen jelentős átfedéseket mutat az írott sztenderddel, emellett azonban számos, a koncepcionális szóbeliség természetéből fakadó szisztematikus eltérés is jellemzi (vö. FIEHLER 2009), mint például az inflexiós toldalékok kopása, az alanyi szerepű személyes névmás törlése, stb.

2. *A Kiche Duits (Kitchen German / Black Namibian German) és az Unserdeutsch (Rabaul Creole German)*, melyek a németnek az egykori német gyarmatokon kialakult high-contact változatai. A namíbiai feketék által használt Kiche Duits a 19. és 20. század fordulóján létrejött olyan L2-változat, mely egyaránt mutatja egy informális és munkahelyi környezetben használt pidzsin nyelvváltozat és az egyéni tanulói nyelvváltozatok jellegzetességeit (vö. DEUMERT 2003, 2009). Legfeltűnőbb morfoszintaktikai jellemzői közé tartozik például a főnévi nem- és esetjelölés hiánya, a többes számot jelölő általános *-s*, az alany-állítmány egyeztetés hiánya, illetve a gyakran jelöletlen vagy egyszerű igenévvél kifejezett múlt idő (vö. DEUMERT 2009: 394–400). A második vizsgált nyelvváltozat, az Unserdeutsch az egyetlen dokumentált német alapú kreol nyelvváltozat, amely a pápua új-guineai Rabaulban beszélt pidzsin nyelvváltozat kreolizálódásával jött létre. Az alapját képező korábbi pidzsin nyelvváltozatot a helyi gyerekek és az őket felügyelő és tanító német misszionáriusok közötti kommunikációs igény hívta életre.

Az első világháború után a német nyelv szerepe tantárgyként, illetve az oktatás nyelveként tovább nőtt. A korábbi pidzsin kreolizálódását végül az tette lehetővé, hogy az internátusból kikerülő gyerekek később családot alapítva maguk között is tovább használták e nyelvváltozatot, amelyet az 1960-as években felnövő generáció már L1-ként sajátíthatott el (vö. MÜHLHÄUSLER 2001: 246–7). VOLKER (1989: 154–72) többek között az Unserdeutsch alábbi tipikus morfoszintaktikai jellegzetességeit emeli ki: hiányzó esetjelölés a (fakultatív) határozott és határozatlan névelőkön, a tőhangváltás nélküli igealakok egybeesése E/1. és E/2. személyben, illetve – mint a Kiche Duits esetében – a perifrasztikus múlt idejű alakok segédigéinek törlése.

3. A *C i m b r o* (Zimbrisch), amely a német nyelv egyik tradicionális low-contact L1-változata. A Cimbróhoz olyan, a késő középkorban létrejött, ma Északkelet-Olaszországban beszélt bajor alapú német nyelvsziget-nyelvjárások tartoznak, amelyeket a 18. században Veneto és Trentino tartományban még több ezren használtak elsődleges nyelvváltozatként (vö. ROWLEY 1996: 272–4). Mára a Cimbro használata jelentősen visszaszorult, két hegyi falun kívül (Giazza és Toballe) már csak Lusernben beszélik (vö. BIDESE 2005: 5–7). Az elmúlt időszakban jelentkező erős olasz kontaktushatás ellenére (vö. KOLMER 2010) a Cimbro elszigeteltségének köszönhetően számos régi morfológiai jellegzetességet megőrzött. Általánosságban jellemző rá a komplex és differenciált inflexiós rendszer, továbbá a rendkívül kiterjedt allomorfia (vö. SCHWEIZER 2008). A Cimbro szociolingvisztikai szempontból olyan low-contact nyelvváltozatnak tekinthető, amelyet viszonylagos földrajzi elszigeteltsége és jelentősen korlátozott használati hatóköre folytán más beszélők L2-ként jellemzően nem sajátítanak el. Ebben az esetben tehát jelentős L2-hatásokkal nem kell számolnunk.

A fent bemutatott nyelvváltozatok morfoszintaktikai összehasonlításánál három, egyenként 3000 véletlenszerűen kiválasztott szóalakból összeállított részkorpuszt elemeztünk. A részkorpuszokat mindhárom nyelvváltozattípus esetében három, egyenként 1000 tokent tartalmazó független minta alkotta annak érdekében, hogy a vizsgálat statisztikai értelemben is kiegyensúlyozott legyen. A pidzsin/kreol részkorpuszon belül a Kiche Duits 57%-os, az Unserdeutsch nyelvváltozat 43%-os arányban szerepel. Az összehasonlíthatóság és a beszédhelyzet, illetve a szövegtípus különbségeiből adódó zavaró tényezők kiküszöbölése érdekében ügyeltünk arra, hogy e paraméterek tekintetében mindhárom nyelvváltozat egységes legyen. Így a kiválasztott szövegek főként olyan narratív diskurzusok voltak, amelyekben a beszélők múltbeli eseményeket, történeteket mesélnek el. A Kiche Duits és az Unserdeutsch elemzéséhez DEUMERT (2003, 2009), valamint a Kölni Egyetem Unserdeutsch-portáljának (<http://www.uni-koeln.de/gbs>) szövegközlései szolgáltak forrásul. A Cimbro elemzéséhez felhasznált szövegek Giazza településről származnak, ezeket SCHWEIZER (1939) gyűjtötte és jegyezte le. A német beszélt sztenderd szövegek a „Forschungs- und Lehrkorpus Gesprochenes Deutsch” (FOLK, Datenbank für Gesprochenes Deutsch) adatbankjából származnak. Mivel a német beszélt sztenderd a földrajzi helytől, a beszélők végzettségétől, a használt regisztertől, illetve a beszélők egyéni nyelvi repertoárjától függően jelentős változatosságot mutat, különös figyelmet fordítottunk az összehasonlíthatóságra. Így valamennyi 1000 szavas minta

esetében rajnai frank területről (Közép-Németország nyugati része) származó, egy kórházi műszakváltás során rögzített beszélgetéseket elemeztünk.

A fenti részkorpuszok adatait felhasználva megvizsgáltuk az egyes nyelvváltozattípusok előfordulási értékeken alapuló morfoszintaktikai komplexitását a 3.1 fejezetben bemutatott kritériumok alapján. Ennek során valamennyi nyelvváltozattípus egyenként háromszor ezer szavas almintájában meghatároztuk 1. a szabad morfémák előfordulási arányát (analiticitás), 2. a kötött morfémák előfordulási arányát (szinteticitás), 3. a szabad és kötött morfémák együttes előfordulási arányát (grammaticitás), végül 4. az irreguláris morfológiai jelölések arányát (irregularitás). A nyelvváltozattípusokhoz rendelt részkorpuszokban megfigyelt előfordulási átlagok különbségét és azok statisztikai jelentőségét egyszempontos ANOVA segítségével teszteltük. Az alábbiakban elemzésünk eredményét az egyes komplexitási kritériumok szerint mutatjuk be.

5. E r e d m é n y e k . – A) S z i n t e t i c i t á s . – Az elemzett korpuszszövegekben a szintetikus morfológiai jelölések összes előfordulását, így a főnevek, a névelők és a névmások esetet és számot jelölő inflexiós toldalékainak, a melléknevek ragozásához és fokozásához használt inflexiós jelölések, végül az igék számot és igeidőt jelölő inflexiós toldalékainak előfordulási gyakoriságát vizsgáltuk. A ragozott igék melléknévi igeneves alakja esetében a cirkumfixum szó eleji *ge-* elemét és a szóvégi *-t/-en* toldalékat külön vettük figyelembe. Ez különös fontossággal bír, hiszen a teljes cirkumfixum megjelenése az L2-változatokban korántsem automatikus (l. pl. pidgin/kreol: *wo hast du Duits g e l e r n*, ill.: *ich hab l e r n e n Duits*).

Az eredmények azt mutatják, hogy a Cimbro adatokban a vizsgált tokenek 29,56%-a, a beszélt sztenderd szóalakok 22,86%-a, a pidzsin/kreol szóalakoknak pedig 22,16%-a tartalmaz szintetikus jelölést. Ez azt mutatja, hogy a szinteticitás a tradicionális low-contact L1-változat esetében a legmagasabb. Az előfordulási átlagok különbsége a tradicionális L1 és a német beszélt sztenderd között ($p = 0,009$), illetve a tradicionális L1 és a pidzsin/kreol között ($p = 0,006$) szignifikáns, a német beszélt sztenderd és a pidgin/kreol között azonban statisztikailag elhanyagolható ($p = 0,703$).

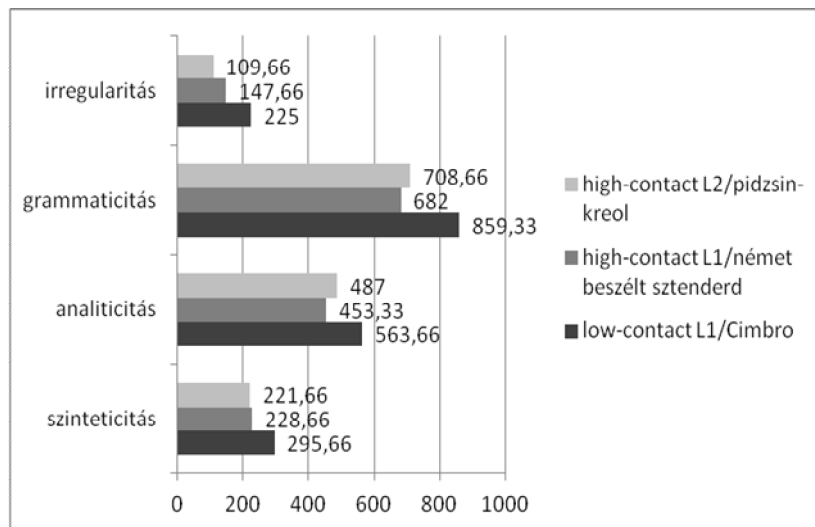
B) A n a l i t i c i t á s . – Az analiticitás-index meghatározásához a határozott és határozatlan névelők, a birtokos, személyes és tagadó névmások, az alá- és mellérendelő kötőszók, az igeidők kifejezésére használt *haben* és *sein* segédigék, a *sein*-kopula-szerkezetek, a módbeli segédigék, az előljárószók, a tagadószók, valamint a tágabb értelemben vett segédigék előfordulását vizsgáltuk meg. Az adatok alapján az látszik, hogy valamennyi nyelvváltozat esetében megközelítőleg kétszer annyi analitikus morfológiai jelölés található, mint szintetikus. A tradicionális L1 esetében 56,36%, a német beszélt sztenderdnél 45,33%, a pidzsin/kreolban pedig 48,7% az analiticitás, vagyis a szabad grammatikai morfémák előfordulásának aránya. Hipotézisünkkel összhangban itt is a tradicionális L1-változatban figyelhető meg a legnagyobb mértékű analiticitás, amely egyúttal szignifikáns különbséget is mutat a német beszélt sztenderdhez ($p = 0,001$) és a pidzsin/kreolhoz ($p = 0,004$) képest. Az utóbbi két high-contact nyelvváltozat között azonban e tekintetben – ahogy a szinteticitás esetében is megfigyeltük – nincs statisztikai értelemben vett számottevő különbség ($p = 0,094$).

C) **Grammaticitás**. – A grammaticitás mértékét, mint fent említettük, a kötött és szabad grammatikai morfémmák együttes előfordulási átlagából határoztuk meg. A fent ismertetett adatok fényében mindhárom nyelvváltozatnál relatíve magas grammaticitás-értékeket figyelhetünk meg. Az A) és B) pontban bemutatott faktorok esetében kapott eredményekhez hasonlóan itt is az látható, hogy a legmagasabb grammaticitás-index a tradicionális L1-hez köthető, melyben a grammatikai morfémmák előfordulási aránya mindkét további high-contact nyelvváltozathoz képest szignifikánsan nagyobb ($p = 0,000$). Ez az eredmény megerősíti kiinduló hipotézisünket, mely szerint a high-contact nyelvváltozatok grammatikai szempontból kevésbé komplexek, szemben a low-contact nyelvváltozatokkal. A német beszélt sztenderd és a pidzsin/kreol közti különbség statisztikailag itt is jelentéktelen ($p = 0,174$).

D) **Irregularitás**. – Miután az irreguláris alakok regularizációja az egyik leggyakoribb és legjellemzőbb L2-hatásnak tekinthető, a legalacsonyabb irregularitás-értékeket a high-contact nyelvváltozatokban vártuk. Az irregularitás-index meghatározásánál az egyes nyelvváltozattípusok részmintáiban valamennyi irreguláris morfológiai jelölést figyelembe vettünk (irreguláris toldalékok, szabálytalan, tőhangváltást mutató, valamint szuppletív szóalakok), majd meghatároztuk ezek átlagos előfordulási arányát. Az irregularitás értékei ebben az esetben is a nyelvváltozattípus és az irregularitás közötti összefüggésre utalnak: A legnagyobb mértékű irregularitás a low-contact L1-ben, a legalacsonyabb pedig a pidzsin/kreol változatokban mutatható ki. Emellett a tradicionális L1-ben mindkét további nyelvváltozathoz képest jelentősen több irregularitás fordul elő (német beszélt sztenderd: $p = 0,002$, pidzsin/kreol: $p = 0,000$), továbbá a német beszélt sztenderd és a pidzsin/kreol közötti különbség is statisztikailag jelentős ($p = 0,036$). Az elemzések eredményeinek összefoglalását az 1. ábra tartalmazza.

1. ábra

A komplexitás mértéke az egyes nyelvváltozatokban



E) Az egyes faktorok közti korreláció. – Az eddigi kutatási eredmények fényében fel kell tennünk egyrészt a kérdést, hogy van-e, s ha igen, milyen összefüggés a komplexitás fent tárgyalt dimenziói között, másrészt pedig, hogy hogyan illeszkednek eredményeink az eddigi kutatási eredményekhez. Ebben a tekintetben elsősorban két releváns kérdés vetődik fel: 1. Az alacsonyabb szinteticitás-értékek magasabb analiticitás-értékkel párosulnak-e (és fordítva)? Vagyis: kimutatható-e egyfajta „munkamegosztás” az analiticitás és a szinteticitás mértéke között? 2. Kimutatható-e pozitív korreláció a grammaticitás és az irregularitás közt? Az első kérdés megválaszolásához megvizsgáltuk az egyes nyelvváltozattípusokban megfigyelhető szinteticitás- és analiticitás-értékek statisztikai összefüggését. A lineáris regresszió vizsgálata az egyes nyelvváltozattípusok releváns értékei tekintetében azt mutatta, hogy a szinteticitás és az analiticitás értékei között szignifikáns pozitív korreláció figyelhető meg. Ez azt jelenti, hogy az alacsonyabb mértékű szinteticitást a nyelvváltozattípusok nem kompenzálják nagyobb mértékű analiticitással vagy fordítva ($R = 0,690$, $R^2 = 0,476$; ANOVA: $df = 1$, $F = 6,362$, $p = 0,04$). A regressziós modellt az egyes nyelvváltozattípusokban mérhető grammaticitás és az irregularitás összefüggésére alkalmazva is ugyanazt az eredményt kapjuk: a kvantitatív komplexitás és az irregularitás mértéke között is jelentős pozitív korreláció mutatható ki ($R = 0,829$, $R^2 = 0,687$; ANOVA: $df = 1$, $F = 15,388$, $p = 0,006$).

Összegezve tehát eredményeink – KORTMANN–SZMRECSANYI (2009: 281) következtetéseivel összhangban – újra azt erősítik meg, hogy az alacsonyabb mértékű szinteticitást a nyelvváltozatok nem kompenzálják nagyobb mértékű analiticitással vagy fordítva. Továbbá az a tétel is megerősítést nyert, hogy a morfoszintaktikai szempontból komplexebb nyelvváltozatokban nagyobb arányban van jelen az irregularitás.

6. Az eredmények értékelése, kitekintés. – Az elemzések eredményének ismeretében (HIP1) és (HIP2) alatt megfogalmazott két kutatási hipotézisünkre vonatkozóan a következő főbb végkövetkeztéseket vonhatjuk le:

(E1) Az elemzett low-contact L1-változat a high-contact változatokhoz képest mind a négy vizsgált komplexitási tényező tekintetében szignifikánsan magasabb értékeket mutat.

(E2) A high-contact változatok esetében az L1-változat csak az irregularitás tekintetében bizonyult szignifikánsan komplexebbnek az L2-változatoknál. A grammaticitás vonatkozásában – némileg meglepő módon – nem tudtunk szignifikáns különbséget kimutatni az elemzett pidzsin/kreol-változatok és a sztenderd német között.

A high-contact és a low-contact változatok közti szignifikáns eltérések, ugyanígy a high-contact L1 és L2-változatok közt kimutatott szignifikánsan eltérő irregularitás-értékek egyértelműen alátámasztják két hipotézisünket: a nyelvi érintkezés és a morfoszintaktikai komplexitás között pozitív korrelációt sikerült megállapítanunk. Magyarázatra szorul ugyanakkor a grammaticitásra vonatkozó szignifikáns

különbség hiánya a high-contact L1 és L2 között. A felnőttkori L2-elsajátításra jellemző szimplifikációs mechanizmusok következtében ugyanis az L2-változatok esetében alacsonyabb komplexitás-értékeket várhatnánk. Ebben az összefüggésben a következő körülményeket érdemes figyelembe vennünk.

A high-contact L2-változatokban mért, a prototipikus pidzsin és kreol nyelv-változatokhoz képest viszonylag magas grammaticitás-értékekre az elsajátítás atipikus kontextusa nyújthat magyarázatot. Az Unserdeutsch a századfordulón Pápua Új-Guineában olyan beszélők körében keletkezett, akik a katolikus misszió iskolájában zajló német nyelvű oktatásnak köszönhetően kiterjedt sztenderd német kompetenciával is rendelkeztek (vö. VOLKER 1991). A sztenderd német hatása így a kreol változatnál is viszonylagos strukturális kiépítettséget eredményezhetett. Hasonló a helyzet a Black Namibian German esetében is (vö. DEUMERT 2009: 374–9). A nyelvelsajátítás kontextusa a legtöbb esetben a munkahelyi környezet volt. Ennek ellenére az sem volt ritka jelenség, hogy a bennszülött lakosság, illetve az afrikai-német vegyes házasságokból született gyerekek már gyermekkorban, otthoni környezetben, majd később a missziós iskolában is tanulták a németet. Ezen túl a Black Namibian German, amint DEUMERT (2009: 379–86) rámutat, nem pusztán out-group helyzetekben volt használatos, hanem – a klasszikus pidzsin nyelvektől eltérő módon – az in-group kommunikációban is. E körülmények együttesen ahhoz vezettek, hogy a Black Namibian German-nek a sztenderd némettől távoli, bazilektális változata mellett kiépítettebb, mezo- és akrolektális változatai is kialakultak. Mindezek fényében DEUMERT maga is szkeptikus a tekintetben, hogy a Black Namibian German klasszikus értelemben vett pidzsinnek tekinthető-e egyáltalán: „Certain contours would support one perception or interpretation, others the alternative. [...] Morphosyntactic reduction, reanalysis, and substrate-based innovations seemed to imply something akin to the notion of a pidgin language. Yet, substantive continuations of superstrate [...] features in lexicon and syntax as well as extensive inter- and intra-speaker variation did not easily fit this interpretation” (DEUMERT 2009: 406).

Másfelől a beszélt sztenderd németben is megfigyelhetők változási folyamatok, melyek e változatot a grammatikai komplexitás tekintetében egyre inkább a high-contact L2-változatok irányába tolják; olyan, mind az ige-, mind a névszóragozást érintő, egyszerűsödésként értelmezhető változások, melyek a regularizáció és a morfológiailag jelölt kategóriák, illetve az inflexiós toldalékok eltűnésének irányába mutatnak. Itt említhetjük a szabálytalan, ún. erős igék regularizációját; a szabályos főnévi többesszám-jelölések terjedését; az esetragok kopását; a melléknévi közép fok analitikus jelölésének terjedését, vagy éppen a ragozatlan jelzői melléknéveket. Kiemelendő, hogy e jelenségek feltűnő strukturális párhuzamokat mutatnak mind az indigenizált (kreol), mind a tanulói L2-változatokkal. Háttérükben mindenképpen számolnunk kell a kiterjedt közösségi többnyelvűség, ezen belül is kiemelten az egyszerűsödött német L2-változatok hatásával, melyek akkomodációs stratégiákon, a tudatos vagy nem tudatos ún. foreigner talk jelenségén keresztül az L1-változatokat sem hagyják érintetlenül (vö. THOMASON–KAUFMAN 1988: 177).

Mindemellett érdemes hangsúlyozni, hogy a nyelvi érintkezés és a nyelvi komplexitás közti feltételezett összefüggés tendenciaként, és semmiképpen sem a nyelvi komplexitás monokauzális magyarázataként értendő. Minden változatban

lejátszódnak komplexifikációs és szimplifikációs folyamatok egyaránt. Hipotézisünk tehát mindössze annyit mond ki, hogy a nyelvi érintkezésnek (azaz a felnőttkori L2-hatásoknak) köszönhetően high-contact változatokban nagyobb mértékű szimplifikációs hatásokkal kell számolnunk, mint low-contact változatokban. A nyelvi érintkezés azonban természetesen nem ad mindenre magyarázatot. Számos más olyan tényezővel (pl. analógiás változásokkal, irregularitást előidéző prozódiai redukcióval stb.) kell számolnunk, melyek a képet jelentősen árnyalhatják. Így például természetesen a sztenderd németben is megfigyelhetünk komplexifikációs jelenségeket. Említhetjük itt akár a szabályosság és az áttetszőség ellen ható klitikumokat, vagy épp bizonyos szabályosból szabálytalan ragozásúvá váló igéket (mint pl. a *winken* 'integet', melynek szabályos *gewinkt* igenévi alakját egyre inkább kiszorítja a szabálytalan *gewunken*). Utóbbi jelenség egyértelműen analógiás változásnak tűnik, hiszen olyan ragozási mintát követ, ami a még meglévő tőhangváltós igék körében meglehetősen gyakori (vö. *binden* – *gebunden*, *trinken* – *getrunken*, *singen* – *gesungen* stb.). Másfelől ugyanakkor olyan szimplifikációs tendenciákkal is szép számmal találkozhatunk, melyek nem nyelvi érintkezési hatásra vezethetők vissza, hanem sokkal inkább fonológiai háttérűek. Ide tartoznak például a beszélt sztenderd németben hangsúlytalan szóvégi helyzetben gyakran megfigyelhető kopások: mindenekelőtt az *-e* (Schwa) inflexiós toldalék esetében az igék E/1. személyű alakjánál (*ich habØ/machØ* stb.), de ugyanígy az E/3. vagy T/2. személyt jelölő *-t* toldaléknál is szóvégi mássalhangzótorlódás esetén (*er/sie/es brauchØ*, ritkábban ugyanígy *ihr brauchØ* – vö. MAITZ–TRONKA 2009).

Le kell tehát szögeznünk, hogy írásunkban csak egy változó: a nyelvi érintkezés szerepét vizsgáltuk. És noha eredményeink – számos más kutatáshoz hasonlóan – alátámasztják a nyelvi komplexitás és a nyelvi érintkezés közti összefüggést, további elemzések szükségesek annak pontos kiderítéséhez, hogy a) milyen mértékben és milyen körülmények között vezet a nyelvi érintkezés szimplifikációs változásokhoz, valamint b) mely egyéb nyelven belüli és kívüli tényezők milyen körülmények között és milyen mértékben erősítik vagy épp gátolják/kompenzálják a nyelvi érintkezés szimplifikációs hatását.

A nyelvi érintkezés szerepének empirikus ellenőrzésére három megközelítésmód tűnik alkalmasnak. Egyrészt egy változat kontaktushatásoktól különböző mértékben érintett két történeti állapotának összehasonlító elemzése (pl. a norvég a Hanza-kor előtt és után). Másrészt az intralingvális összehasonlítás, melynek során – mint a jelen tanulmányban is – egy nyelv több, L2-hatásoknak eltérő mértékben kitett változatát vesszük nagyító alá. Végül pedig a nyelvek közti összehasonlítás, amikor is egymással (közeli) genetikai rokonságban álló high-contact, valamint low-contact nyelveket vetünk össze egymással (pl. a germán nyelvek köréből).

Különösen ez a harmadik út, a németnek más germán nyelvekkel való összehasonlítása tűnik ígéretes vállalkozásnak, miután hozzásegíthet a nyelvi komplexitást befolyásoló további társadalmi tényezők felderítéséhez is. Ismeretes, hogy a német inflexiós rendszere germán összehasonlításban egyértelműen gazdagnak mondható; e tekintetben csupán az izlandi és a feröeri szárnyalja túl (vö. pl. MCWHORTER 2004). Az izlandi és a feröeri feltűnő morfoszintaktikai komplexitása teljes összhangban áll a fent megfogalmazott kutatási hipotéziseinkkel. Mindkét

esetben földrajzilag elszigetelt, kis low-contact nyelvekről van szó, melyek esetében átfogó szimplifikációs tendenciákkal így nem számolhatunk – épp ellenkezőleg (TRUDGILL 2011: 100). Ezzel szemben a sztenderd németet high-contact változatként jellemeztük, amit a német lingua franca funkciójával és a bevándorolt munkavállaló migránsok milliós nagyságrendjével indokoltunk. Ha azonban ez tényleg így van, akkor jogos a CAMPBELL–POSER (2008: 362) által is feltett kérdés: Ha valóban high-contact változatról van szó, akkor mivel magyarázható, hogy a német mégsem szimplifikálódott a központi skandináv nyelvekhez hasonló mértékben?

TRUDGILL (2011: 56–60) válasza erre az, hogy a német esetében – szemben a norvég vagy a svéd helyzettel a Hanza-korszakban – a nem anyanyelvi beszélők aránya túl alacsony (volt) ahhoz, hogy átfogó szimplifikációs tendenciák bontakozhassanak ki. Véleményünk szerint azonban a demográfiai viszonyok csak az egyikét jelentik azoknak a tényezőknek, melyek a németnek a más germán nyelvekhez képest viszonylag magas komplexitási fokáért felelőssé tehető. Fent utaltunk rá, hogy kontaktushatásra visszavezethető szimplifikációs jelenségek igenis és egyre nagyobb mértékben a németben is kimutathatók. Ezeket a multietnikus és többnyelvű beszélőközösségek létrejöttének, a németet felnőttkorban elsajátító munkavállaló migránsok többmilliós számának kontextusában kell néznünk, mely tendenciák szükségszerűen vezetnek az L1- és L2-beszélők beszéde közti kiegyenlítődéshez, kölcsönös ún. akkomodációs folyamatokhoz.

Megítélésünk szerint a demográfiai körülmények mellett mindenekelőtt egy másik szociolingvisztikai körülmény adhat magyarázatot arra, miért nem érték és érik el az említett szimplifikációs tendenciák a beszélt sztenderd németben azt a mértéket, ami más germán high-contact változatokban megfigyelhető. Ez egy olyan tényező, melynek nyelvtipológiai jelentőségére néhányan már korábban is rámutattak, melynek azonban a vonatkozó tipológiai kutatások eddig mégis kevés figyelmet szenteltek: a b e s z é l ő k ö z ö s s é g n o r m a t i v i t á s a .

Németország európai összehasonlításban mindenképpen az erősen normatív beszélőközösségek közé tartozik (vö. DURRELL 1999), s e tekintetben is sokkal inkább az izlandi vagy a feröeri társadalomhoz hasonlítható, semmint a hollandhoz vagy a norvéghoz. Ez az erős normativitás a németre legkésőbb a 17. század, a késő humanista, illetve barokk kori normatív-nyelvművelői gondolkodás térnyerése óta jellemző, és a sztenderd változatnak a polgári társas identitás szimbólumává válásával a 19. században csak tovább erősödött (vö. MATTHEIER 1991). Az ideális nyelvről alkotott elképzeléseket már a kora újkor óta meghatározza a latin és általában a flektáló nyelvtípus magasabbrendűségébe vetett hit. Ez egészen odáig vezetett, hogy a reformáció korát követően a grammatikusok és más hivatásos írástudók hatására több német változatban olyan inflexiós toldalékok (pl. a főneveknél a többes számot vagy a dativuszt jelölő szóvégi *-e* (Schwa) is restituálódtak, melyek addigra a beszélt nyelvben már lekoptak (vö. POLENZ 1994: 252–7). Látnunk kell tehát, hogy az erős normativitás a nyelvi változásra nézve komoly retardáló hatást fejtett ki és fejt ki máig is, ezáltal pedig jelentős mértékben hozzájárul(t) a morfoszintaktikai komplexitás megőrzéséhez.

A normativitás és a mögötte rejlő nyelvi ideológiák szerepe különösen jól látszik, ha a németben lezajlott változásokat a némettől épp e korszakban erőteljesebben

eltávolodó jiddissel vetjük össze. TIMM (1986: 10–4) nyomán azt láthatjuk, hogy a jiddisben, különösen a némettől földrajzilag is eltávolodott keleti jiddisben, melynek fejlődése már nem állt a 17–19. századi latinközpontú német nyelvvelés hatása alatt, számos olyan szimplifikációként értelmezhető változás ment végbe, melyek a németben a normatív beavatkozásoknak köszönhetően egyáltalán nem, vagy csak lényegesen lassabban játszódhattak le. Ezek közé tartoznak például az igeragozásban megfigyelhető regularizációs jelenségek, de elsősorban is a grammatikai kategóriák eltűnésén és morfológiai jelölések megszüntetésén keresztül megvalósuló redundanciacsökkenés mind a névszó-, mind pedig az igeragozásban.

Így tehát zárásként csatlakozhatunk a közelmúltban elhunyt PETER VON POLENZ szavaihoz, aki az általunk vizsgált összefüggésben szintén megállapítja: „So liegt es nahe anzunehmen, dass die deutsche Sprache als Standardsprache heute sicher ähnlich flexionsarm, also mehr nach dem analytischen Sprachbau wäre wie etwa das Niederländische oder Englische, wenn die deutsche Sprachentwicklung in der Zeit des bildungsbürgerlich kultivierten deutschen Absolutismus nicht so stark schreibsprachlich, akademisch, lateinorientiert, flexionsfreundlich und sprachideologisch gesteuert verlaufen wäre. In die sprachtypologische Entwicklung ist retardierend eingegriffen worden [...]” (VON POLENZ 1994: 254).

Kulcsszók: Nyelvi változás, nyelvi variabilitás, nyelvi komplexitás, pidginizáció, L2-elsajátítás.

A hivatkozott irodalom

- BIDESE, ERMENEGILDO 2005. Die Zimbern und ihre Sprache: Geographische, historische und sprachwissenschaftlich relevante Aspekte. In: BIDESE, ERMENEGILDO – DOW, JAMES R. – STOLZ, THOMAS Hrsg., *Das Zimbrische zwischen Germanisch und Romanisch*. Brockmeyer, Bochum, 3–42.
- BRAUNMÜLLER, KURT 2004. Niederdeutsch und Hochdeutsch im Kontakt mit den skandinavischen Sprachen. Eine Übersicht. In: MUNSKE, HORST HAIDER Hrsg., *Deutsch im Kontakt mit germanischen Sprachen*. Niemeyer, Tübingen, 1–30.
- CAMPBELL, LYLE – POSER, WILLIAM 2008. *Language Classification: History and Method*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAHL, ÖSTEN 2004. *The Growth and Maintenance of Linguistic Complexity*. Benjamins, Amsterdam.
- DAMMEL, ANTJE – KÜRSCHNER, SEBASTIAN 2008. Complexity in nominal plural allomorphy. A contrastive survey of ten Germanic languages. In: MIESTAMO–SINNEMÄKI–KARLSSON eds. 2008: 243–62.
- DEUMERT, ANA 2003. Markedness and salience in language contact and second-language acquisition: evidence from a non-canonical contact language. *Language Sciences* 25: 561–613.
- DEUMERT, ANA 2009. Namibian Kiche Duits: The Making (and Decline) of a Neo-African Language. *Journal of Germanic Linguistics* 21: 349–417.
- DURRELL, MARTIN 1999. Standardsprache in England und Deutschland. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 27: 285–308.

- FIEHLER, REINHARD 2009. Gesprochene Sprache. In: Duden. Die Grammatik. Dudenverlag, Mannheim, 1165–244.
- HOCKETT, CHARLES F. 1958. A Course in Modern Linguistics. Macmillan, New York.
- JAHR, ERNST HÅKON 2001. Historical sociolinguistics: the role of Low German language contact in the Scandinavian typological split of the late Middle Ages. *Lingua Posnaniensis* 43: 95–104.
- KOLMER, AGNES 2010. Kontaktbedingte Veränderung der Hilfsverbreitung im Cimbrio. Ergebnisse einer Pilotstudie. In: SCHERER, CARMEN – HOLLER, ANKE Hrsg., Strategien der Integration und Isolation nicht-nativer Einheiten und Strukturen. De Gruyter, Berlin, 143–64.
- KORTMANN, BERND – SZMRECSANYI, BENEDIKT 2004. Global synopsis: morphological and syntactic variation in English. In: KORTMANN, BERND et al. eds., A Handbook of Varieties of English. Vol. 2. De Gruyter, Berlin, 1142–202.
- KORTMANN, BERND – SZMRECSANYI, BENEDIKT 2009. World Englishes between simplification and complexification. In: SIEBERS, LUCIA – HOFFMANN, THOMAS eds., World Englishes: Problems – Properties – Prospects. Benjamins, Amsterdam, 265–85.
- KORTMANN, BERND – SZMRECSANYI, BENEDIKT eds. 2012. Linguistic Complexity: Second Language Acquisition, Indigenization, Contact. De Gruyter, Berlin.
- KUSTERS, WOUTER 2003. Linguistic Complexity: The Influence of Social Change on Verbal Inflection. LOT, Utrecht.
- KUSTERS, WOUTER 2008. Complexity in linguistic theory, language learning and language change. In: MIESTAMO – SINNEMÄKI – KARLSSON eds. 2008: 3–22.
- LENNEBERG, ERIC 1967. Biological Foundations of Language. Wiley, New York.
- MAITZ, PÉTER – TRONKA, KRISZTIÁN 2009. brauchen – Phonologische Aspekte der Auxiliarisierung. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 76: 189–202.
- MATTHEIER, KLAUS J. 1991. Standardsprache als Sozialsymbol. Über kommunikative Folgen gesellschaftlichen Wandels. In: WIMMER, RAINER Hrsg., Das 19. Jahrhundert. Sprachgeschichtliche Wurzeln des heutigen Deutsch. De Gruyter, Berlin, 41–72.
- MIESTAMO, MATTI – SINNEMÄKI, KAIUS – KARLSSON, FRED eds. 2008. Language Complexity: Typology, Contact, Change. Benjamins, Amsterdam.
- MCWHORTER, JOHN H. 2004. What happened to English? In: ABRAHAM, WERNER eds., Focus on Germanic Typology. Akademie Verlag, Berlin, 19–60.
- MCWHORTER, JOHN H. 2011. Linguistic Simplicity and Complexity: Why Do Languages Undress? De Gruyter, Berlin.
- MILROY, JAMES 1992. Middle English dialectology. In: BLAKE, NORMAN eds., The History of the English Language 2: 1066–476. Cambridge University Press, Cambridge, 156–206.
- MÜHLHÄUSLER, PETER 2001. Die deutsche Sprache im Pazifik. In: HIERY, HERMANN J. Hrsg., Die deutsche Südsee 1884–1914. Ein Handbuch. Schöningh, Paderborn, 239–60.
- NÁDASDY ÁDÁM 2012. A nyelv két serpenyője. *Élet és Irodalom* 56/10: 13.
- PLÉH CSABA 2003. Kritikus periódusok a nyelv elsajátításában. In: OSVÁT ANNA – SZARKA LÁSZLÓ szerk., Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Gondolat, Bp., 26–42.
- POLENZ, PETER VON 1994. Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. Vol. 2: 17. und 18. Jahrhundert. De Gruyter, Berlin.

- ROWLEY, ANTHONY R. 1996. Die Sprachinseln der Fersentaler und Zimbern. In: HINDERLING, ROBERT – EICHINGER, LUDWIG M. Hrsg., *Handbuch der mitteleuropäischen Sprachminderheiten*. Narr, Tübingen, 265–85.
- SAMPSON, GEOFFREY 2009. A linguistic axiom challenged. In: SAMPSON–GIL–TRUDGILL eds. 2009: 1–18.
- SAMPSON, GEOFFREY – GIL, DAVID – TRUDGILL, PETER eds. 2009. *Language Complexity as an Evolving Variable*. Oxford, University Press.
- SCHWEIZER, BRUNO 1939. *Zimbrische Sprachreste. Teil 1: Texte aus Giazza (Dreizehn Gemeinden ob Verona). Nach dem Volksmunde aufgenommen und mit hochdeutscher Übersetzung*. Niemeyer, Halle.
- SCHWEIZER, BRUNO 2008. *Zimbrische Gesamtgrammatik. Vergleichende Darstellung der zimbrischen Dialekte*. Hrsg. JAMES R. DOW. Steiner, Stuttgart.
- SIEGEL, JEFF 2012. Accounting for anality in creoles. In: KORTMANN–SZMRECSANYI eds. 2012: 35–61.
- SINNEMÄKI, KAIUS 2009. Complexity in core argument marking and population size. In: SAMPSON–GIL–TRUDGILL eds. 2009: 126–40.
- SZMRECSANYI, BENEDIKT – KORTMANN, BERND 2012. Introduction: Linguistic complexity – Second Language Acquisition, indigenization, contact. In: KORTMANN–SZMRECSANYI eds. 2012: 6–34.
- THOMASON, SARAH GREY – KAUFMAN, TERRENCE 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. University of California Press, Berkeley.
- TIMM, ERIKA 1986. Das Jiddische als Kontrastsprache bei der Erforschung des Frühneuhochdeutschen. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 14: 1–22.
- TRUDGILL, PETER 2001. Contact and simplification: Historical baggage and directionality in linguistic change. *Linguistic Typology* 5: 371–4.
- TRUDGILL, PETER 2009. Sociolinguistic typology and complexification. In: SAMPSON–GIL–TRUDGILL eds. 2009: 98–109.
- TRUDGILL, PETER 2010. Contact and sociolinguistic typology. In: HICKEY, RAYMOND ed., *The Handbook of Language Contact*. Wiley-Blackwell, Oxford, 299–319.
- TRUDGILL, PETER 2011. *Sociolinguistic Typology: Social Determinants of Linguistic Complexity*. Oxford University Press, Oxford.
- VOLKER, CRAIG 1989. Rabaul Creol German Syntax. *Working Papers in Linguistics* 21: 153–89.
- VOLKER, CRAIG 1991. The Birth and Decline of Rabaul Creole German. *Language and Linguistics in Melanesia* 22: 143–56.

Historical linguistics and linguistic complexity

Pidginization processes in language change

This paper centres on the assumption that the complexity of languages or language varieties may be different and historically changeable. The empirical analyses conducted try to answer the question of what correlation, if any, can be found between the morphosyntactic complexity of a language and the intensity of its contacts with other languages. In order to find an answer to that question, the authors studied various high-contact L2, high-contact L1, and low-contact L1 varieties of German in

terms of an array of complexity parameters, using statistical methods. The results show significant negative correlation between the degree of linguistic complexity and the intensity of language contacts. In addition, they demonstrate that, across language varieties, a lower degree of syntheticity is not compensated for by higher degree of analyticity, and vice versa. Furthermore, the theorem that morphosyntactically more complex language varieties exhibit a larger amount of irregularity is also confirmed.

Keywords: language change, language variation, linguistic complexity, pidginization, L2 acquisition.

MAITZ PÉTER – NÉMETH ATTILA

A digilektus hatása a dialóguslevelekre*

1. A nem internetezők és a netizenek, vagyis a rendszeres internethasználók között nem csupán a digitális kompetencia, az elektronikus literalitás meglétében vagy hiányában van különbség, a digitális nyelvváltozat ismerete is megkülönbözteti őket. Jelen munkában egy már korábban bevezetett új nyelvváltozattípusnak, a digilektusnak a nem digitális szövegekre kifejtett hatását vizsgálom. Több szerző (például WIRTH 2005, DÜRSCHIED 2005: 93, HAASE 1997, LACZHÁZI 2004, KELLE 2000: 111) is megállapítja, hogy az internetes kommunikációnak hatása lesz más kommunikációs formákra: a személyes, szóbeli, az ún. face-to-face társalgásra és a nem digitális írásbeliségre is. Ám mindeddig konkrét leírások, empirikus vizsgálatok ezzel kapcsolatban nem születtek. E munka célja ezeknek a kölcsönhatásoknak a folyamatában való dokumentálása, rögzítése egy kiválasztott szövegtípuson, a spontán írott dialógusleveleken keresztül.

2. *D i g i l e k t u s*. – A digitális kommunikációról szóló szakirodalomban viszonylag egységes az az álláspont, hogy a hálókommunikációnak vannak sajátos, műfajtól független nyelvi jellemzői (például: ANDROUTSOPOULOS–ZIEGLER 2003: 252, CRYSTAL 2001 és 2008, DÜRSCHIED 2005: 94, ECKKRAMER–EDER 2000). Ha a vonatkozó magyar szakirodalmat tekintjük át, meg kell említenünk BALÁZS GÉZA több helyen is (például 2004) leírt másodlagos szóbeliség fogalmát. BÓDI ZOLTÁN szimbolikus írásbeliségnek (2005), új beszéltnyelviségnek (2004), ÉRSOK NIKOLETTA virtuális írásbeliségnek (2003) nevezi ezt az új nyelvi létmódot.

A *digilektus* saját terminusom az elektronikus (digitális) média nyelvhasználati módjának, egy új nyelvváltozatnak a megnevezésére (részletesen a digilektusról: VESZELSZKI 2010a, 2010b, 2011).

A szövegműfajok közül a számítógépes kapcsolt kommunikáció műfajai tartoznak ide: többek között a szinkron kommunikációs forma, a csetelés, valamint

* A tanulmány alapja a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 2010. október 5-én megtartott előadás.

terms of an array of complexity parameters, using statistical methods. The results show significant negative correlation between the degree of linguistic complexity and the intensity of language contacts. In addition, they demonstrate that, across language varieties, a lower degree of syntheticity is not compensated for by higher degree of analyticity, and vice versa. Furthermore, the theorem that morphosyntactically more complex language varieties exhibit a larger amount of irregularity is also confirmed.

Keywords: language change, language variation, linguistic complexity, pidginization, L2 acquisition.

MAITZ PÉTER – NÉMETH ATTILA

A digilektus hatása a dialóguslevelekre*

1. A nem internetezők és a netizenek, vagyis a rendszeres internethasználók között nem csupán a digitális kompetencia, az elektronikus literalitás meglétében vagy hiányában van különbség, a digitális nyelvváltozat ismerete is megkülönbözteti őket. Jelen munkában egy már korábban bevezetett új nyelvváltozattípusnak, a digilektusnak a nem digitális szövegekre kifejtett hatását vizsgálom. Több szerző (például WIRTH 2005, DÜRSCHIED 2005: 93, HAASE 1997, LACZHÁZI 2004, KELLE 2000: 111) is megállapítja, hogy az internetes kommunikációnak hatása lesz más kommunikációs formákra: a személyes, szóbeli, az ún. face-to-face társalgásra és a nem digitális írásbeliségre is. Ám mindeddig konkrét leírások, empirikus vizsgálatok ezzel kapcsolatban nem születtek. E munka célja ezeknek a kölcsönhatásoknak a folyamatában való dokumentálása, rögzítése egy kiválasztott szövegtípuson, a spontán írott dialógusleveleken keresztül.

2. *D i g i l e k t u s*. – A digitális kommunikációról szóló szakirodalomban viszonylag egységes az az álláspont, hogy a hálókommunikációnak vannak sajátos, műfajtól független nyelvi jellemzői (például: ANDROUTSOPOULOS–ZIEGLER 2003: 252, CRYSTAL 2001 és 2008, DÜRSCHIED 2005: 94, ECKKRAMER–EDER 2000). Ha a vonatkozó magyar szakirodalmat tekintjük át, meg kell említenünk BALÁZS GÉZA több helyen is (például 2004) leírt másodlagos szóbeliség fogalmát, BÓDI ZOLTÁN szimbolikus írásbeliségnek (2005), új beszéltnyelviségnek (2004), ÉRSOK NIKOLETTA virtuális írásbeliségnek (2003) nevezi ezt az új nyelvi létmódot.

A *digilektus* saját terminusom az elektronikus (digitális) média nyelvhasználati módjának, egy új nyelvváltozatnak a megnevezésére (részletesen a digilektusról: VESZELSZKI 2010a, 2010b, 2011).

A szövegműfajok közül a számítógépes kapcsolt kommunikáció műfajai tartoznak ide: többek között a szinkron kommunikációs forma, a csetelés, valamint

* A tanulmány alapja a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 2010. október 5-én megtartott előadás.

az aszinkron e-mail, fórum, blog, közösségi oldal üzenőfali bejegyzése és a tweet. (Ez utóbbi a Twitteren küldött üzenetek angol elnevezése. A Twitter – önmeghatározása szerint – a web 2.0 távirat-szolgáltatása, ismeretségi hálózat és mikroblog-szolgáltatás.) Spontán alkotásmódjuk, a gyorsaságra és rövidegre való törekvés miatt a rövid szöveges üzeneteket, az sms-eket is a digitális műfajok közé soroltam.

3. A digilektus nyelvtudományi státusza. – A digilektus a trudgilli definíció szerint (is) nyelvváltozat: „semleges kifejezés, amely a nyelv bármely fajtájára – dialektusra, kiejtésváltozatra, szociolektusra, stílusváltozatra vagy regiszterre – vonatkozhat, amelyet a nyelvész külön entitásként kíván tárgyalni” (TRUDGILL 1997: 63). A nyelvváltozatok rendszerébe való besorolása azonban nem egyértelmű: különböző szempontok figyelembevételével lehet szociolektus, mediolektus vagy akár stílusréteg.

A szociolektus egy társadalmi csoporthoz kapcsolható nyelvváltozat. Abból a szempontból a digilektus is szociolektus, hogy használata általában a fiatalabb generációkhoz köthető – ám nem csupán az ifjúság használja, vagyis nem egyenrangúsítható az ifjúsági nyelvvel. Ha feltételezünk egy sajátos társadalmi csoportot, a számítógépezőket, akkor túl tág lesz ez a csoport. A nyelvváltozat sokkal inkább a kommunikáció közvetítő közegéhez, a médiumhoz kapcsolódik, az eszköz által determinált a megjelenése: a legtöbb nyelvhasználó akkor használja a digilektusbeli fordulatokat, ha számítógépen vagy más digitális eszközön (például okostelefonon) ír. E gondolatmenet alapján a digilektus egyfajta mediolektus, azaz médium szerinti nyelvváltozat. A fogalom HEINRICH LÖFFLER német szociolingvisztikai munkájából (1985) származik, amelyben a szerző a nyelvváltozatokat hat szempont szerint különíti el. E rendszerben szerepel a médium szerinti csoportosítás: LÖFFLER megkülönbözteti a szóbeli és az írásbeli nyelvváltozatokat, az elkülönítés az egész nyelvváltozati rendszert átszövi, nem önállóan használatos szempont. Annyiban elfogadható a mediolektushoz való sorolás, hogy az infokommunikációnak vannak sajátos, műfajtól független nyelvi jellemzői. Azonban a löffleri felfogás egy dichotomikus, túlzottan zárt rendszeren alapul (itt csak utalok a szóbeliség-írásbeliség újabb feldolgozásaira: KOCH–OESTERREICHER 1994, DÜRSCHIED 1999).

További lehetőségként felmerül még az is, hogy a digilektus egy speciális, új stílusréteg lenne. Mind TRUDGILL-nál, mind WARDHAUGH-nál a stílusréteg olyan nyelvváltozat, amely nem szociális vagy területi alapon alakul ki (TRUDGILL 1997: 63; WARDHAUGH 1995: 48). Ha ehhez hozzávesszük SZATHMÁRI ISTVÁN stílusréteg-definícióját – „a nyelv részrendszere”; „a társadalmi-kulturális körülmények hatására történetileg kialakult és funkcionálisan különböző közlésmódok” (SZATHMÁRI 2004: 198) – akár a stílusrétegek közé is illeszthető a digitális nyelvváltozat.

A digitális nyelvváltozat azonban mindössze tizenöt-húsz éves alakulat. Mivel technikailag determinált, ezért folyamatosan lépést tart az informatikai-technikai újításokkal, ezáltal maga is folyamatos változásban van. Csupán két példát hozok e gyors módosulás-átalakulás szemléltetésére. A 2000–2005 között igen népszerű sms-ek, a mobiltelefonon küldött rövid szöveges üzenetek műfaja a technikai

eszközzel együtt sokat veszített jelentőségéből. Magyarországon 2009-ben terjedt el kiemelkedő mértékben a Facebook közösségi oldal, manapság igen erőteljesen meghatározza a nyelvi változási folyamatokat, kiemelten a szókincsét (vö. egy új ige, a *lájkol* és szócsaládja létrejötte, VESZELSZKI 2012).

Mindezen megfontolások alapján három megoldási módot javaslok a digilektus nyelvtudományi státuszára: új stílusrétegnek tekintjük; létrehozunk egy átmeneti kategóriát a szociolektus és a mediolektus között, a szociomediolektust; vagy – és a jelenlegi helyzetben ez a legvalószínűbb – a nyelvváltozat új mivolta, illetve a folyamatos átalakulása, kialakulatlansága miatt egyelőre nem helyezük el rendszerben, mindössze elfogadjuk megjelenését, és dokumentáljuk hatásait.

4. A csetelés vs. levélkommunikáció. – A digitális kommunikációról szóló szakirodalomban már régóta egyetértés van arról, hogy a csetelés nyelvhasználata nem sorolható be a szóbeliség–írásbeliség dichotómiába (BENCZIK 2001; ÉRSOK 2003, 2006; THALER 2006), a szóbeliség és az írásbeliség között oscillál (WIRTH 2005). A KOCH és OESTERREICHER-féle konceptuális és mediális írásbeliség/szóbeliség elméleti keretében (1994) a cset az időbeli közelség és térbeli távolság kategóriái alapján mediálisan az írásbeliséghez, de konceptuálisan a szóbeliséghez kapcsolható. Ennek az újfajta formának sokféle elnevezése van: többek között írott kvázi-szóbeliségnek (WIRTH 2005: 71), írott beszélt nyelvnek (BÓDI 2004), írott csevegésnek (schriftliches Plaudern, WIRTH 2005: 72), másodlagos írásbeliségnek (WALTER J. ONG 1982 nyomán: BALÁZS 2003, 2004) nevezik.

A csetelést a „távoli jelenlét” kommunikációs formájaként (WIRTH 2005: 67) szokták meghatározni. Nyelvészeti szempontból abban jelent novumot, hogy a csevegésben használjuk a kommunikáció történetében először az írást szimultán, direkt és szituációhoz kötött verbális érintkezésre, anélkül hogy azt a szóbeliség időben megelőzné vagy követné (STORRER 2001: 462).

DÜRSCHIED szerint míg az elektronikus levelezés párhuzamba állítható a csigapostának is nevezett levélkommunikációval („Schneckenpost”, DÜRSCHIED 2005: 93), addig a csetnek nincsenek a hagyományos levelezéssel közös pontjai (DÜRSCHIED 2005: 87). E megállapítással ellentétben a csetelés – medialitását és kommunikatív dinamikáját tekintve – nem csupán a spontán társalgással, a telefonbeszélgetéssel, hanem a levélkommunikációval is kapcsolatba hozható. Ugyan a hagyományos értelemben vett levelezés aszinkron forma, ám a cseteléssel rokonítja az a tény, hogy a magánlevél konceptuálisan inkább a szóbeliséghez áll közel. GOTTSCHED (1973: 145) számára a magánlevél a szóbeli beszélgetés írásbelivé tétele (Verschriftlichung), GELLERT pedig azt állítja, hogy bár a levél nem valódi beszélgetés, de a szóbeli társalgást helyettesíti (GELLERT 1989: 111). A levél tehát szekundér természetességével utánozza a szóbeli beszélgetést (WIRTH 2005: 72), a beszélt nyelvet imitáló jellegzetességei alapján akár imaginált (képzeletbeli) jelenlétként is értelmezhető (WIRTH 2005: 73).

A levél(regény) és a csetelés különbségeit WIRTH (2005: 81) gyűjtötte össze: Szemiotikai szempontból a levél a beszélő lelkiállapotát szimptomák által impliciten, míg a csetelés konvencionális szignálok által expliciten jelöli (WIRTH példái – *ach!* vs. **empfindsamsei** – magyarra így fordíthatók: *Ahhh...* vs. **elérzékeny**).

Az önleírások és a helyettesítő jelek a csetben nem csupán a hiányzó nonverbális információk pótlására, hanem kommentálásra is szolgálnak, ilyen típusú jelek például: >X örül< a szövegírónak önmagáról szóló, E/3.-ban megfogalmazott, explicit emócióleírása; *nevet* inflektíva; LOL netspecifikus akronima; ;-) emotikon (további példák: VESZELSZKI 2012).

5. A digilektushoz tartozó csetszövegek jellemzői az órai levelekben, a dialóguslevelekben. – CHRISTA DÜRSCHIED 2005-ben felhívta a figyelmet arra, hogy az „internet- és sms-specifikus kifejezőeszközök, mint az emotikonok, inflektívák és rövidítések” más, nem elektronikus szövegtípusokban, például a diákoknak a pad alatt továbbított leveleiben is előfordulnak, egyre nagyobb számban (DÜRSCHIED 2005: 94). DÜRSCHIED ezt a jelenséget nem írta le részletesen, csupán egy-egy példát hozott e hatás bizonyítására, sőt megállapítja, hogy empirikus vizsgálatokat az interferencia feltárására még nem végeztek (DÜRSCHIED 2005: 95). Jelen munka e hiány pótlására vállalkozik.

Középiskolás diákok órai jegyzeteinek vizsgálata során egy vidéki gimnázium 7–12. évfolyamosainak 2007–2009 között használt füzetait elemeztem, összesen 2409 oldalnyi jegyzetet. A vizsgálathoz a diákok füzetük átadásával hozzájárultak. A füzetekben 29 lapnyi diáklevelet találtam, ezek rendszerint órán írt magánlevelezések voltak. (Mivel a diákok a leveleket is tartalmazó füzeteiket önként adták oda, a levelek szerzőjét pedig nem tudom azonosítani, így a levelek elemzésével etikai szabályokat nem sértek.)

E kézzel írott magánlevelek sokkal inkább az online csetelés jellemzőit viselik magukon, mint a hagyományos leveleket. A csettől és a hagyományos levelezéstől viszont az különbözteti meg az órai leveleket, hogy e szövegek keletkezésekor mindkét „beszédpartner” jelen van (KOCH–OESTERREICHER kategóriái szerint megvalósul a térbeli és az időbeli közelség egyaránt), ám a szóbeli kommunikáció lehetetlen (például zavarnák az órát a beszélgetéssel). E jellegzetesség miatt neveztem el ezeket a szövegeket *dialóguslevelek*nek. További eltérés a cettől, de hasonlóság a levéllel a rögzítettség: míg a csetre a „written to the moment”, vagyis a „pillanatnak írva” alapállás a jellemző, a csevegésszöveg külön digitális rögzítés (azaz elmentés) nélkül elszáll, addig mind a hagyományos levél, mind a kézzel írott órai levelezés írásban rögzített forma, tehát megmarad.

A továbbiakban a kézzel írt magánlevelek digilektusból származó jellemzőit vizsgálom négy fő aspektusból: formai, lexikai, grammatikai, illetve szövegtani-pragmatikai szempont szerint.

A) **Formai szempontból.** – A szövegekben a különböző beszélőket különböző színek jelzik, akárcsak a legtöbb (időközben megszűnt csetszolgáltató) MSN-es, újabb nevén Windows Live Messenger-beszélgetésben (1. és 2. példa).

1. példa

Levélrészlet beszélőként különböző színekkel (kék és fekete)¹

Nah nézed az híreid ha mondom h családi élet
 miatt nem...? Inkább nem... de a családi
 életem nem tud ~~be~~ belezni!
 Nah és h legyen a szombal? Ah meg meg meg...
 meg meg meg... nem is tudja jól oké?
 De az oda városa utat felkelés beszéljél meg!!
 fűvel de várossal ☺ és legyen meg szilvási-pekri ^^

2. példa

Levélrészlet beszélőként különböző színekkel (kék és piros)

Hallod mi a bajod? beszéljél meg, februárban melyik
 kedvenc városod ~~be~~ olgja be!? Hmm... hát nem tud! Bazzeg
 olyan hely volt benne csak a kislátásra... Nőgy előtt
 ég a profim bazzeg... + géomi DTD-be is kavartam
 egy csajjal, de azóta se beszéltem vele... *hah, ugye...*
Hát nem volt szép elég a fogadás... Kili szélrel ~~be~~ ottant be!
 Bazzeg mi az i. nem volt szép... de is ugyanígy
 benne ottantam faszom, de csak elv. volt a volt
 geoi... cal a misztérium... h beszélj. Nőgyvel..
Én is voltam vele? Ah, fogad! Te se ottant ottant? És én ~~be~~ ottant???
Nőgyvel évek óta a posztumata Brána... h frontem, de bizi misztérium
is!! Még nem beszéltem vele, bazzeg azóta a szekondé se
 melek nézni... deh, nem is lehetem meg monyul jó ud'
 de csak legyint megem kardok az nekem ~~h~~ hóm levele...
 te + ... nem tud G/-es csajok? esetleg?
Cica, dumálás ~~be~~ ved, kedv el, meggyőzőm! h/p? Ah a kity, beszélj...
Nah, assal ~~be~~ esse! Héheem... simalim... oké's siman
~~be~~ bepartizom nekem, csak beszélj a Nőgyvel ~~be~~ akkor
 midu del, de nekem mondat uhi, h én montam, h beszélj
 vele, csak h. töl beid vadé a homizi's idem. *h* ~~be~~ ~~be~~
Wahyul's text! Hát nem vagyis az!! Nah ~~be~~ mit talál tegnap émben?

Az internet nyelvvel foglalkozó szerzők, mint ANDROUTSOPOULOS és ZIEGLER (2003: 253) is, a csetkommunikáció konstitutív sajátosságai között sorolják fel a rövidítések és az akronimák használatát. A kézzel írt órai levelekben feltűnően sok rövidítés szerepel. A csetszövegekben és az sms-ekben megfigyelhető rövidítéstípusok (vö. VESZELSZKI 2007 és 2009) szinte mindegyikére találhatunk példákat a kézírásos levelekben: *nekem anya nm Ngedi h* használjam; *Szal* tegnap beszélünk msn-en... és *akk* beszélünk h talizunk hétvégén.; ezért mondom, *h mindl*,

¹ A különböző „beszélőket” a szövegben színek, a nyomtatott változat átiratában A és B szereplők jelzik.

*h mit veszel fel :D; Szóval tudja, hogy ki vagyok sztem...; Fogadok h 1000x szíve-
sebben találkozná veled!; am komolyan bejött volna vld?*

A cset- és a levélszövegekben előforduló rövidítések összehasonlítását az 1. táblázat tartalmazza. A csetes példák korábbi csevegésszöveg-vizsgálataimból származnak (feloldásuk megtalálható a *Netszótárban*, VESZELSZKI 2012).

1. táblázat

Rövidítéstípusok – a csetben és az órai levelekben

Rövidítéstípus	Példa csetszövegekből	Példa a vizsgált levelekből
csak kezdőbetűvel (ponttal vagy pont nélkül)	<i>hogy > h., h.; vagy > v.; csá > cs</i>	<i>hogy > h és h.; csak > cs</i>
magyar betűszószerű rövidítések	<i>nem tudom > nt; nincs mit > nm; semmi baj > sb; nem baj > nb; nincs mit > nm</i>	[a vizsgált levélszövegekben nem fordult elő]
angol netspecifikus akronimák	<i>LOL; ASD; WTF</i>	<i>LOLi; WTF</i>
magánhangzók elhagyása	<i>puszi > px; bocsi > sry; ok > k; szóval > szvl; hogy > hgy; nem > nm; szeretlek > szrtlk; magam > mgm; velem > vlm</i>	<i>veled > vld; volt > vlt</i>
a szóvég elhagyása	<i>pillanat > pill; akkor > akk; szívesen > cím és sziv; szeretlek > cer; puszi > pu</i>	<i>akkor > akk; amúgy > am; mert > me</i>
hiátustöltőnek érzett j/ly elhagyása	<i>hülye > hüe; milyen > mien; valamelyik > vmeik</i>	<i>milyen > mien</i>
váltogatott kis- és nagybetű: a nagybetűs mássalhangzót önmagában ki kell ejteni	<i>emlékszel > Mléxel; jó estét > jóST-t; ember > Mber</i>	<i>engedi > Ngedi</i>
szóösszerántás	<i>vagyok > vok és wok; holnap > hnap és hn; szerintem > sztem; igen > in; semmi > smi; volt > vt; nagyon > naon és non; szóval > szal</i>	<i>szóval > szal; szerintem > sztem; vagyok > vok és vaok; voltatok > vlatok; tudom > tom; tegnap > tnap</i>
betűhelyettesítés – más betűvel	<i>pusz > pux; szia > cya; lesz > lex; pusza > puxa; szóval > szowal és xwal; szerintem > xt</i>	<i>olyan > ojan; ilyesmi > ijesmi; kész > kék; beszéltem > bexéltem; szóval > cal; szemét > xemét</i>
– számokkal	<i>egyszer > 1szer; egyszerű > 1szerű; együtt > 1ütt; megyek > m1ek; mindegy > mind1; 5let > ötlet; hatás > 6ás; felhívatsz > felhív6sz; tudhatom > tud6om; héten > 7en; hétfő > 7fő; hévége > 7v és 7vége és 7vg; nekem nyolc > nekem8; tők nyolc > tők8</i>	<i>egyébként > egyébként; mindketten > mind2-en és mind2en; egyértelmű > lértelmű; dugható > dug6ó; mindegy > mind1</i>

– szórészértékű karakterekkel	<i>megbeszéljük > +beszéljük, +besz; megcsinálom > +cslom; megvan > +van; holnap > hol□; Emese > MŞE; pihen > IhN</i>	<i>meg > +</i>
– számmal és a karakterrel	<i>egyszer > 1x</i>	<i>ezerszer > 1000x</i>
kiejtésbeli lazításból eredő rövidítés	<i>nem tudom > nemtom; mit tudom én > mittomén; azt hiszem > asszem; megyek > mek és mék; miért > mér; mert > mer; egészségedre > egs</i>	<i>majd > maj; nem tudom > nem tom; nem tudok > nem tok; mert > mer; mondjuk > monnyuk; megint > megen; mondtam > montam; szerinted > szented; gondoltam > gondótam</i>
gyermeknyelvi gügyögés ²	<i>szeretlek > cer, cejizlek; hiányzol > hiánzol</i>	<i>hiányzik > hiánzik</i>
kicsinyítőképzős szóképzés	<i>megcsörgetés > megcsörizés; találkozás > talcsizás, talizás; unokatestvér > uncsitesó; üzenet > üzi</i>	<i>pezsgő > pezsi; haragszik > harizik</i>
egyéb	<i>működik > múxik</i>	[a vizsgált levélszövegekben nem fordult elő]
a rövidítés ellentendenciája (cél: egyedítés, emocionális intonáció)	<i>szia > xijjah</i>	<i>szia > cijja; főci > főcee; Anca > Ancsaaa</i>

A rövidítések között is szereplő kategória a kiejtésbeli lazításból eredő rövidítés. A fonetikus írásmód felülírja a helyesírás szóelemző alapelvét (pl. *mondjuk > mongyuk* vagy *monnyuk; játszani > jáccani*). A spontán társalgás fonetikai jellemzőinek írásos átvétele stilizált szóbeliséget eredményez: *csak beszélj a Nóryval, de nehogy mondd neki, h én montam, h beszélj vele; aszonták; mer monnyuk jó nő de csak legyünk megen barátok* (2. példa). Ez a szóbeliségközeli írásmód akár még a spontán írásig is eljuthat: *Bazzeg ojan kék vok semmi csaj a kilátásba...; Nóry előit ég a pofám bazz... + ijesmi DTD-be [egy diszkó neve] is kavartam egy csajjal, de azóta se beszéltem vele...; csak h. tök kék vaok h harizik rám.*

Új helyesírási fejleménynek számít, hogy a nyelvhasználók az egy gondolati – vagy akár fonetikai – egységnek érzett szó szerkezeteket, szintagmákat egybeírják: *:*neröhögj:@*nemvicces*összement... :/*babalett; Te nagyonhülyevagy xd; nemáááár :D:D azt addmár kölcsön:D:D; nekedmeg nagyonpiros aszemed.:D:D dejookéépamugy.:).*

LACZHÁZI GYULA már 2004-ben leírta, hogy az emotikonok erőteljes elterjedését, „gyors térhódítását tekintve azt is gondolhatjuk, hogy az érzelmek új kultúrával állunk szemben. Az érzelmek felértékelődésére, az érzelmek iránti fokozott érdeklődésre az élet számos területén, így a legkülönbözőbb tudományágakban (a filozófiában, a neurobiológiában, a történettudományban és az irodalomtudományban) is tapasztalhatunk jeleket [...]. Ez a megélnéül érdeklődés a posztmodern

² Nem feltétlenül rövidítés, de rendszerint rövidebb lesz általa a szóalak.

korban mindenekelőtt az instrumentális értelem megrendülésével, a racionalizmus korlátainak felismerésével függ össze” (LACZHÁZI 2004: o.n.; hasonlóképpen ír: MEIER-SEETHALER 1997). E szubjektumfilozófiai megközelítést példáim csak erősítik. Három tényező is jelzi, mennyire fontos a levélíróknak az érzelmek kifejezésének módja. Ezek: 1. az emocionális betűtöbbszörözés és az intenzitást kifejező karakterhalmozás (*ÉN megmondtam igeeen...; Neeeeem :O*); 2. az emocionális központosítás (*Ancsáék megint balhéznak... :/; Az agyam eldobom!!; Mit????????; Szeretek szó benne volt!??*), illetve 3. az emotikonok használata a központosítás helyett/mellett. Az emotikonok az érzelmek kifejezésére alkalmas grafikus jelek, az „internetes nyelvhasználat új írásjelei” (KESZLER 2004: 85), amelyek alapvetően az új médiumokhoz, kommunikációs eszközökhöz kapcsolódnak (az emotikonokról: BÓDI–VESZELSZKI 2006). LACZHÁZI GYULA (2004-ben) nem tartja kizártnak, hogy ezek a jelek nemsokára a hagyományos kommunikációs formákban, a papírra jegyzett üzenetekben is feltűnnek.

Megfigyeléseim szerint elsődlegesen a tagoló funkcióval rendelkező, de emocionális intonációt nem hordozó írásjelek maradnak el a cset- és az ehhez hasonló levélszövegekben: a vessző főként a gondolategységek, nem pedig a hagyományosan, grammatikai értelemben vett tagmondatok határát jelöli. A pont mint mondatzáró írásjel az esetek nagy részében elmarad. Az emocionális intonációt írásban jelölő felkiáltójelet rendszerint kiteszik a szövegírók, illetve a kérdő modalitást jelölő kérdőjelet sem hagyják el a megnyilatkozásokban. Előfordulhat, hogy minden mondat(szerű egységet) emotikon zár. Példák e jelenségre:

3–5. példa

Levélrészletek mondatzáró emotikonokkal

A: *Ohh értem :D de nekem nehogy beteg legyél! Am fogadok, ha talizol Vele akk jobban leszel ;)*

B: *Max vasárnap taliznánk de nem akarok... :S Am buliba biztos megyek =) Még 40°-os lázzal is XD*

C: *Tudod van az a Gere Scence XD vagy ki És a blogján minden j helyett y írt. XD*

D: *Szerintem se csalás XD Ő is kirakhatná XD*

E: *Ja úgy van h ahányan megnézik.*

B) **L e x i k a i s z e m p o n t b ó l .** – A digilektus lexikai jellemzői a kézírásos levelekben is előfordulnak. Ezek közül itt – gyakori megjelenésük miatt – a következőket emelem ki: idegen nyelvi hatás, szleng, verbális agresszió, valamint az interakciós mondatszók nagy számú jelenléte.

A magyar nyelvű internetkommunikációban is igen erőteljes az idegen nyelvi hatás, különösen az angol nyelv. Az órai levelekben is találunk angol nyelvi szavakat, némely esetben akár magyaros átírással is: *Hát, vagy megvárom h szakítsa-*

nak és akk heppyyend, vagy kidobom poszeidont mielőtt én esek pofára :S; cal a missionod... [’szóval a küldetésed’]; Letter? Ya. Válaszolj rendesen XD

A beszédközeliség oly módon is megmutatkozik ezekben a levelekben, hogy a levélíró diákok – feltehetően a spontán társalgásuk szabályai szerint – gyakorta használnak szlengbeli lexikai elemeket: *Full nemvágok semmit :S; És igazából azért vágтам pofúkat, mert közbe apu osztott, h késő van és h menjek aludni...; Beszéljük meg, februárban melyikünk melyik buxát oltja be!?!; okés símán bepartyzom neked; aszonták brutkó zsír vlt...*

Durva szavak is előfordulnak az írásos levélkommunikációban, ám eltérően a csetkommunikációtól, itt nem érvényesül a csetikett (vagyis a csetre érvényes viselkedési és beszédnormák összegzése), a beszédpartnerek nem eufemizálnak: *az a kretén meg otthagyt msn-en; de hát nem basztathatom ezzel minden egyes alkalommal; csak h kapja be h otthagyt és h hiányzik :(:(; ilyen faszágai vannak.; Kabbe akó írok; Bazzeg mi az h. nem vlt szép... ti is ugyanúgy benne vltatok faszom, de csak én vaok a rohatt geci... (1. 2. példa).*

A levelezés uralkodó fatikus funkciójából is adódik az interakciós mondatzók (vagy indulatszók) jelenléte: *Nah szal ügyi voltam ^^ // Nah jah...; Jah, ugyanez.; Heheem...; A-A [’nem’, fejrázás].* Az utolsó példában lévő *A-A* metanyelvi jellegű: egy nonverbális gesztust, a fejrázást kísérő hangeffektus leírása.

C) Grammatikai szempontból. – A redukált grammatikai szerkezetek a beszélt nyelvi társalgáshoz közelítik e levélszövegeket: a szövegproduktumok megértéséhez a kontextusra és a beszédpartnerek közös előismeretére van szükség. Példák a beszélt nyelvi szerkezetekre: *kicsit pakolászok meg tanulgatok utána goo fürcsi :D hajmosás meg minden :P; csak beszélj a Nóryval akkor már okés; – És biztos vagy benne, hogy nem akarsz? – Most igen.... Tnapi beszélgetés...*

Feltehetőleg a mediális szóbeliségből származnak, és a spontán beszéd kiejtésbeli lazításából erednek az internetes írásbeliségre, a digilektusra jellemző alakok: *nem tudom > nemtom, mit tudom én > mittedén, azt hiszem > asszem, megyek > mek és mék, miért > mér, mert > mer, egészségedre > egs, valószínűleg > valszeg.* A redukált formák motiváló tényezői elsősorban az egyszerűsítés, a gyorsabb szövegbevitel, valamint a humor és a találékonyosság. Mondatba foglalva: *Nah asszem du lesz min gondolkoznom...; Garbais... de nem tom milyen szakra XD*

D) Pragmatikai-szövegtani szempontból. – WIRTH (2005) nyomán állítom, hogy az internetes kommunikációban fő motivációs tényező az információgyűjtés mellett a figyelemfelkeltés, túlzóan megfogalmazva a narcisztikus önreprezentáció. Ez szolgál magyarázatul arra, hogy a fatikus elemeknek, a nyelvi rituáléknak (a köszönetnek, a kapcsolat felvételének és lezárásának, a köszönetmondásnak) kiemelt szerepük van a vizsgált szövegekben (6. példa).

6. példa

Levélrészlet a fatikus elemek kiemelt szerepének illusztrálására

- A: *Sziia Ancsaaa!!! :) Mizujs?*
 B: *Megvagyok, jólvagyok, ölelést szeretnék :(*
 A: *Nah szóval akkor mizujs?*

Az írott beszélgetések fő témái: a párkapcsolat, találkozás; a baráti kapcsolatok; hétvégi programok („buli”); iskolai teendők; továbbá az MSN (azóta megszűnt) csetprogram is megjelenik explicit módon e levelekben. Ez a metaelem fordul elő a következő dialógusrészletben (7. példa).

7. példa

Levélrészlet: az MSN csetprogram mint metatéma

- A: *Figy... Elmondtam Neki a Cicás ügyet, és szente nem gáz, ha úgy hívunk egy pasit! Szented köszönjek Neki MSNen úgy hogy: Cijija CiCa! ? :D*
 B: *hát hjam, végülis ja :D simán :D*
 A: *Kíváncsi vok, h mit xólna rá! Attom lenne! :D*

A tematikus szálak egymásba fonódnak, az egyes fordulók között ugrásszerűek a váltások. Sajátos jelölése van annak, ha ugyanaz a beszélő fordulóváltás nélkül két témához is hozzászól: kétszeres perjellel választják el a levélírók egymástól a tematikus egységeket. Ez nem csupán egy-egy levélíró diák „idiolektusához” tartozó elem, hanem több szövegben is előforduló jellegzetesség (8. példa).

8. példa

Levélrészlet: tematikus ugrások jelölése // jellel

- A: *De szeretem! Megvárom, h mi lesz. // Az nem kompromisszum, h csak te hozol áldozatot.*
 B: *Najó ,majd cs lesz vmi XD // Én meg félek h mi lesz velünk. // Mibe jössz szombaton? :D*

6. A digilektus hatása nem digitális szövegekre. – A digitális kommunikáció nyelvváltozatához és nyelvváltozatától vezető út kétirányú: nemcsak a digilektusra hatnak más kommunikációs formák, hanem a digilektus is hat a kézírásos jegyzetekre, a reklámokra, a szépirodalomra, a publicisztikára, a spontán társalgásra, illetve a (spontán kommunikációhoz közeli) írásbeliségre.

HAASE és munkatársainak (1997) vizsgálata szerint a csetnyelvben használatos kifejezések a spontán beszédbe is utat találnak. Ezt példázza két, hétköznapi diák-társalgásban hallott valós megnyilatkozás: „*A Fácsén meglájkoltam a kvízedet, mert*

*megalol volt.*³; „*Azt posztolta a facén, h nem lájkolja, amit a tesója share-elt*”⁴. E mondatok jelentése kívülálló számára nem nyilvánvaló, megértésükhöz a digitális kultúra, azon belül is a digitális nyelvváltozat ismerete szükséges. Azonban nem csupán a spontán társalgásra és a spontánnak tartható dialóguslevelekre hat a digitális kommunikáció: a 2011. januári középiskolás megyei helyesírási verseny tollbamondás-szövege indiánokról szövege, az egyik versenyző diák a *sziú* megnevezést *CU* (ejtsd angolul: [szijú], feloldása: *see you*; csetes jelentése: ’majd találkozunk, szia’) formában írta le. Többek között az ilyen és ehhez hasonló esetek megértéséhez is szükséges a digilektus tanulmányozása.

A digilektusnak a nem elektronikus írásbeliségre gyakorolt hatására többek között a diákok órai levelezései, vagyis e dialóguslevelek is bizonyítékul szolgálnak.

Kulcsszók: digilektus, infokommunikáció, nyelvváltozat, dialóguslevél, csetelés, levél.

A hivatkozott irodalom

- ANDROUTSOPOULOS, JANNIS K. – ZIEGLER, EVELYN 2003. Regionalismen in einer Chat-Gemeinschaft. In: ANDROUTSOPOULOS, JANNIS K. – ZIEGLER, EVELYN Hrsg., „Standardfragen”. Soziolinguistische Perspektiven auf Sprachgeschichte, Sprachkontakt und Sprachvariation. Peter Lang, Frankfurt am Main, 251–79.
- BALÁZS GÉZA 2003. „Minden házfalat cseréljétek sms-falra”. Sms-fal mint elektronikus graffiti. Magyar Nyelvőr 127: 144–59.
- BALÁZS GÉZA 2004. Választási sms-ek folklorisztikai-szövegtani vizsgálata. Magyar Nyelvőr 128: 36–53.
- BENCZIK VILMOS 2001. Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben. Trezor Kiadó, Bp.
- BÓDI ZOLTÁN – VESZELSZKI ÁGNES 2006. Emotikonok. Érzelemkifejezés az internetes kommunikációban. Magyar Szemiotikai Társaság, Bp.
- BÓDI ZOLTÁN 2004. A világháló nyelve. Gondolat Kiadó, Bp.
- BÓDI ZOLTÁN 2005. Szimbolikus írásbeliség az internetes interakcióban. In: BALÁZS GÉZA – BÓDI ZOLTÁN szerk., Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok. Gondolat–Infonia, Bp., 195–212.
- CRYSTAL, DAVID 2001. Language and The Internet. Cambridge University Press, Cambridge.
- CRYSTAL, DAVID 2008. Txtng. The gr8 db8. Oxford University Press, Oxford.
- DÜRSCHIED, CHRISTA 1999. Zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit: die Kommunikation im Internet. Papiere zur Linguistik 60/1: 17–30.

³ *A Fácén meglájkoltam a kvizedet, mert megalol volt.* – *Fácse*: a Facebook közösségi oldal szójátékos elnevezése; *meglájkol*: egy közösségi oldalon más aktivitását a like ’kedvel’ gombbal jelöli; *megalol*: nagyon vicces: *mega-* + *LOL* ’laugh out loud’.

⁴ *Azt posztolta a facén, h nem lájkolja, amit a tesója share-elt.* – *posztol*: üzenetet, szöveget közösségi oldalon vagy fórumban közzétesz; *face*: Facebook; *h*: a *hog*y kötőszó rövidítése; *lájkol*: kedvel, tetszik neki; *tesó*: testvér, *share-el*: megoszt, közzétesz.

- DÜRSCHIED, CHRISTA 2005. E-Mail – verändert sie das Schreiben? In: SIEVER, TORSTEN – SCHLOBINSKI, PETER – RUNKEHL, JENS Hrsg., Websprache.net. Sprache und Kommunikation im Internet. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 85–97.
- ECKKRAMER, EVA MARTHA – EDER, HILDEGRUND MARIA 2000. (Cyber)Diskurs zwischen Konvention und Revolution. Eine multilinguale textlinguistische Analyse von Gebrauchstextsorten im realen und virtuellen Raum. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES 2003. Írva csevegés – virtuális írásbeliség. Magyar Nyelvőr 127: 99–104.
- ÉRSOK NIKOLETTA ÁGNES 2006. Szóbeliség és/vagy írásbeliség. Magyar Nyelvőr 130: 165–76.
- GELLERT, CHRISTIAN FÜRCHTEGOTT 1989. Gedanken von einem guten deutschen Briefe, an den Herrn F. H. v. W. In: WITTE, BERND Hrsg., Gesammelte Schriften. Kritische, kommentierte Ausgabe. Band 4. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- GOTTSCHED, JOHANN CHRISTOPH 1973. Von poetischen Sendschreiben oder Briefen. In: Ausgewählte Werke. Band 6/2. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- HAASE, MARTIN – HUBER, MICHAEL – KRUMEICH, ALEXANDER – REHM, GEORG 1997. Internetkommunikation und Sprachwandel. In: WEINGARTEN, RÜDIGER Hrsg., Sprachwandel durch Computer. Westdeutscher Verlag, Opladen, 51–85.
- KELLE, BERNHARD 2000. Regionale Varietäten in Internet-Chat als Wegbereiter einer regionalen Schriftlichkeit. Deutsche Sprache 4: 357–71.
- KESZLER BORBÁLA 2004. Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- KOCH, PETER – OESTERREICHER, WULF 1994. Schriftlichkeit und Sprache. In: GÜNTHER, HARTMUT – LUDWIG, OTTO Hrsg., Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung. 1. Halbband. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 587–604.
- LACZHÁZI GYULA 2004. Az emotikonok és a koraujkor érzelmkifejező technikái. <http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/irat/emoticon.html> [2011. 01. 21.]
- LÖFFLER, HEINRICH 1985. Germanistische Soziolinguistik. Grundlagen der Germanistik 28. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- MEIER-SEETHALER, CAROLA 1997. Gefühl und Urteilskraft. Ein Plädoyer für die emotionale Vernunft. CH Beck, München.
- ONG, WALTER J. 1982. Orality and literacy. The technologizing of the Word. Methuen, London – New York.
- STORRER, ANGELIKA 2001. Sprachliche Besonderheiten getippter Gespräche: Sprecherwechsel und sprachliches Zeigen in der Chat-Kommunikation. In: BEIßWENGER, MICHAEL Hrsg., Chat-Kommunikation. Sprache, Interaktion, Sozialität & Identität in synchroner computervermittelter Kommunikation. Perspektiven auf ein interdisziplinäres Forschungsfeld. Ibidem, Stuttgart, 3–24.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2004. Stilisztikai lexikon: stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- THALER, VERENA 2003. Chat-Kommunikation im Spannungsfeld zwischen Oralität und Literalität. VWF, Berlin.
- TRUDGILL, PETER 1997. Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. JGYTF Kiadó, Szeged.

- VESZELSZKI ÁGNES 2007. Asszem, nemtom, h +fejt7őek-e nkd az sms-röv. – avagy az sms-beli rövidítésekről. *Kommunikáció, Média, Gazdaság* 2007/1: 29–51.
- VESZELSZKI ÁGNES 2009. Képirás vagy képes írás? Az infokommunikációs technológia hatása a felső tagozatosok írására. In: BALÁZS GÉZA – H. VARGA GYULA szerk., *Ikonikus fordulat a kultúrában*. Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum Kiadó, Bp.–Eger, 309–33.
- VESZELSZKI ÁGNES 2010a. Grammatikalizáció, különös tekintettel az *asszem*-re. In: BÁRDOSI VILMOS szerk., *Világkép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 249–65.
- VESZELSZKI ÁGNES 2010b. Digilektus a lektusok rendszerében. In: ILLÉS-MOLNÁR MÁRTA – KALÓ ZSUZSA – KLEIN LAURA – PARAPATICS ANDREA szerk., *Félúton 5. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája*. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Bp., 199–215.
- VESZELSZKI ÁGNES 2011. Az infokommunikációs technológia hatása a nyelvre. PhD-értekezés. ELTE BTK, Bp. Kézirat.
- VESZELSZKI ÁGNES szerk. 2012. *Netszótár. @-tól a Zukbergnetig*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp.
- WARDHAUGH, RONALD 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Bp.
- WIRTH, UWE 2005. Chatten. Plaudern mit anderen Mitteln. In: SIEVER, TORSTEN – SCHLOBINSKI, PETER – RUNKEHL, JENS Hrsg., *Websprache.net. Sprache und Kommunikation im Internet*. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 67–84.

The effect of digilect on dialogue letters

In this paper, the author introduces a new concept, that of digilect (meaning language use in the electronic-digital media), and shows how digilect affects other language varieties, in particular, in the present context, that of (spontaneous) written texts. It is a commonplace in infocommunications that internet communication will have an effect on other forms of communication: oral-personal conversation and non-digital written communication alike. However, no concrete descriptions or empirical investigations have been forthcoming so far in this respect. The aim of this paper is to document the effect of digilect on non-electronic written communication, via the investigation of a particular text type, students' hand-written notes exchanged during classes, that is, what can be called dialogue letters. Such hand-written personal letters exhibit the characteristics of online chatting rather more extensively than those of traditional letters. The author explores digilect-based properties of hand-written personal notes in four aspects: formal, lexical, grammatical, and textological/pragmatic.

Keywords: digilect, infocommunications, language variety, dialogue letter, chatting, letter.

VESZELSZKI ÁGNES

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A magyar tenger metafora

1. Nagy tavunk szláv eredetű *Balaton* neve 1055-től adatható: *Balatin* (Tihanyi alapítólevél, ÓMOlv. 19), a magyarba a szláv **Blatъnъ jezeryъ* 'mocsaras, sáros tó', **Blatъnъ gradъ* 'Mocsárvár, Sárvár' (FNESz. 80) név előtagja került. A tó ném. *Plattensee* elnevezése viszont népetimológia eredményeként jött létre, az osztrákok, németek 'lapos (vagyis sekély) tó' jelentéssel a szláv nevet „értelmesítették”: *blatъnъ* > *platten*. A római hódítás előtt a kelták tanyáztak ezen a környéken, ők adhatták a tónak a *Peiso* nevet. A rómaiak ugyancsak a 'sekély tó' jelentésű latin *Lacus pelso* néven emlegették a Balatont.

2. A Balatonra jóval később létrejött nálunk a „*Magyar tenger*” metafora, amely túlzó főnévi jelzőként került használatba a tóra. Hasonlítható a túzok 'Otis tarda' irodalmi nevéhez: *magyar strucc* (*magyar strucz* [NAGY 1861]). Manapság is forgalomban vannak magyarázataira, keletkezésére különböző próbálkozások, például a Magyar Televízió „Fötér” című műsorában (2007. nov. 11-én) a következő hangzott el: „Siófok nyaranta a déli part fővárosa. A patinás üdülőhelyen 1878-ban készült az első fürdőház, amelynek feliratáról – *Magyar Tenger* – terjedt el a Balaton máig is élő elnevezése”. A világhálóra is fölkerült. Más idegenforgalmi fórumokon és rádióadókon a költő Pálóczi Horváth Ádám a névadó, pl. MR1 – Kossuth Rádió: „Ha a Balatont »magyar tenger«-nek nevezzük, őt idézzük, ő vezette be ezt az elnevezést” (250 éve született Pálóczi Horváth Ádám költő, népdalgyűjtő. Vasárnapi újság, 2010. 05. 16. 16:34). A Wikipédián ugyancsak az olvasható, hogy Pálóczi „A Hol-mi köteteinek (1–3, 1788–1793) számos versében énekelte meg a Balatont, melyet ő nevezett először »magyar tenger«-nek”.

Pálóczi Horváth Ádám felesége révén, akinek Balatonfüreden voltak birtokai, került a Balaton mellé. Az 1783 és 1797 között Füreden élő író és költő, tudós csillagász, földmérő, igazi polihisztor volt, neki köszönhetjük Füred első térképét is. Szintén ő volt, aki elkészítette a Magyar Tudós Társaság tervét. Nyelvünk elhivatott művelője – barátjával, Kazinczyval szemben – azonban a nyelvújításban ortológus. 1785-ben verses levélben üdvözölte Révai Miklóst nyelvi törekvéseiért (RÉVAI 1787). Nyomatásban is megjelent verses levél az „Egy szép Asszony mentsége, kit a Balaton látogatába menni nem engedett” című (Hol-mi III.). Felesége, Oroszi Julianna egy ízben félt átkelni Füredről a viharos Balatonon, hogy a szántódi vendégségre eljusson. Ebben említi a *kis tenger*-t:

*Habjai országunk kisdud tengerének
A partokon olyan rémulést szerzének...*

1789. februárjában verses levelet írt Kazinczyhoz (Hol-mi II.), Füredet próbálta vonzóvá tenni a költőtárs előtt. Így dicséri:

*Előtte tengert természet, háta megett hegyeket,
Mellyek fákkal kiesítik s szőlőkkel a bérczeket.*

3. Prózában, versben, útikönyvekben számtalan helyen hasonlítják tengerhez a Balatont. A tenger-metaphora felbukkanásával foglalkozó két szerző, Lipták Gábor és Zákonyi Ferenc a költőt, Pálóczi Horváth Ádámot (1760–1820) tartotta eleinte az elnevezés alkotójának (LIPTÁK–ZÁKONYI 1957: 3). A szerzők többek között „A magyar tenger keresztapja” című cikkükben (ZÁKONYI–LIPTÁK 1956) lelkes nyomozás után azt írják, hogy a költő adta a tónak a *Magyar tenger* nevet, és hírért elterjesztette az országban. Egy 1787-ben megjelent versében olvasható először szerintük. Zákonyi Ferenc saját – korábbi – állításával ellentétben már 1960-ban idézi Kazinczy néhány sorát, amely Pálóczi elsőbbségét kizárja (ZÁKONYI 1960). 1988-ban kikel a „hiedelem” ellen, amely tudatlanul Pálóczitól eredezteti az elnevezést, „pedig ez tévedés, mert jó barátja és példaképe, Kazinczy Ferenc már jóval előtte (...) leírta ezt a jelzöt” (ZÁKONYI 1988: 622).

Ez a „jóval előtte” azonban mindössze 12 év, iskolák számára írt könyvben bukkan fel a *magyar tenger* metafora. A sokoldalú, lelkes térképgyűjtő széphalmi poéta tankönyvíró is volt, ugyanis ismert reformtankönyve egy népiskolakönyve (Kazinczy 1831). A magyar irodalom első vezéralakja 1786-tól 1790-ig a kassai tankerület iskoláinak felügyelője volt, mint háromévi inspektori működése után írja, a nemzeti iskolák tanítóinak tekintettel kell lenni a következőkre: „mindazt, ami csak füst, ami a tanulást a gyermek előtt nehezebbé teszi, ami az ahhoz megkívántott kedvet elveszi; ami őt a kis, még beszélni is alig tudó gyermeket, egy kis nevetséges tudóssá teszi, el kell hagyni, ... egészen meg kell tilalmazni. Nemcsak az emlékezetét, hanem az ítéletét s elmésségét is kell a gyerekek munkába venni” (Kazinczy/1925: 176). Az említett zsenigéje „Magyar ország geographica” címmel Kazinczy első nyomtatásban megjelent műve (KAZINCZY 1775), az akkor 16 éves pataki diák Magyarország földrajzát választotta témául.

E könyv 5. lapján olvasható: „a Balaton, melly, mivel igen hosszú, *Maré Hungaricum* azaz *Magyar Tenger* nevet kapott”. KAZINCZY utal a kifejezés egy korábbi – latin nyelvű – használatára, valóban latinból fordított a *magyar tenger*. Mint a szerző már az alcímben említi, munkájának anyaga „egynehány fő-Geographusok munkájából ki-szededetett”, nyilván használta Michael Bonbardusnak az ország-ismereti irodalom hagyományaiba illeszkedő latin nyelvű művét. Ebben található ugyanis a latin frazeológia első felbukkanása. A szerző Bécsben kiadott „Topographia magna Regni Hungariae” című helyismereti művében (BONBARDUS 1718) említi a füredi savanyúvizet is. Az első kiadásban még nem szerepel a *Magyar tenger* latin megfelelője, a Balatonról csupán annyit olvashatunk, hogy „Priusquam oppida, arcèsque hujus Comitatus de more lustremus, juverit memoratum lacum Balaton, Germanis Platten-See” (78). Művének azonban több kiadása is volt, az egyik – „nunc studio cujusdam ex eadem Societatae sacerdotis Joh. Bapt. Trestyanszki” – szintén Bécsben látott napvilágot, 1750-ben. Ebben a Balatont már magyar tenger néven is említi a „De Lacu Balathone” fejezetcím alatt: „mare illud Hungaricum, Balathonem ajo, Germanis Platten See, qua licet, metiamur” (250. §. III.). Ez volt a mintája a Kazinczy földrajz-könyvében szereplő *magyar tenger*-nek. 1782-ben ugyancsak említik a latin megfelelőt: az „ungarisch Fogas” a „Mare Hungaricum” híres hala (UngMag.), egy pozsonyi folyóiratban olvasható.

4. A *magyar tenger* metafora további előfordulásai teljes körűen aligha dokumentálhatók, hiszen igen népszerűvé vált, se szeri, se száma azoknak a költőknek, íróknak, újságíróknak, akik használták a kifejezést. Érzékeltetésül csupán néhány korai szerző munkájából, a 19. századig ragadjuk ki a *magyar tenger* kifejezést. 1792-ben Galánthai gróf Fekete János költő, műfordító Füredet „Magyar Spának” nevezi (Spa: híres gyógyhely), versében: „Ki tudná leírni magyar tengerének / Kies sétálóim díszes környékének?” (PÁLÓCZY 1912: 89). 1813-ban P. Horváth Ádám nagy dalgyűjteményében: „Adj egy kis csendességet *magyar tengerednek*” (ÖÉ.). 1827-ben írja Hrabovszky Dávid a Tudományos Gyűjteményben: „a Balaton tava nagyságára nézve méltán Magyar Tenger”. 1843-ban Vajda Péter cikke szerint: „Tenger hajó nélkül! Balaton a valódi magyar tenger és semmi tengerészlet nincs rajta, semmi gálya, semmi gőzös” (Magyar Életképek I/5.). Végre 1846-ban vízre bocsátották a Kisfaludy gőzöst, Vajda beszámol az ünnepségről: „s miután fölszenteltetett, a jelenvoltak áldásától kísérve ereszkedett a magyar tenger tükrére” (Pesti Divatlap, 1846. okt. 3.). Az egykori lapokban is népszerűsítik a „Magyar Tengert”, például Csatáry Ottó 1845-ben: „a Balaton méltán igényli a magyar tenger nevet” (Életképek, 9. sz.). 1876-ban azt írták legnagyobb tavunkról: „a kilátás édent tár elénk; bármerre tekint is szemed, elégülten legelhet a kellemes tájon. Előtted a magyar tenger, a rajta lézengő halász-sajkák, az egész Balaton homályba enyésző partjai” (BÁTORFI 1876). Egy legendás úszó, az első magyar sportlap-alapító, szerkesztő, író, Szekrényessy Kálmán (a füredi naplójáról híres Slachta Etelka egyik fia), 1880-ban úszta át a Balatont, „minden ladik-kíséret nélkül át is bírom, át is merem úszni a magyar tengert”, egy hírlapi cikkében (SZEKRÉNYESSY 1880) többször is leírta a *magyar tenger* metaforát.

A hivatkozott irodalom

- BÁTORFI LAJOS 1876. Adatok Zalamegye történetéhez 1. Szerzői magánkiadás, Nagykanizsa.
- BONBARDUS, MICHAEL 1718. Topographia magna Regni Hungariae, cum annexis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Serviae, & Bulgariae etc. Regnis; tum etiam Transylvaniae, Valachiae, Moldaviae provinciis. Viennae.
- Életképek. Szerk. Frankenburg Adolf Pest, 1844–1846.
- Hol-mi = Pálóczi Horváth Ádám: Hol-mi. Külömb-külömb-féle dolgokról írt külömb-külömb-féle versek 1. Pesthenn, 1788; 2. Győr, 1793; 3. Pest, 1792.
- Kazinczy Ferenc 1831. Szent történetek az Ó és Új Testamentom könyvei szerint. Sárospatak.
- Kazinczy Ferenc /1925. Hivatalba vezető beszéd. In: Weszely Ödön szerk., Nagy pedagógusok. Neveléstörténeti olvasmányok. Lampel R. Kvk., Bp.
- KAZINTZY FERENC 1775. Magyar ország geographica, az az, földi állapotjának le-rajzolása, mellyet egynehány fő-Geographusok munkájából ki-szedetetett, és azoknak, a' kik Hazájokhoz illendő szivességgel viseltetnek, szemeik eleibe terjesztett. Kassa.
- LIPTÁK GÁBOR – ZÁKONYI FERENC 1957. A Balaton a magyar irodalomban. Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal, Balatonfüred.
- Magyar Életképek. Szerk. Frankenburg Adolf. Pest, 1843–1844.
- NAGY JÓZSEF 1861. A madár. Sieglér testv., Komárom.
- ÖÉ. = Pálóczi Horváth Ádám, Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek ki magam csinálmányja, ki másé. 1813. évi kézirat. MTAK Kt RUI 8–r. 46.
- Pálóczy Edgár 1912. Gr. Fekete János versei. Balaton, 1912. dec. 1., 9–10. sz.
- Pesti Divatlap. Szerk. Vahot Imre, Erdélyi János. Pest, 1844–1848.

- Révai Miklós 1787. Elegyes versei. Pozsony. – Pálóczi Horváth verse: Függelék 262.
 Szekrényessy Kálmán 1880. A balatonfüredi távúzás. Pesti Napló, 1880. szept. 1.
 UngMag. = C. D. Barsch, Bemerkungen über den Plattensee. Ungarisches Magazin. Pozsony, 1782.
 ZÁKONYI FERENC – LIPTÁK GABOR 1956. A magyar tenger keresztapja. Bakonytáj. A Veszprémmegyei Népújság mell., máj. 30.
 ZÁKONYI FERENC 1960. Ki nevezte a Balatont először Magyar Tengernek. Középdunántúli Napló, dec. 4., 6.
 ZÁKONYI FERENC 1988. Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Városi Tanács, Veszprém.

RÁCZ JÁNOS

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Fíú szavunk történetéhez*. E rövidke dolgozatban azon szavaink egy részéről szólok, amelyekben *fíú* szavunk vagy teljesen nyilvánvaló módon, vagy csak „meglapulva” van jelen. Valamikor BEKE ÖDÖN egy kitűnő cikkben (BEKE 1912) szólt erről a kérdéstről, de – legalábbis nekem úgy tűnik, hogy – az utókor megfélekedett érveléséről. Azért döntöttem e téma ismételt tárgyalása mellett, mert alighanem sikerül Beke okfejtését némely ponton megerősítenem és kiegészítenem.

A következő szavakat tárgyalom: *iafia*, *ifjú*, *fiatal*. Az etimológiai szakirodalomban bőségesen foglalkoztak e szavakkal, itt nem emlékezem meg részletesen az összes (jórészt tévesnek bizonyult) feltevésről, ötletéről, azokat ugyanis az érdeklődő olvasó könnyedén megtalálja azon irodalmi tételek egy részében, amelyekre hivatkozom.

1. Elsőként *iafia* szavunkról írok, mivel talán ennek magyarázatával foglalkoztak a legtöbbet. Ismereteim szerint MUNKÁCSITÓL (1894b: 259–60) származik az a magyarázat, amelyet én is helyesnek tartok, hogy ti. a m. *ia-fia* voltaképpen ún. összefoglaló (kopulatív) összetétel, és eredeti jelentése ’lánya-fia’. Ugyanezt vallotta SZINNYEI (1905: 442) is, akinek figyelmét azonban valószínűleg elkerülte MUNKÁCSI említett magyarázata, amely eredetileg a Nyelvtudományi Közleményekben látott napvilágot (MUNKÁCSI 1894a: 156–7). HORGER (1924/2001: 85) is ekként vélekedett a szó születéséről, és okkal utasította el azt a nézetet, hogy az *ia*- előtag *i*- eleme az *ifjú*, nyj. *ilány*, *iléány* egykoron ’kicsiny, fiatal’ jelentésű *i*- előtagjával lenne azonos, amely ötlet BUDENZTŐL (MUSz. 810) származik.

PAIS lehetségesnek tartotta ugyan *iafia* szavunk ugor eredetét, de a CzF.-féle „Itt az *ijas* csak utánzott játszi hang” ötlet nyomán úgy vélte, hogy „bizonyos fokig lehetséges, hogy a *fia*- tö (*fiak*, *fias*, *fiastul*) vagy a *fia* birtokos személyragozott forma ikerítésével van dolgunk, amely az alapelem szókezdő labiodentalis *f* hangjának elvetésével keletkezett” (PAIS 1961: 78). PAIS ezen ötletét második lehetőségként az MSzFE. (2: 314), a TESz. (2: 183) és az UEW. (2: 835–6) is megemlíti. STEINITZ azonban egyértelműen ugor korinak minősítette *iafia* szavunkat (DEWOS. 38). Az EWUng. (1: 597) viszont már az ikerszó-i eredetet említi elsőként, az ugor etimológiát csak másodikként... A PAIS (1961: 78) által óvatosan előadott magyarázati kísérlet azonban, amely szerint a m. *ia*- ikerítéssel

* Lektoraim hasznos, javító szándékú megjegyzéseit köszönöm!

- Révai Miklós 1787. Elegyes versei. Pozsony. – Pálóczi Horváth verse: Függelék 262.
 Szekrényessy Kálmán 1880. A balatonfüredi távúzás. Pesti Napló, 1880. szept. 1.
 UngMag. = C. D. Barsch, Bemerkungen über den Plattensee. Ungarisches Magazin. Pozsony, 1782.
 ZÁKONYI FERENC – LIPTÁK GABOR 1956. A magyar tenger keresztapja. Bakonytáj. A Veszprém-
 megyei Népújság mell., máj. 30.
 ZÁKONYI FERENC 1960. Ki nevezte a Balatont először Magyar Tengernek. Középdunántúli Napló,
 dec. 4., 6.
 ZÁKONYI FERENC 1988. Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Vá-
 rosi Tanács, Veszprém.

RÁCZ JÁNOS

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Fíú szavunk történetéhez*. E rövidke dolgozatban azon szavaink egy részéről szólok, amelyekben *fíú* szavunk vagy teljesen nyilvánvaló módon, vagy csak „meglapulva” van jelen. Valamikor BEKE ÖDÖN egy kitűnő cikkben (BEKE 1912) szólt erről a kérdéstről, de – legalábbis nekem úgy tűnik, hogy – az utókor megfélekedett érveléséről. Azért döntöttem e téma ismételt tárgyalása mellett, mert alighanem sikerül Beke okfejtését némely ponton megerősítenem és kiegészítenem.

A következő szavakat tárgyalom: *iafia*, *ifjú*, *fiatal*. Az etimológiai szakirodalomban bőségesen foglalkoztak e szavakkal, itt nem emlékezem meg részletesen az összes (jórészt tévesnek bizonyult) feltevésről, ötletéről, azokat ugyanis az érdeklődő olvasó könnyedén megtalálja azon irodalmi tételek egy részében, amelyekre hivatkozom.

1. Elsőként *iafia* szavunkról írok, mivel talán ennek magyarázatával foglalkoztak a legtöbbet. Ismereteim szerint MUNKÁCSITÓL (1894b: 259–60) származik az a magyarázat, amelyet én is helyesnek tartok, hogy ti. a m. *ia-fia* voltaképpen ún. összefoglaló (kopulatív) összetétel, és eredeti jelentése ’lánya-fia’. Ugyanezt vallotta SZINNYEI (1905: 442) is, akinek figyelmét azonban valószínűleg elkerülte MUNKÁCSI említett magyarázata, amely eredetileg a Nyelvtudományi Közleményekben látott napvilágot (MUNKÁCSI 1894a: 156–7). HORGER (1924/2001: 85) is ekként vélekedett a szó születéséről, és okkal utasította el azt a nézetet, hogy az *ia*- előtag *i*- eleme az *ifjú*, nyj. *ilány*, *iléány* egykoron ’kicsiny, fiatal’ jelentésű *i*- előtagjával lenne azonos, amely ötlet BUDENZTŐL (MUSz. 810) származik.

PAIS lehetségesnek tartotta ugyan *iafia* szavunk ugor eredetét, de a CzF.-féle „Itt az *ijas* csak utánzott játszi hang” ötlet nyomán úgy vélte, hogy „bizonyos fokig lehetséges, hogy a *fia*- tö (*fiak*, *fias*, *fiastul*) vagy a *fia* birtokos személyragozott forma ikerítésével van dolgunk, amely az alapelem szókezdő labiodentalis *f* hangjának elvetésével keletkezett” (PAIS 1961: 78). PAIS ezen ötletét második lehetőségként az MSzFE. (2: 314), a TESz. (2: 183) és az UEW. (2: 835–6) is megemlíti. STEINITZ azonban egyértelműen ugor korinak minősítette *iafia* szavunkat (DEWOS. 38). Az EWUng. (1: 597) viszont már az ikerszóí eredetet említi elsőként, az ugor etimológiát csak másodikként... A PAIS (1961: 78) által óvatosan előadott magyarázati kísérlet azonban, amely szerint a m. *ia*- ikerítéssel

* Lektoraim hasznos, javító szándékú megjegyzéseit köszönöm!

keletkezett a *fia* alakból, teljes mértékben kizárható, hiszen anyanyelvünk legközelebbi rokonai a 'gyer(m)ek' szót az egyszerű lexéma (osztj. Trj *neyrem*, DN Kaz *nawrem* 'Kind' [DEWOS. 1038], vog. Szo FL KL *nāwram* 'Kind'¹ [MSFOu. 180: 222, WWb. 359–360]) mellett egyértelműen 'lány-fiú'-ként alkották meg, továbbá a cseremisiz és a permi nyelvek is ismerik ezt, ami pedig kétségtelenné teszi e fogalom kopulatív szerkezetű ősi kifejezőmódját, vö. osztj. Kaz *ewi-pōχ* 'Kind' (RÉDEI 1968b: 82, 83), Trj *āχit pāχāt* 'Kinder' (DEWOS. 37), vog. Szi Szo Ob *āyi-piy* 'Kind', *āyim-piyam* 'meine Kinder' (KÁLMÁN 1976: 227), Szo FL *āyi-piy*, ÉVag AK *ā-pūw*, TJ TCs *āw-pūw* 'Kind' (MSFOu. 46: 19), votj. G U *nīl-pi* 'Kinder' (WuoK. 169), zürj. V *nīl-pi*, *nīv-pi* 'Kinder' (Wuo. 169). Hasonló alakulat van a cseremisizben is: *špze-žōbyr* 'poika ja tytär, lapset' (MOISIO 1992: 416, MOISIO et al. 1995: 202). A 'gyerek' jelentésű összetételek azonos jelentésű elemekből állnak az idézett finnugor nyelvek mindegyikében, azaz 'lány-fiú' szerkezetűek. Részben (a permiben) vagy egészen (a cseremisizben) különböző etimonú lexémák alkotják az összetételt, ez nem vonja kétségbe az azonos etimonú magyar–vogul–osztják szó ugor kori keletkezését, tehát az ugor nyelvek közös ősi eleméről van szó.

BUDENZ szerint a volgai nyelvekben 'gyerek' jelentésű egyéb összetételek is vannak: cser. *ik-šebe*, *ige-šuba*² (MUSz. 809–810), mord. *ej-kakš* (MUSz. 810).

A MUSz. által közölt cser. *ik-šebe* 'gyerek', amelynek hangalakja az újabb források szerint: *iyē-šūwo* 'Nachkommem, Kind', vö. *iyē* stb. 'Kind, Junge eines Tieres' (BEKE 2001a: 2517, 1997: 304), *ik-šūwo* stb. 'Kind, Kinder', vö. *iyē* stb. '(Tier)junges' (MOISIO–SAARINEN 2008: 149, vö. 757, vö.még: SZILASI 1901:239, PAASONEN–SIRO 1948: 127), nem tartozhatik az ugor típusú összetételek közé – az előbb idézett, a fogalmat alkotó ellentétes értelmű elemekből álló cser. *špze-žōbyr* 'poika ja tytär, lapset; fiú és lány, gyerekek', tehát 'fiú-lány' szerkezetű összetétellel szemben —, mivel a második elem csak ebben az összetételben ismert, és (eredeti) cseremisiz jelentése így nem deríthető ki. A *-šebe*, *-šūwo* jelentése esetleg 'ivadék; Sprößling' lehetett, talán nemi vonatkozás nélkül, vö. *erye-šūwo* 'Knabe, männlicher Nachfolge', *üđār-šūwo* 'weibliche Nachfolge' (BEKE 2001a: 2517), *erye* 'Sohn' (BEKE 1997: 283), *üđür*, *üđār* 'Mädchen, Tochter' (BEKE 2001b: 3300). — < ?törökségi, vö. uig. *šaby* 'Schüler', (Gab.) *šabi* 'buddh. Laienbruder', szojot *šavu* 'ученик, последователь, шаби' = mongol *šaby* 'Jünger, Novize' (RÁSÁNYEN 1969: 439).³

A mord. *ej-kakš* 'Kind' (PAASONEN 1992: 574), *ejđ'nek-kakšnek* 'mit ihrem Kinde', *ejđ'-kakšt* 'Kinder' (PAASONEN 1990: 353) sem sorolható a ma. *ia-fia* összetétellel azonos tí-

¹ A vogul szó KANNISTO anyagában csak az északi nyelvjárásokból ismert, ezért LIIMOLA (Mémoires de la Société Finno-Ougriennes 134: 331) szerint osztják jövevényszó lehet. STEINITZ (DEWOS. 1038) is ekként vélekedik Liimola nyomán. Talán-talán igazuk lehet, bár a nyugati nyelvjárásrészleten is előfordul...

² A BUDENZ idézte cser. *ik*, *ige* (modern forrásokban: *iyē* 'Kind, Junge eines Tieres') szó talán az U *(j)škz ~ *(j)šyž 'Sohn; Junges' folytatója, amelyet az UEW. (1: 109) kérdőjellel egyeztet az osztj. O *jīχ* 'Sohn' és szamojéd szavakkal (pl. szelk. Ta *ii*); l. még: DEWOS. 327. Az ugyanazon MUSz.-szócikkben közölt votj. *eke* 'Sohn, Knabe' *k* hangja miatt nem tartozhatik az UEW.-beli szócsaládba.

³ A cser. *šūwo* stb. törökségi közvetítéssel a középtörök korszakban (14–16. sz. között) került a cseremisizbe, vö. oszmán *sabi* 'Kind, Knabe' < arab *šabīy* 'gyermek, kicsinye vkinek, vminek' (RÁSÁNYEN 1969: 391), és részt vett a cser. *s > š változásban. A cseremisiz adatok középcsuvas forrásra utalnak, de ez a szó nem mutatható ki a csuvasból, csak a tatárból. – AGYAGÁSI KLÁRA levélbeli információja.

pusba, mivel a szótárak szerint mindkét eleme 'gyerek' jelentésű, vö. *ejd'*, *ejt'* 'Kind' (PAASONEN 1990: 353), *kakš* 'Kind' (PAASONEN 1992: 573), ezért inkább csak a jelentés nyomatékosabb tételének eszközéül szolgálhat(ott), miként a m. *bűbáj*, *bűvös-bájos*, *perpatvar*, *szóbeszéd*, a beszélt nyelvi *gyönyörű szép*, *gyárüzem*.

Az eddigiekből számomra az adódik tanulságul, hogy a mai magyarra az E/3. személyű alakban megszilárdult *iafia* szavunk minden kétséget kizáróan az ugor korban keletkezett egy **ēγš* 'lány, vki lánya' (< Ug **ēγš*, H. L.) és egy **pijγš* 'fiú, vki fia' (< FU **pojka* 'Sohn, Knabe'; UEW 1: 390) összetapadásával: **ēγš-pijγš* 'vki gyereke'.

2. A magyar *ifjú* is – az *iafia* szóhoz hasonlóan – két elemből áll: „Elhomályosult összetétel [...]. Az összetétel előtagja, az *i* (régebben *i* > *é*) főnév, önálló használatában ma már elavult, de a nép nyelvében az *i-fíú* > *ifjú* szakasztott párjaként *iléány*, *ilány*, *ilánka* is van, amelynek jelentése 'fiatal leány, gyerek-lány'. (Lehetséges, hogy az *ia-fia* összetétel előtagjában is ugyanez az *i* szerepel...). Az *i-fíú* > *ifjú* összetétel tehát eredetileg szintén azt jelentette, hogy 'kis fiú, gyermek-fiú', és ellentéte volt a *férj-fíú* > *férfiú*-nak. Összetétel voltának elhomályosodása következtében azonban lassanként megváltozott jelentésének a 'fiú'-ra vonatkozó uralkodó képzete s jelzői használatában általában a 'fiatal' jelentését vette fel, úgyhogy ma már nőkre is alkalmazhatjuk” (HORGER 1924/2001: 86). Az utótag tehát *fíú* szavunkkal azonos, az *i*-előtag azonban a két szóban bizonyosan más-más eredetű, vagyis HORGERREL ellentétben nem lehetséges, hogy az *ia-fia* összetétel előtagjában is ugyanaz az *i* szerepel, amely az *ifjú* előtagja.

A szakirodalomban elsőként emlegetett MUSz.-ban valójában csak annyit közölt BUDENZ, hogy az *ifjú* két részből áll, második elemét helyesen a *fíú*-val azonosítja, az első elem megfelelőiként felsoroltak közül csak a 'klein, jung' jelentésű osztják szó fogadható el, a cser. *ige* 'pullus, catulus', a mord. *äjed'*, *eed'* 'Kind' és a votj. *eke* 'Sohn, Knabe' természetesen nem függhet össze az *ifjú* előtagjával a MUSz.-szal (809–10) ellentétben, erről l. UEW. (2: 835).

A m. *ifjú* előtagja ugor kori szó leszármazottja, amit az UEW. (2: 835) nem tekint teljesen biztos egyeztetésnek: Ug **äjz* 'klein, jung' > ?osztj. V *äj* stb. 'klein' ~ ?m. *i*- stb.: *ifjú*, nyj. *ilány*. A bizonytalan minősítést indokolhatja ugyan, hogy a magyarban csak ezen összetételekben tehető fel az osztják szó esetleges megfelelője, viszont hasonló összetételekben az osztjában is használatos e melléknév: V *äj-ku*, Trj *äj-ko*, DN *äj-γoj* 'kleiner Junge, junger Mann', Fil *aj-neη*, Ni Kaz *aj-ne* 'jungverheiratete Frau; Mädchen', J *äj-äj-ne* 'kleines Mädchen' (DEWOS. 12), és ez a körülmény szerintem megnyugtatóan igazolja a két szó rokonságát, azaz én kérdőjel nélküli, biztos megfelelésként tartom őket számon az MszFE. (2: 315–6) és a TESz. (2: 190) álláspontjához hasonlóan, míg az EWUng. (1: 600–1) csak valószínűként fogadja el.

Azért is kizártnak gondolom, hogy az *ifjú* és az *iafia* *i*-előtagja etimológiailag azonos lenne, hogy ti. mindkettő az ugor kori 'lány' képviselője volna, mert az *ifjú* és az *ilány* szemantikai oppozíciója ez esetben nem jöhetett volna létre.

3. Magyar *fiatal*. A TESz. (1: 903) szerint: „Valószínűleg származékszó: a *fíú* ~ *fi* szóból jött létre *-tal* kicsinyítő képzőbokkal. Némi nehézséget jelent, hogy a *-t* és az *-l* kicsinyítő képzőknek ilyen együttesére más példánk nincs”. A nehézségként megjelölt ok elégséges e magyarázat tévesnek való minősítésére. A kifogástalan megoldást BÁRCZI GÉZA

találta meg: „*fiatal* szavunkban mint toldalékot a *-tal* fosztóképzőt kell látnunk” (BÁRCZI 1970: 80). A EWUng. (1: 385–6) már ezt az értelmezést tartalmazza. A szó lehetséges szemantikai fejlődését alaposan körüljárva nem sokkal később SIMONCSICS (1973–1974) BÁRCZITól függetlenül ugyanerre a megoldásra jutott, és amint nekem néhány évvel később említette, BÁRCZI magyarázata elkerülte a figyelmét. Ez így is hasznos, hiszen egy régóta viszonylag rejtélyesnek tűnt szó értelmezését igencsak megerősíti, ha többen is azonos eredményre jutnak egymás ötleteinek ismerete nélkül.

A magyar *fiatal* tehát kétségtelenül fosztóképzős alakulat. Hasonló alakulat a vog. *É p̄ital* 'gyermektelen; kiderlos' (WWb. 439) és a zürj. I *n̄-pitem* 'kiderlos' (Wuo. 202) – vö. Sz *n̄l*, V *n̄jv*, I *n̄* 'Tochter, Mädchen' (Wuo. 169), V *piantem*, Ud *pijantem* 'keine Kinder habend, kiderlos, keine Junge habend, keine Söhne habend' (FOKOS-FUCHS 1959: 776), I *pijantem*, P *pija•ntem* 'kiderlos' (Wuo. 202). A vog. *p̄ital* és a zürj. *piantem*, *pijantem* alakban a *-tal*, illetve a *-tem* természetesen a karitív képző.

A zürjénben a relatív tőül szolgáló *pian*, *pijan* 'Söhne; Junge (von Tieren)' (FOKOS-FUCHS 1959: 775) a *pi* 'Sohn' (FOKOS-FUCHS 1959: 773) *-jan* képzős származéka. Erről és a többi permi képzőről A. KÖVESI (1965: 142–3) írt kellő részletességgel. Összerinte összetett képzőről van szó, amelynek „első eleme a [...] *-ja* hely- és gyűjtőnévképző” (ehhez azonban vö. CSÚCS 2005: 291), „A másik elemben, az *-n*-ben [...] egy ősi **n*- kezdetű mutató névmásra [...] visszavezethető többesjelet” gyaníthatunk, amely „a finnugor nyelvek zömében ma már csak a birtokos ragozásban található, mint a birtok vagy a birtokos többségének a jelölője”. RÉDEI (1968a: 433) elhárította A. KÖVESI feltevését (ehhez vö. még: CSÚCS 2005: 172, 291), megjegyezve, hogy az ugyanezen elemmel bővített személy- és rokonságnevekben a m. *-ék* képzőéhez hasonló kollektívumképzői funkciója van (RÉDEI 1968a: 431, 434). RÉDEI BEKE nézetét elfogadva fogalmazta meg az ezen képző eredetével kapcsolatos álláspontját: „BEKE (I OK III,⁴ 59–66 und ALH II,⁵ 317–25) zieht aus dem Umstand, dass das Wort *pian*, *pijan*, *pijan* nicht nur die Bedeutung des Plurals, sondern zugleich eine singulare Bedeutung hat (z. B. P *piza•n*, *pija•n* 'Sohn', [Gen.] PO *pián* 'Junges',⁶ P *pon-pija•n* 'junger Hund, Hündchen', S *sir-pijan* 'junger Hecht, Hechtjunges'), die – auch unserer Meinung nach – richtige Schlussfolgerung, dass *pian* ursprünglich eine Singularform war. Wir können auch die Feststellung Bekes annehmen, wonach das *-an* in den Formen *pi-an*, *pijan*, *pijan* mit dem bekannten syrjänischen Deminutivsuffix identisch ist (die *i, j*-Laute sind Hiatusstilger)” (RÉDEI 1968a: 432). A *-(j)an* képzőnek tehát kettős funkciója van: deminutív és a pluralist magában foglaló kollektívumi. Éppen ezért úgy vélem, hogy A. KÖVESINEK az *n* eredetével kapcsolatos megjegyzése nem képtelenség; én is arra következtetésre jutottam, hogy a fi. *tämä* 'ez' ↔ *nämä* 'ezek', *tuo* 'az' ↔ *nuo* 'azok', *se* 'az (semleges)' ↔ *ne* 'azok' névmáspárok uráli alapnyelvi örökséget képeznek, és a pluralisi alakok *n*-je a vogul birtokos személyragozásba a többes birtok és az igeragozásba a többes tárgyjelként agglutinálódva megtalálható (ennek még az alapnyelvben végbement eseménynek a nyomait megtaláljuk a finnségiben, a mordvinban, a permiben és a szelkupban is) (vö. RÉDEI 1988: 385–6, HONTI 1995: 56, 60–61, 1997: 34–35, 2006: 89). Mivel, amint az iménti RÉDEI-idézetből kiderül, a *-(j)an* képzős főnevek egy része egyes számú deminutívum,

⁴ BEKE 1952a.

⁵ BEKE 1952b.

⁶ GENETZ 1897: 26.

amelyben az *-n* bizonyosan kicsinyítő képző (erről l. A. KÖVESI 1965: 241–3), más része funkcionálisan többes számúként, kollektívumként értelmezhető, e funkciójában az *-n* az alapnyelvi (szuppletív módon alakult) pluralisi mutató névmásra vezethető vissza (A. KÖVESI 1965: 143), így e képző kettős funkciója valójában két különböző funkciójú előzményből származik, ha úgy tetszik, két homofón képzőről van szó.

Egyes zürjén nyelvjárásokban van I *pijanjas* 'Söhne, Kinder' (Wuo. 202), Sz *sar-p.* 'Zarensöhne' képződmény is, amely morfológiai értelmezést igényel. „Die Pluralität ist in *pi-jan-jas* 'сыновья' – im Gegensatz zu ŽILINA–BARAKSANOV (1971: 58) – nicht doppelt bezeichnet, weil nur *jas* Pluralsuffix ist; *jan* ist es nicht, sondern es erscheint hier in seiner ursprünglichen deminutiven Funktion; überdies ist es im Syrjänischen nicht üblich, den Plural pleonastisch zu bezeichnen” (HONTI 1997: 113, 51. jegyzet). Az imént közöltek értelmében szükség van egy kis korrekcióra: a *-jan* itt valójában kollektívumi és nem kicsinyítő funkció hordozója.

A votjában van egy *pinal* hangalakú és 'jung; Kind, Sohn, Knabe, Jüngling; Jugend' jelentésű szó (WuoK. 196), amelynek nem találtam etimológiai magyarázatát a szakirodalomban. Nem tartom kizártnak, hogy a (FU **pojka* 'Sohn, Knabe' [UEW. 1: 390]>) votj. *pi* 'Knabe, Junge, Bursche; Sohn' (WuoK. 195) derivátuma, amelyben a *-nal* esetleg az **-n* és az **-l* kicsinyítő képzőkből alakult képzőbokor (ezekről l. A. KÖVESI 1965: 240 kk., 181 kk.). Indokoltnak látom lektoraim egyikének e feltevésémmel kapcsolatos kommentárját idézni: „A votj. *pinal* szó esetleg lehet összetett szó is: *pi* + *nal*. Ebben az esetben a második elem a 'lány' jelentésű szó alakváltozata. Ennek vokálisa még magyarázatra vár, de a szerző feltevése sem valószínűbb, hiszen az *-n-* képzőnek a votjában nincs kicsinyítő funkciója, az *-l-* névszóképző pedig mindkét nyelvben nagyon ritka.”

A hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1970. Fiatal. Magyar Nyelv 66: 80.
 BEKE ÖDÖN 1912. Összetétel-egyezőések. Magyar Nyelvőr 41: 297–305.
 BEKE ÖDÖN 1952a. Néhány permii névszóképző eredete. Az MTA [I.=] Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 3: 57–90.
 BEKE ÖDÖN 1952b. Zur Geschichte einiger permischen Nominalbildungssuffixe. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 2: 317–53.
 BEKE ÖDÖN 1997. Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch) 2. Bibliotheca Ceremissica. Tomus 4/2. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
 BEKE ÖDÖN 2001a. Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch) 7. Bibliotheca Ceremissica. Tomus 4/7. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
 BEKE ÖDÖN 2001b. Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch) 9. Bibliotheca Ceremissica. Tomus 4/9. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
 CSÚCS SÁNDOR 2005. Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. Akadémiai Kiadó, Bp.
 DEWOS. = WOLFGANG STEINITZ Hrsg., Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Akademie Verlag, Berlin, 1966–1993.
 FAJCSÉK MAGDA – SZENDE ALADÁR 1966. Miről vallanak a magyar szavak? Gondolat, Bp.
 FOKOS-FUCHS, D. R. 1959. Syrjänisches Wörterbuch 2. Akadémiai Kiadó, Bp.
 GENETZ, ARVID 1897. Ost-permische Sprachstudien. Journal de la Société Finno-Ougriennes 15: 1–67.
 HONTI LÁSZLÓ 1995. Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. In: HEIKKI LESKINEN red., Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum

- 10–15. 8. 1995. Pars 1. Orationes plenariae et conspectus quinquennales. Moderatores, Jyväskylä, 1995. 53–82.
- HONTI LÁSZLÓ 1997. Numerusprobleme (Ein Erkundungszug durch den Dschungel der uralischen Numeri). *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54: 1–126.
- HONTI LÁSZLÓ 2006. Eräästä ugrilaisten kielten postpositioperäisestä kaasussuffiksien perheestä. *Journal de la Société Finno-Ougriennes* 91: 81–91.
- HORGER ANTAL 1924/2001. Magyar szavak története. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye. Kósa Lajos – Tinta Könyvkiadó, Bp.
- KÁLMÁN BÉLA 1976. Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KANNISTO, ARTTURI – LIIMOLA, MATTI 1963. Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. VI. Band. Schisksalslieder, Klagelieder, Kinderreime, Rätsel, Verschiedenes. *Mémoires de la Société Finno-Ougriennes* 134.
- KANNISTO, ARTTURI – LIIMOLA, MATTI – EIRAS, VUOKKO 1982. Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. 7. Band. Wörterverzeichnis zu den Bänden 1–6, bearbeitet von M. L., herausgegeben von V. E. *Mémoires de la Société Finno-Ougriennes* 180.
- A. KÖVESI MAGDA 1965. A permii nyelvek ősi képzői. Akadémiai Kiadó, Bp.
- MOISIO, ARTO 1992. Marilais-suomalainen sanakirja. Turun Yliopiston Suomalaisen ja Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 41. Turku.
- MOISIO, ARTO – GALKIN, IVAN – VASILJEV, VALENTIN 1995. Suomalais-marilainen sanakirja. Turun Yliopiston Suomalaisen ja Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 52. Turku.
- MOISIO, ARTO – SAARINEN, SIRKKA 2008. Tscheremissisches Wörterbuch. *Lexica Societatis Fenno Ugricae* 32.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1894a. A vogul nyelvjárások szórágazása. *Nyelvtudományi Közlemények* 24: 152–67.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1894b. A vogul nyelvjárások szórágazásukban ismertette. *Magyar Tudományos Akadémia*, Bp.
- PAASONEN, H. – SIRO, PAAVO 1948. Ost-tscheremissisches Wörterbuch. *Lexica Societatis Fenno Ugricae* 11.
- PAASONEN, H. 1990. Mordwinisches Wörterbuch. I. A–J. *Lexica Societatis Fenno Ugricae* 23/1.
- PAASONEN, H. 1992. Mordwinisches Wörterbuch. II. K–M. *Lexica Societatis Fenno Ugricae* 23/2.
- PAIS DEZSŐ 1961. *Az ázik–fázik, irkál–firkál* típusú ikerítések. *Magyar Nyelv* 57: 76–8.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1969. Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen. *Lexica Societatis Fenno Ugricae* 17/1. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- RÉDEI KÁROLY 1968a. Beiträge zur historischen Formenlehre der permischen Sprachen. In: KAHLA, MARTTI – RÄSÄNEN, ALPO Hrsg., *Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum Helsingiae habitus* 23–28. VIII. 1965. Pars I. *Societas Fenno-Ugrica*, Helsinki, 1968. 431–5.
- RÉDEI KÁROLY 1968b. Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philosophisch-Historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 71.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- RÉDEI KÁROLY 1988. Geschichte der permischen Sprachen. In: SINOR, DENIS ed., *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences.* *Handbuch der Orientalistik.* E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln, 351–94.
- RÉDEI KÁROLY 1998–1999. Szófejtések. *Nyelvtudományi Közlemények* 96: 129–37.
- RÓNA-TAS ANDRÁS – BERTA ÁRPÁD 2011. West Old Turkic. *Turkic Loanwords in Hungarian.* Part 1. Introduction, Lexicon: »A–K«. *Turcologica* 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- SIMONCSICS PÉTER 1973–1974. *Fiatal. Néprajz és Nyelvtudomány* 17–18: 121–3.
- STEINITZ, WOLFGANG 1950. Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. Otto Harrassowitz, Leipzig.
- SZILASI MÓRICZ 1901. Cseremis szótár. *Ugor Füzetek* 13. *Magyar Tudományos Akadémia*, Bp.

- SZINNYEI JÓZSEF 1905. Simonyi Zsigmond. A magyar nyelv. Nyelvtudományi Közlemények 35: 427–51.
- Wuo. = WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. 1942. Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre. Lexica Societatis Fenno Ugricae 7.
- WuoK. = WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. – KORHONEN, MIKKO 1987. Wotjakischer Wortschatz. Lexica Societatis Fenno Ugricae 21.
- WWb. = MUNKÁCSI BERNÁT – KÁLMÁN BÉLA, Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.
- ŽILINA, T. I. – BARAKSANOV, G. G. [ЖИЛИНА, Т. И. – БАРАКСАНОВ, Г. Г.] 1971. Присыктыкварский диалект и коми литературный язык. Наука, Москва.

HONTI LÁSZLÓ

Denevér, bőregér és a vámpír -pír-je. Lehet, hogy e három szavunknak a TESz.-ben és az EWUng.-ban közölt magyarázata a készülő „Új magyar etimológiai szótár”-ban (vö. GERSTNER 2012) különböző mértékű felülvizsgálatra szorul. Ami a *denevér* szót illeti, ennek eredetéről az EWUng. (1: 254) mindössze annyit közöl, hogy az elsőként 1395 körül lejegyzett szó ismeretlen eredetű, s 1604 óta adatolható *tenevér* alakváltozatához való viszonya nem tisztázott. Forrásként csak az EtSz. és a TESz. van megadva. Az EWUng. rövid magyarázatából tehát csak az az egy fontos információ hámozható ki, hogy nem feltétlenül a *denevér*-ből lett a *tenevér*, hanem akár a *tenevér* is lehetett a kiinduló alak, tehát a szó eredetét kutatva egy *t*-t tartalmazó változat is számításba jöhet. A TESz. (1: 614–5) valamivel bővebb – bár KÁLMÁN BÉLA (1968: 454) szerint még így is „nagyon szűkszavú” – magyarázata ezen felül még két elutasított véleményt idéz: 1. „elhomályosult összetételként való magyarázata aligha valószínű”, 2. „szláv közvetítésen keresztül görög szóra való visszavezetése – s egyben a *lidérc* és a *vámpír* szavakkal való távolabbi rokonítása – téves.” A TESz.-nek is az EtSz. a fő forrása, de bővebb irodalomjegyzéke a cáfolt magyarázatok visszakeresését is lehetővé teszi. Az 1. a CzF. óta van forgalomban („Talán eredetileg *dana-vér* volt a rossz szellemet jelentő *dana* és *vér* szóból”), ehhez később FOGARASI JÁNOS (1865: 135–6) külön is visszatért. Ez a magyarázat valóban naiv, akárcsak Kassai Józsefnek 1831-ben leírt és már Vörösmarty Mihály által kipellengérezett ötlete, miszerint a *denevér* a *mindene bőr* szókapcsolatból származnék (VISZOTA 1912: 309). Ezért itt most csak a 2., a TESz. által tévesnek minősített magyarázattal kívánok foglalkozni, amely Edelspacher Antal (1876) szófejtésére vonatkozik.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a TESz.-nek ezzel kapcsolatos megállapítása formálisan helyes. Valóban téves az, amit EDELSPACHER (1876: 152) LUCJAN MALINOWSKI (1874: 304, vö. UŐ 1885: 154) nyomán állít, hogy ti. mindezeknek a magyar szavaknak – *denevér*, *lidérc*, *vámpír* EDELSPACHER szerint közös előzménye, az ósszláv **netopyrь* 'denevér' – a görög *νυκτόπτερος* 'éjszaka repülő lény' szóból származnék. De mi a helyzet akkor, ha a szláv szó nem a görögből származik, hanem a szlávban eredeti szó, vagyis ha a magyarban a *denevér* egyszerűen szláv jövevényszó, minden görög kötődés nélkül? A modern szláv etimológiai szótárak ugyanis elvetik ezt a ma már elavult szófejtést, és a szláv szót belső keletkezésűnek tartják. Az egyik, MIKLOSICH (1886: 214, 241) óta legnépszerűbb magyarázat szerint elhomályosult összetétel, amelynek előtagjában az indoeurópai **nokʰt-* ~ **nekʰt-* 'éjszaka' tö, utótagjában pedig a szláv **per-* 'repül' ige töve rejlik (vö. újabban SNOJ 1997: 381, BORYS 2005: 363), vagyis a szláv szónak csak annyi köze van a

- SZINNYEI JÓZSEF 1905. Simonyi Zsigmond. A magyar nyelv. Nyelvtudományi Közlemények 35: 427–51.
- Wuo. = WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. 1942. Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre. Lexica Societatis Fenno Ugricae 7.
- WuoK. = WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. – KORHONEN, MIKKO 1987. Wotjakischer Wortschatz. Lexica Societatis Fenno Ugricae 21.
- WWb. = MUNKÁCSI BERNÁT – KÁLMÁN BÉLA, Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.
- ŽILINA, T. I. – BARAKSANOV, G. G. [ЖИЛИНА, Т. И. – БАРАКСАНОВ, Г. Г.] 1971. Присыктыкварский диалект и коми литературный язык. Наука, Москва.

HONTI LÁSZLÓ

Denevér, bőregér és a vámpír -pír-je. Lehet, hogy e három szavunknak a TESz.-ben és az EWUng.-ban közölt magyarázata a készülő „Új magyar etimológiai szótár”-ban (vö. GERSTNER 2012) különböző mértékű felülvizsgálatra szorul. Ami a *denevér* szót illeti, ennek eredetéről az EWUng. (1: 254) mindössze annyit közöl, hogy az elsőként 1395 körül lejegyzett szó ismeretlen eredetű, s 1604 óta adatolható *tenevér* alakváltozatához való viszonya nem tisztázott. Forrásként csak az EtSz. és a TESz. van megadva. Az EWUng. rövid magyarázatából tehát csak az az egy fontos információ hámozható ki, hogy nem feltétlenül a *denevér*-ből lett a *tenevér*, hanem akár a *tenevér* is lehetett a kiinduló alak, tehát a szó eredetét kutatva egy *t*-t tartalmazó változat is számításba jöhet. A TESz. (1: 614–5) valamivel bővebb – bár KÁLMÁN BÉLA (1968: 454) szerint még így is „nagyon szűkszavú” – magyarázata ezen felül még két elutasított véleményt idéz: 1. „elhomályosult összetételként való magyarázata aligha valószínű”, 2. „szláv közvetítésen keresztül görög szóra való visszavezetése – s egyben a *lidérc* és a *vámpír* szavakkal való távolabbi rokonítása – téves.” A TESz.-nek is az EtSz. a fő forrása, de bővebb irodalomjegyzéke a cáfolt magyarázatok visszakeresését is lehetővé teszi. Az 1. a CzF. óta van forgalomban („Talán eredetileg *dana-vér* volt a rossz szellemet jelentő *dana* és *vér* szóból”), ehhez később FOGARASI JÁNOS (1865: 135–6) külön is visszatért. Ez a magyarázat valóban naiv, akárcsak Kassai Józsefnek 1831-ben leírt és már Vörösmarty Mihály által kipellengérezett ötlete, miszerint a *denevér* a *mindene bőr* szókapcsolatból származnék (VISZOTA 1912: 309). Ezért itt most csak a 2., a TESz. által tévesnek minősített magyarázattal kívánok foglalkozni, amely Edelspacher Antal (1876) szófejtésére vonatkozik.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a TESz.-nek ezzel kapcsolatos megállapítása formálisan helyes. Valóban téves az, amit EDELSPACHER (1876: 152) LUCJAN MALINOWSKI (1874: 304, vö. UŐ 1885: 154) nyomán állít, hogy ti. mindezeknek a magyar szavaknak – *denevér*, *lidérc*, *vámpír* EDELSPACHER szerint közös előzménye, az összláv **netopyrь* 'denevér' – a görög *νυκτόπτερος* 'éjszaka repülő lény' szóból származnék. De mi a helyzet akkor, ha a szláv szó nem a görögből származik, hanem a szlávban eredeti szó, vagyis ha a magyarban a *denevér* egyszerűen szláv jövevényszó, minden görög kötődés nélkül? A modern szláv etimológiai szótárak ugyanis elvetik ezt a ma már elavult szófejtést, és a szláv szót belső keletkezésűnek tartják. Az egyik, MIKLOSICH (1886: 214, 241) óta legnépszerűbb magyarázat szerint elhomályosult összetétel, amelynek előtagjában az indoeurópai **nók^ht-* ~ **nék^ht-* 'éjszaka' tö, utótagjában pedig a szláv **per-* 'repül' ige töve rejlik (vö. újabban SNOJ 1997: 381, BORYS 2005: 363), vagyis a szláv szónak csak annyi köze van a

göröghöz (vö. *νυκτερίς* 'denevér'), hogy az elnevezés itt is, ott is a denevérek éjszakai aktivitásán alapul. Egy valamivel újabb magyarázat szerint a szláv szó eredetileg **ne-to-pyrb*, ahol az utolsó tag az előbbi etimológiával egyezően a szláv **per-* 'repül' igével kapcsolatos, míg a **neto-* előtag tovább tagozódik a **ne* tagadószóra és a **to* mutató névmásra, az elnevezés alapja pedig a denevér mibenléte körüli bizonytalanság lehetett ('Quasivogel, valami madárszerűség', vö. BRÜCKNER 1927: 361, SCHUSTER-ŠEWC 1978–89, 2: 1014–5, a szláv etimológiai irodalom részletes kritikai áttekintésével együtt I. TRUBAČEV 24: 143–5, ESJS. 540). E vélemény szerint tehát a szláv elnevezés olyasféle képzeten alapul, mint a magyar nyelvjárási *se féreg, se madár* 'denevér' (KICSÍ 1991: 128). E TRUBAČEV (i. h.) által is favorizált, de VASMER (2: 216) által túl merésznek tartott magyarázatnak az a gyengéje, hogy a többi szláv nyelvtől viszonylag korán elkülönült polábban a megfelelő szó (*netüpar ~ netüpard*) jelentése nem 'denevér', hanem 'pillangó, káposztalepke' (POLAŃSKI–SEHNERT 1967: 101), ami, ha korábbi 'éjszakai pillangó' jelentésből általánosult, akkor mégiscsak az 'éjszakai repülő lény' lehetett az a közös jelentés, amelyből egyaránt lehetett 'éjszakai pillangó', majd általában 'pillangó' (mint a polábban) és 'denevér' (mint a többi szláv nyelvben), tehát ez a körülmény inkább a MIKLOSICH-i etimológia mellett szól (vö. LEHR-SPLAWIŃSKI–POLAŃSKI 1962–1994: 434–5). A legújabb teljes orosz etimológiai szótár szerzője az orosz *монгопуть* felborzol <tollazatot>' ige tagadó értelmű főnévi származékának tartja az orosz *немонгопуть* '(egyfajta) denevér' szót, vagyis szerinte eredetileg olyan repülő lényt jelentett, amely nem borzolja (nem tudja borzolni) a tollazatát (mert nincs neki, szemben a madarakkal, I. OREL 2: 334–5), ami inkább népi etimológiának tűnik. Inkább a denevérekkel kapcsolatos hiedelmeken, semmint nyelvészeti érveken alapul GRAŻYNA RYTTER (1986: 134–8) mitológiai ihletésű etimológiája, aki szerint a szláv **ne-to-pyrb* utolsó eleme a szláv **pyrb* 'parázs' szóval lenne azonos (vö. KNIEZSA 1955: 716–7 **pír* alatt) és jelentése eredetileg 'nem égő, tűzben nem megsemmisülő <lélek>' lett volna, ugyanakkor ez a szófejtés a *-to-* elemre nézve nem ad semmi érdemleges magyarázatot. Azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy a **netopyrb* a szlávban is vitatott eredetű szó, de görög jövevényszónak ma már nem tekinti senki (vö. STACHOWSKI 2005: 81).

Magából a TESz. idézett mondatából nem következik ugyan, de a *denevér* ismeretlen eredetűnek nyilvánításából egyértelműen kiviláglik, hogy a TESz. szerkesztői elvetik a magyar szó szláv származtatását függetlenül attól, hogy az EDELSPACHER által javasolt szláv etimon végső soron görög eredetű-e vagy sem. Egyértelműbben fogalmaz BÁRCZIGÉZA, aki szintén az EtSz.-re hivatkozva közli, hogy a *denevér* „er[edete] ism[eret]l[en], ajánlott szláv származtatása nem valószínű” (SzófSz. 50). A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy a *denevér* szót ismeretlen eredetűnek minősíti az ÉKsz. (224) és az ÉKsz.² (214) is.

EDELSPACHER (i. h.) LESCHKA (1825: 55) szótárából indul ki, aki szerint a magyar *denevér*-t egyesek – nyilván ő maga is – szláv eredetűnek tartják („aliqui deducere volunt ex slav. *netopjr*, quod a diversis diverse pronunciat, nempe: Slavi in Hungaria [= a szlovákok] alii dicunt *netopjr*, alii *netopier*, Poloni *nietopierz*, Bohemi *netopeyr* et *netopyr*; ex quo si *Denevér* formatum fuisset, id fieri debuisset, et per mutationem literarum et per syllabarum transpositionem”). Az ötlet tehát, hogy a magyar *denevér* a szlávból származik, LESCHKÁTól származik, vagy ha az „aliqui deducere volunt ex slav. *netopjr*” nem misztifikáció, hanem azt LESCHKA tényleg másoktól hallotta, akkor legalábbis ő írta le először nyilvánosan. EDELSPACHER érvekkel támasztja alá ezt az etimológiát, részletesen megmagyarázza, hogyan lehetett szerinte a szláv **netopyrb*-ból a magyarban *denevér*, illetve *tenevér*.

EDELSPACHER egy szláv **netobir* vagy **netobēr* alakot feltételez a magyar *tenevér* közvetlen forrásának. A szlávban dokumentálatlan „labiális bellágyulás” ($p > b$) véleménye szerint a $t > d$ esetben jól dokumentált „dentális bellágyulás” alapján feltételezhető. Erre azért van szüksége, mert a magyar *-v*-t a szláv *-p-* helyén egy $b > v$ változással véli megmagyarázhatni: a feltételezett szláv **netober* alakból $e b > v$ változás és a „hangzati szabvány” – a hangrendi kiegyenlítődés – folytán lett *netevér* és ebből hangátvetéssel *tenevér*. EDELSPACHER még két lényeges megjegyzést fűz ehhez a levezetéshez. Egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy mivel a magyarban sehol sincsenek **netevér*-féle alakok, a metatézis a magyarban rögtön a szó átvételekor megtörtént, másrészt utalva a szlávban *-t-* helyett *-d-*t tartalmazó alakokra megjegyzi, hogy a *denevér* változat éppúgy kialakulhatott egy szláv **nedobēr*-ből, amint az imént a *tenevér* -t levezette egy szláv **netobēr*-ből.

Szembeötlő KNEIÉSA ISTVÁN hallgatása, ő ugyanis a SzJlsz. mutatója szerint még az elutasított szláv etimológiák között sem említi a *denevér*-t. Hogy LESCHKÁT nem idézi, az nem meglepő: KNEIÉSA ugyanis LESCHKÁT és a hozzá hasonló dilettánsokat csak akkor idézi, ha egyetért velük. Ha nem ért velük egyet, akkor ezek a szerzők számára nem is léteznek (SzJlsz. 18–9). EDELSPACHER ANTAL azonban nem volt dilettáns, korának színvonalán álló, nagy felkészültségű, kitűnő nyelvész volt. Igaz, hogy később „elméje elborult”, de ez több évvel idézett cikke megjelenése után történt (MÉLex.). Ha KNEIÉSA az EtSz. és a SzófSz. véleményére hagyatkozva nem is értett egyet vele, a „Nem szláv eredetű szavak” között ki-fejthette volna elutasító véleményét.

Modern etimológiai szótáraink tehát az EtSz. nyomán utasítják el EDELSPACHER szófejtését. Az EtSz. (1: 1311–2) mind LESCHKA, mind EDELSPACHER fentebb idézett magyarázatát korrektül ismerteti, de hibásnak tartja. Rajtuk kívül még – joggal – elutasítja DANKOVSKY (1833: 232) valóban téves felvetését, miszerint a magyar *denevér* egy horvát („illyr.”) *tenevér* szóból származnék, amely egy horvát *tenya* (valójában szlovén *tenja*) ’árnyék’ szó származéka lenne. Az EtSz. joggal jegyzi meg, hogy „szláv *tenevér* szó nincs”, illetve – tehetjük hozzá –, ha valamely, a magyarral érintkező szláv nyelvjárásban lenne is ilyen szó, az biztosan a magyarból lenne átvéve. Ugyancsak joggal utasítja el az EtSz. a CzF. fentebb idézett ötletét (*dana-vér*). Úgy gondolom azonban, hogy LESCHKA ötletének, illetve EDELSPACHER levezetésének teljes elvetésével az EtSz. és nyomában újabb etimológiai szótáraink a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntötték. Modern etimológiai szótáraink nem vették észre vagy nem gondolták át, hogy az EtSz. lényegében ellenérvek nélkül nyilvánította hibásnak a magyar *denevér* (~ *tenevér*) szónak az azonos jelentésű szláv **netopyr*’ (~ *nedopyr*’) szóból való levezetését. EDELSPACHER etimológiáján lehet finomítani, főbb pontjaiban azonban ma is megállja a helyét. Véleményem szerint nem szükséges a $p > b$ változás feltételezése a szlávban, nyugodtan kiindulhatunk egy 10–11. századi Kárpát-medencei szláv **netopyr*’ (~ *nedopyr*’), esetleg az $y > i$ változás utáni **netopir*’ (~ **nedopir*’) ejtésű szláv alakból, amelyben rögtön az átvételnél bekövetkezett egy $n \sim t$ ($n \sim d$) hangátvetés: a szláv **netopir*’ (~ **nedopir*’)-ből a magyarban eleve **tenopir*’ (~ *denopir*’), illetve a hangrendi kiegyenlítődést is figyelembe véve **tenepir*’ (~ *denepir*’) lett. Ebből a szóvégi szláv *-ir* hangakapcsolatnak a magyarban szokásos *-ir > -ér* fejlődése (vö. *Vladimir > Ladamér, Tichomir > Tihamér, Velimir > Velemér*) következtében lett **tenepér*’ (~ *denepér*’), amelyből valamely analógia (legkézenfekvőbben a *vér* szó analógiája) folytán lett *tenevér*’ (~ *denevér*’). EDELSPACHERREL egyetértve én is úgy gondolom, hogy a *denevér*-féle, ma irodalmi alakok is magyarázhatók a szlávból, mégpedig az ott most több-

nyire nyelvjárási, *-d-s* alakokból, vö. szlovén *netopír* mellett *nadopér* is, szlovák *netopier* mellett *nedopier* is, lengyel *nietoperz* mellett *niedoperz*, *niedopyrz* is, orosz *немонѣръ* mellett nyelvjárási *недопырь* is (TRUBAČEV, i. h.), felsősorban *njetopyr* mellett nyelvjárási *nedopyr* is; az alsősorban a *-d-s* alak a normatív: *njedopyr*, a *-t- > -d-* változás SCHUSTER-ŠEWČ (i. h.) szerint a *do-* prepozícióhoz, ill. igekötőhöz való analógiás igazodás hatására következett be.

Az EtSz. szócikkéből nem állapítható meg, hogy EDELSPACHER etimológiája mitől lenne hibás. Időrendi problémák nincsenek, a szláv szó már a legrégebb, Cirill és Metód tevékenységéhez köthető ószövegségi olvasmányokat tartalmazó ószláv liturgikus könyvekben (Paroemiaron Grigorovičianum, 12. sz.-i másolat) megvan: *соуѣтныиѣмъ и неѣтопыремъ* (SJS. 2: 412; Károlinál: „az vakondakoknak és pubdenuvéreknek”, Ézs 2: 20) A nem szokványos hangtani megfelelésekre – mint fentebb láttuk – kielégítő válasz adható. Természetesen ez a szó nem tartozik a könnyű esetek közé magában a szlávban sem, hiszen a szóban forgó élőlényhez számos babona és hiedelem kapcsolódik, ami számos népi etimológiás változatot is eredményezett. A magyarban mindenképpen szóbeli kölcsönzésről lehet csak szó, ezért a feltételezett hangátvetés nem kifogásolható. A *vér* szó analógiás hatását is az állítólag vérszívó denevérekhez fűződő hiedelmek teszik elképzelhetővé (vö. TOLSTOJ 3: 103–4). Az ilyesmit persze bizonyítani nehéz, de mint KISS LAJOSTól tudjuk (szóbeli hagyomány), az etimológia nem arról szól, hogy egy szó milyen eredetű, hanem hogy milyen eredetű lehet. Úgy gondolom, hogy a *denevér* ~ *tenevér* a LESCHKA által felvetett és EDELSPACHER által fő vonalaiban kidolgozott etimológia szerint lehet egy szláv **netopyr* ~ *nedopyr* átvétele a magyarban. Az egybecsengés a magyar és a szláv szavak között a hangátvetés és a feltehetőleg analógiás *p > v* változás ellenére még ma is túl szembeszökő ahhoz, hogy ebben a szóföldrajzi környezetben merő véletlen lehessen.

Az EDELSPACHER idézett cikkében tárgyat másik két szó (*lidérc*, *vámpír*) közül a *lidérc* minden szláv hangtani vonása ellenére megfajtatlan, a *denevér*-hez csupán annyi köze van, hogy a 18. században ennek is feljegyezték ’denevér’ jelentését (vö. KNEZSA 1955: 684, TESz. 2: 768, EWUng. 2: 897). A *vámpír*-nak viszont lehet köze a *denevér* szláv előzményéhez. A magyar *vámpír* szót részletesen legutóbb KISS LAJOS (1970: 83–5) elemezte, s mint megállapította, a szó a magyarba a németből került át, ahol a szerbhorvát eredetű. A szerbhorvát *vàmpīr* ’vérszívó kísértet’ bizonyosan összefügg a hasonló jelentésű szerbhorvát nyelvjárási *upir* szóval. KISS LAJOS a szerbhorvát *vàmpīr m*-jét szerzetlen járulékhangnak vélte, a *-pir* tő sokféle szláv magyarázatára pedig csak utalt, abban nem foglalt állást (KISS 1970: 83–5; érdekes, hogy az egyébként közmondásosan precíz KISS LAJOS sem vett tudomást EDELSPACHER ANTAL igazán nem eldugott helyen megjelent tanulmányáról, noha a *vámpír* és az *upir* összefüggése már EDELSPACHER számára is evidens volt). Időközben az orosz *нѣмонѣръ* ’vérszívó kísértet’ szó etimológiájának apropóján a MAX VASMER orosz etimológiai szótárát oroszra fordító OLEG TRUBAČEV szerves magyarázatot talált a szerbhorvát *vam-* szókezdetre: szerinte a szerbhorvátban a *vámpír* eredetileg **vanpir* volt, ahol a *van* az ószláv **вѣнѣ* ’ki(felé), fel(felé)’ határozószó szabályos szerbhorvát folytatója; a szerbhorvát *upir*, orosz típusú, *u-*val kezdődő alakok pedig ennek a **вѣнѣ*-nak az *o-* variánsából, tehát egy *o-pir* ’(sír)ból kiszálló, felszálló’ jelentésű főnévből keletkeztek (VASMER–TRUBAČEV² 4: 858–9). Ebben az esetben a *-pir-* ’repül’ tő azonos a ’denevér’ jelentésű szláv **netopyr* második tagjával (vö. ANIKIN 6: 42–5). TRUBAČEV kissé eldugott magyarázata elkerülte néhány későbbi kutató figyelmét, így például GRAZYNA RYTTER (1986: 128–9)

egy periférikus bolgár vagy szlovén, a nazális magánhangzókat még őrző nyelvjárásokból indult ki, ami ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy a vámpírhit Szerbiából terjedt el Európában. A *vámpír* megfelelőit a szláv nyelvekben legutóbb KAMIL STACHOWSKI (2005) vizsgálta meg behatóan, de TRUBAČEV megoldását ő is figyelmen kívül hagyta. Véleménye szerint a szó a szlávban nem eredeti, hanem török jövevényszó (< kipcsak **opyr* 'boszorkány, gonosz szellem', csuvas *văBăr, voBăr, vuBăr*), de ebben az esetben is a szerbhorvát *-m*-kérdés megoldatlan marad, noha a szerző több hipotézist is megkockáztat.

A normatív *denevér* mellett ennek az élőlénynek a másik népszerű neve nyelvünkben a *bőregér*. Ezzel kapcsolatban az EWUng. (1: 136) úgy nyilatkozik, mintha önálló magyar találmány lenne ez az összetétel, a TESz. (1: 364) pedig még a feltevését is visszautasítja annak, hogy a csak a 18. sz. vége óta adatolható magyar *bőregér* a német *Fledermaus* 'ua.' félrefordítása lenne. Az egyetlen pontos párhuzam, a lett *pell-ahda* (tkp. 'bőr-egér') aligha szólhat a magyar szó önállósága mellett, hiszen a lett a 18–19. században éppúgy német hatásnak volt kitéve, mint a magyar. Nem tudom, hogy a lett parasztok mennyire tudtak jobban németül, mint a magyar nemesek, az azonban biztos, hogy ha egy magyar nemes egy osztrák udvarhölgynek ilyen bókot eresztetett meg, hogy „Selber hat schönes Leder” ('magának szép bőre van', Jókai 1908: 293), akkor a *Fledermaus* 'röpködő, cikázó egér' > **Ledermus* 'bőr-egér' beleértés (vö. HADROVICS 1992: 76–8) nem lehetett valami eleve elképzelhetetlen.

A hivatkozott irodalom

- ANIKIN A. E. [АНИКИН, А. Е.] 2007–. Русский этимологический словарь 1–. Рукописные памятники Древней Руси, Москва.
- BRÜCKNER, ALEKSANDER 1927. Słownik etymologiczny języka polskiego. Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
- DANKOVSKY, GREGORIUS 1825: Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum. – Kritisch-etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache. Typis Haeredum Belay, Posonii–Preßburg.
- EDELSPACHER ANTAL 1876. *Denevér. Lidércz. Vampir*. Magyar Nyelvőr 5: 151–9.
- ESJS. = HAVLOVÁ, EVA–ERHART, ADOLF–JANYŠKOVÁ, ILONA szerk., Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Academia, Praha, (a 15. [2010] füzetétől:) Tribun EU, Brno, 1989–.
- FOGARASI JÁNOS 1865. Kriza János, Székely népköltési gyűjtemény'-e nyelvészeti tekintetben. III. közlemény. Nyelvtudományi Közlemények 4: 129–39.
- GERSTNER KÁROLY 2012. Etimológiai szótárak a Nyelvtudományi Intézetből. Édes Anyanyelvünk 34/4: 12.
- Jókai Mór 1908. A vén sas [1894]. In: Dekameron, Száz novella, 2. rész. Révai, Bp. 286–93. (= Jókai Mór Összes művei 12. Nemzeti kiadás.) Vö. <http://mek.niif.hu/00800/00845/html/jokai49.htm>–2013.01.23.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Akadémiai, Bp.
- KÁLMÁN BÉLA 1968. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. [Ismertetés.] Nyelvtudományi Közlemények 70: 452–6.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 1991. Mi a denevér: feregmadár vagy se fereg, se madár? Magyar Nyelvőr 115: 127–9.
- KISS LAJOS 1970. Hatvanhét szómagyarázat. Akadémiai, Bp. (= Nyelvtudományi Értekezések 71.)
- LEHR-SPLAWIŃSKI, TADEUSZ–POLAŃSKI, KAZIMIERZ (a 2. [1971] füzetétől egyedül: POLAŃSKI, KAZIMIERZ) 1962–1994. Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. Ossolineum,

- Wrocław–Warszawa–Kraków (a 2. [1971] füzetétől: –Gdańsk); (az 5. [1993] füzettől: Energiea, Warszawa).
- LESCHKA, STEPHANUS 1825. Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis slavico Magyari usus. Typographia Regiae Univ. Hungaricae, Budae.
- MÉLex. = Magyar életrajzi lexikon 1000–1990. Főszerk. Kenyeres Ágnes. CD-ROM. Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 2001. (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> – 2013.01.23.)
- MIKLOSICH, FRANZ 1886. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Braumüller, Wien.
- MALINOWSKI, LUCIAN 1870. Zur Volksetymologie. Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen 6: 300–5.
- MALINOWSKI, LUCJAN 1885. Studia nad etymologią ludową I. Prace Filologiczne 1: 134–58, 269–317.
- OREL, VLADIMIR 2011. Russian etymological dictionary 1–4. Theophania Publishing, Calgary.
- POLAŃSKI, KAZIMIERZ–SEHNERT, JAMES ALLEN 1967. Polabian-English dictionary. Mouton, The Hague–Paris.
- RYTTER, GRAZYNA 1986.: Słowiańskie *upiór*, *wampir*, *nietoperz* (propozycja etymologii). Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica 14: 124–42.
- SCHUSTER-ŠEWIC, HEINZ 1978–1989. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 1–3. Domowina, Bautzen.
- SJS. = KURZ, JOSEF–HAUPTOVÁ, ZOE szerk. Slovník jazyka staroslověnského. Lexikon linguae palaeoslovenicae I–IV. Nakl. Československé Akademie Věd, Praha, 1966–1997.
- SNOJ, MARKO 1997. Slovenski etimološki slovar. Mladinska Knjiga, Ljubljana.
- STACHOWSKI, KAMIL 2005. *Wampir* na rozdrożach. Etymologia wyrazu *upiór* - *wampir* w językach słowiańskich. Rocznik Slawistyczny 55: 73–92.
- TOLSTOJ, N. I. (szerk.) [ТОЛСТОЙ, Н. И. (ред.)] 1995–2012. Славянские древности: Этнолингвистический словарь 1–5. Международные отношения, Москва.
- TRUBAČEV, O. N. (szerk.) [ТРУБАЧЕВ, О. Н. (ред.)] 1974–. Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд 1–. Наука, Москва.
- VASMER, MAX 1953–1958. Russisches etymologisches Wörterbuch 1–3. Winter, Heidelberg.
- VASMER–TRUBAČEV² = Фасмер, Макс 1964–1973. Этимологический словарь русского языка 1–4. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Прогресс, Москва.
- VIZOTA GYULA 1912. Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai. Magyar Nyelv 8: 214–20, 255–60, 308–12, 350–6.

ZOLTÁN ANDRÁS

ÉLŐ NYELV

Emlékek, töredékek*

1. Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékén (történeti távlatban találoan így nevezhetnénk) régóta nagy hagyománya van a nyelvjárásgyűjtő kirándulásoknak. Elsősorban azért, hogy a hallgatók élőben is megismerjék a hazai és a határokon kívüli magyar nyelvjárásokat, másodsorban pedig lehetőséget nyújtani a tájnyelvi adatgyűjtés alapvető módszereinek elsajátítására. Így volt ez régebben és most is, csak a külső körülmények változtak jelentős mértékben.

* Ezzel a rövid kis összeállítással szeretném köszöneti Kiss Jenő professzor urat 70. születésnapja alkalmából.

- Wrocław–Warszawa–Kraków (a 2. [1971] füzetétől: –Gdańsk); (az 5. [1993] füzettől: Energiea, Warszawa).
- LESCHKA, STEPHANUS 1825. Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis slavico Magyari usus. Typographia Regiae Univ. Hungaricae, Budae.
- MÉLex. = Magyar életrajzi lexikon 1000–1990. Főszerk. Kenyeres Ágnes. CD-ROM. Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 2001. (<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> – 2013.01.23.)
- MIKLOSICH, FRANZ 1886. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Braumüller, Wien.
- MALINOWSKI, LUCIAN 1870. Zur Volksetymologie. Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen 6: 300–5.
- MALINOWSKI, LUCJAN 1885. Studia nad etymologią ludową I. Prace Filologiczne 1: 134–58, 269–317.
- OREL, VLADIMIR 2011. Russian etymological dictionary 1–4. Theophania Publishing, Calgary.
- POLAŃSKI, KAZIMIERZ–SEHNERT, JAMES ALLEN 1967. Polabian-English dictionary. Mouton, The Hague–Paris.
- RYTTER, GRAZYNA 1986.: Słowiańskie *upiór*, *wampir*, *nietoperz* (propozycja etymologii). Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica 14: 124–42.
- SCHUSTER-ŠEWIC, HEINZ 1978–1989. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 1–3. Domowina, Bautzen.
- SJS. = KURZ, JOSEF–HAUPTOVÁ, ZOE szerk. Slovník jazyka staroslověnského. Lexikon linguae palaeoslovenicae I–IV. Nakl. Československé Akademie Věd, Praha, 1966–1997.
- SNOJ, MARKO 1997. Slovenski etimološki slovar. Mladinska Knjiga, Ljubljana.
- STACHOWSKI, KAMIL 2005. *Wampir* na rozdrożach. Etymologia wyrazu *upiór* - *wampir* w językach słowiańskich. Rocznik Slawistyczny 55: 73–92.
- TOLSTOJ, N. I. (szerk.) [ТОЛСТОЙ, Н. И. (ред.)] 1995–2012. Славянские древности: Этнолингвистический словарь 1–5. Международные отношения, Москва.
- TRUBAČEV, O. N. (szerk.) [ТРУБАЧЕВ, О. Н. (ред.)] 1974–. Этимологический словарь славянских языков: Общеславянский лексический фонд 1–. Наука, Москва.
- VASMER, MAX 1953–1958. Russisches etymologisches Wörterbuch 1–3. Winter, Heidelberg.
- VASMER–TRUBAČEV² = Фасмер, Макс 1964–1973. Этимологический словарь русского языка 1–4. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. ТРУБАЧЕВА. Прогресс, Москва.
- VIZOTA GYULA 1912. Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai. Magyar Nyelv 8: 214–20, 255–60, 308–12, 350–6.

ZOLTÁN ANDRÁS

ÉLŐ NYELV

Emlékek, töredékek*

1. Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékén (történeti távlatban találoan így nevezhetnénk) régóta nagy hagyománya van a nyelvjárásgyűjtő kirándulásoknak. Elsősorban azért, hogy a hallgatók élőben is megismerjék a hazai és a határokon kívüli magyar nyelvjárásokat, másodsorban pedig lehetőséget nyújtani a tájnyelvi adatgyűjtés alapvető módszereinek elsajátítására. Így volt ez régebben és most is, csak a külső körülmények változtak jelentős mértékben.

* Ezzel a rövid kis összeállítással szeretném köszöneti Kiss Jenő professzor urat 70. születésnapja alkalmából.

Az 1950-es évek második felében voltam az egyetem hallgatója, és természetesen én is részt vettem szinte valamennyi akkor szervezett gyűjtőúton. Domokos Péter csoporttársunk volt az előkészítő, aki már néhány nappal korábban leutazott a terepre, és gondoskodott a fogadásunkról, az adatközlők felderítéséről. Mivel több napig tartott egy-egy ilyen terepgyakorlat, szükség szerint szállást is kellett szerezni, többnyire a kiszemelt faluban lakó családoknál. Velünk jött a tanszék oktatóinak jelentős része. Ha előkeresem a régi fényképeket, ott találok többek között Bárczi Gézát, Benkő Lorándot, Szathmári Istvánt, Bartha Katalint. Szép emlékként gondolunk vissza többek között a badacsonytördemici kirándulásra, és az Aggtelek közelében levő Szinpetrire. Szinpetriben többször is voltunk, mert ez volt Bartha Katalin tanárnő szülőfaluja, ahol mindig nagy szeretettel és szívességgel fogadtak bennünket. De hogyan történt az odautazás? Este a Nyugati pályaudvaron fölültünk egy éjszakai személyvonatra, Miskolcon kora hajnalban átszálltunk a vicinálisra, és a reggeli órákban érkezünk meg Jósza-fő-Aggtelek megállóhelyre. Innen még hat kilométer gyaloglás következett. A patak partján előrehaladt kora ellenére is kitaróan bandukolt velünk Bárczi tanár úr, hogy még délelőtt elvégezhessük az arra a napra kitűzött feladatokat.

Az 1980-as évektől, amikor már én is a tanszék oktatója lettem, örömteli kötelezettségnek tekintetem a nyelvjárásgyűjtő utakon való részvételt. Fodor Katalin tanárnő vezetésével már modernebb körülmények között, autóbusszal jártunk Szlovákiában, Szlovéniában, Horvátországban és Romániában: a Székelyföldön vagy a moldvai csángók körében. Ha hivatali elfoglaltsága megengedte, velünk volt Kiss Jenő is. Együtt jártuk a falvakat, együtt kerestük az adatközlőket. Valamelyik csángó faluban Jenő tanár úrral éppen a szálláshelyünkre tartottunk, amikor az egyik háznál siránkozó asszonyok, férfiak gyülekezését pillantottuk meg. Megkérdeztük az egyik útban levő gyereket: mi történik itt. A válasz: *Egy ember halva van. Íme, így is lehet tájnyelvi adatokat gyűjteni!*

Most nagyrészt az akkor készített nyelvjárási hangfelvételekből szeretnék bemutatni néhány töredéket, összefoglalva a bennük előforduló tájnyelvi jelenségeket.

2. A gyűjtés helye: Alsóőr (Untertwart), Burgenland, Ausztria. A gyűjtés ideje: 1988. szeptember 20. Gyűjtötte és lejegyezte: Balogh Lajos. Az adatközlő: Farkas Elizabet, születési ideje: 1909. július 2., helye: Alsóőr. Vallása: római katolikus.

– No, most, mas még osztán az üőszön | megint e... e job, e balog mellid vëttik lë neki. Mas megint hát ez orvosho kellët mënni. ... A füőorvos asz monta, hogy illeny nyakkie ägyátolán nem mëhet ägy... ägy opë... ägy másik opëráláson sëm kërësztü, mer aszongya ebbe ük nem biznak. Mert mast rá kellët neki | szánnyi magát, hoty haggya, hát hogy... hogy elsüöbe asztat kël. **I**nëm mertem, montam ókor neki, mondok, Mariska, mer Mariska a nevë, mondom, hát nem bánt tígëd [érthetetlen szó] nyakad. Asz mongya, nem fáj, nem... asz mongya, in ijjel is alunnyi tudok, nekëm van levegüöm, hát... hát in, aszongya, nem rëszkiërozom mëg. **I**mëg erössëm bisztatnyi së mertem, mer ugy gondutam, ha rosszu sike-rül, akkor én | magamba | hordom aszt, hogy | nem tudom mëgbocsáttanyi, hogy miër | e... e... erösszakutam [öt?]. E fjam ippen úgy vüöt. Felesigë vüöt. Dehát | hát nem | ha... ön... önakaratilag mënd vüöna, hát szüvessen engettë vüöna, de külömben hát assëm | szoritotta. S fiatal korábq persze | kicsint léhetët látnyi, ho kicsint vastag a nyaka, mer valahogyan e fajtyogba má benne van. E... ot ë... szán... erre má igën sokat... abbu a fajdbu lë këlët opërányi a nyakát. Na mast | | mëgopëráták. Hát igën, igën hírës, juo orvosunk van itt e

fűőorvos | *Fűsűőorbe, jebbe a kuorházbo. Hát igazán* | | *e kiēt opērálás, de nēm monta mēk, hogy* | *e kiēt opērálást egybe vígezi. Nēm monta mēk, hát vizsgáto, hát utuobb* | *úgy beszid vele, hogy* | *e, a mellin vuot ollan ē kis* [seb?], *ollan ē kis* [mindenhe?].

Alsóőr nyelvjárása valójában az északnyugat-dunántúli csoportba tartozó lehetne, de mivel a szomszédos Felsőőrrel együtt több tekintetben is eltér attól, indokoltabb inkább a nyelvjárásziget minősítés. Alátámasztja ezt a besorolást az is, hogy évszázadok óta német anyanyelvű települések találhatók a környezetében, ezért nemcsak nyelvjárászigetnek, hanem nyelvzigetnek is nevezhetjük. Felsőőr nyelvjárásától abban mindenképpen különbözik, hogy itt nem fordul elő a köznyelvi *ty*, *gy* hangok helyén *cs* és *dzs*, tehát a *bácsám*, *kucsa*, *dzserék*-féle alakok itt nem hallhatók.

Lássuk néhány fontosabb sajátosságát a fenti rövid szövegmutatványban előforduló példák alapján!

A) H a n g t a n :

1. A zárt *ē* önálló fonéma, hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt előfordul: *egy, nēm, sē, mēgint, nekēm, engettē*.

2. Egyes köznyelvi *é* hangok helyén *í* vagy *i* fordul elő:

a) Hangsúlyos helyzetben hosszú *í*: *íjjel, ín 'én', tígēd, vígezi*, de: *ippen 'éppen'*.

b) Hangsúlytalanban rövid: *beszid* ['beszēlt'] *velē, mellin, mellid vēttik lē*.

3. Felső nyelvállású hosszú magánhangzók (*i, ű, ú*) helyén következetes a rövid hang: *biznak, szoritotta, ugy*. De valószínűleg emocionális okoknál fogva: *hírēs*.

4. A köznyelvinél zártabb magánhangzók is előfordulnak, például *o* helyett *u* (szótagzáró *l* előtt): *gondutam, er^üőszakutam; ő* helyett *ü*: *ük 'ők'*.

5. Szórványos labializáció: *i* helyett *ü*: *szüvessen*.

6. Gyakori az *á* utáni *o*-zás, vagyis az a jelenség, amikor *á* hangot követő szótagban *a* helyett *o* hallható: *ēgyátolán, kuorházbo, vizsgáto*.

7. Erőteljes, nyitódó kettőshangzókat találunk a középső nyelvállású hosszú magánhangzók (*é, ő, ó*) helyén: *kiēt, rēsziērozom, elsűőbe, fűőorvos, juo, kuorházbo, utuobb*.

8. Gyakori a szótagzáró *l* kiesése szó belsejében és szövégen egyaránt: *ēgyátolán, mēgopēráták, opērányi, ókor 'olykor', vizsgáto*. De nem mindig nyúlik meg a kiesett *l* előtt levő magánhangzó: *gondutam, er^üőszakutam, kērēsztü, rosszu*.

9. A *ly* betűvel írt szavakban *l~ll* hallható: *illeney nyakkie, ollan*.

B) A l a k t a n é s a l a k i t á j s z ó k :

1. Az *ősszel* határozószó helyett az *őszön* használatos.

2. A főnévi igenév képzője *-ni* helyett *-nyi*: *alunnyi, bisztatnyi, opērányi, szánnyi*.

3. A *-vel* rag hangrend tekintetében nem illeszkedik a szótőhöz: *illeney nyakkie*.

4. A *-hoz* rag alakja rövidebb: *-ho: orvosho*.

5. A *-ból* rag alakja is rövidebb: *abbu a fajdbu*.

6. Ragkettőzés van az *az* névmás tárgyesetében: *asztat*.

7. Az *-en* határozóragot megelőzően két magánhangzó között az *s* hang megnyúlik: *erössen, szüvessen*.

8. A határozott névelő *a* helyett *e*: *e job, e balog mellid vēttik lē neki; hogy e kiēt opērálást egybe vígezi; itt e fűőorvos*.

9. Az *ebbe* mutatónévmás alakja: *jebbe*.

C) Szókincs:

1. Archaizmusként megőrizte a nyelvújítás a *balog* melléknevet 'bal' jelentésben: *e balog mellid vették lē neki*.

2. Egyéb tájnyelvi alakok: *elsüöbe* 'először', *önakaratilag* 'saját akaratából'.

3. A gyűjtés helye: Radamos (Radmožanci), Szlovénia. A gyűjtés ideje: 2002. április 30. A gyűjtők neve: Gombolai Éva, Horváth Ilona és Horváth Tamás egyetemi hallgatók. Az adatközlő: Végi Gyula, születési ideje: 1948., helye: Radamos. Vallása: római katolikus. A felvételt lejegyezte: Balogh Lajos.

– [Lehetne az, hogy így öt percig... hogy így hallgassuk, nekem úgy tetszik... én olyan kíváncsi vagyok...]

– *Lēhet, miēr nē.*

– [Lehetne úgy?]

– *Mi így beszilünk ithon. | Az idēsanyámnok | mondom, hogy | hozd idē | aszt a söprüit. | Vagyis hozza idē aszt a söprüit. A tikokat mēgētettē? | Disznuknak adot má | ēnniyivalut [a 3. szótag is hangsúlyos!]? Ja.*

– [Valamit el kéne, hogy így mesélje el, mondjuk...]

– *Mit mongyak. Hát bármit... bármit...*

– [No, meséljen valamit...]

– *Mongyuk, mondom aszt, hogy most | iēn a fjamme | emēnök a mezzüre, | mos jelëlleg akarunk miēg mütrágyát szuornyi a kukoricafüödre [az összetett szó mindkét elemének első szótagja hangsúlyos], ahun | most aka... runk vetnyi kukoricát. | Mer rászuortok a nitrofoszkárt, de a nitromankár miēg nincs rajt, nincs rászuorva. | | Akkor a fjam az biztos, hogy a vetügiēppe mēgy, mer üö szok... üö szok vetnyi, iēm mēk szuorom a mütrágyát. De a mütrágyát szuorás után | mēnek ēgy bránnývē, iēm mēg ēgy nagy traktorē huzatom a bránnýát. | Elütte, a | vetis elütt iēn a bránnývē lēhuzatom a füödet, lēbránnýázom, hogy a | hantok apruk lēgyenek, mer akkor a... a mag | könnyebben kükel, | mer a csira, mongyuk, nēm kerül hant alá, | aszt az a szjēpön | mēgapritot füöd, az... az... a mag bele lész vetVö, és a kukoricának a kelisē sokke könnyebb. | Amikor ez mēgván, akko aszt a füödet, hotyha el[végeztük], aszt a... azon a párcēllán viēgesztünk, akko emēnünk a másik párcēllára, másik füödet fog'gya | vetnyi; iēs ez így mēgy, mongyuk, ēggvik naptu a | másik napig. Mer huonap... | huonap szintin kukoricát vetünk, mer | most | ebbe a... ebbe a... napogba, ebbe a napogba ez... ez a kukoricavetisi [az összetett szó mindkét elemének első szótagja hangsúlyos] idüszak | ez nagyon aktuális, vaty hát... eszt... eszt... fog'gyok csinyányi | miēg monthatom, hoty ēty hiētig.*

– [És azután?]

– *Utánno a kukoricának a permetözisē lēssz. | Mer a kukoricábu a gyomot lē kö permetöznyi.*

– [Miért?]

– *Mer | nyöl benn a gyom, a füj, amit lēpermetözök, permetözügiēppe törtinyik, de traktoron van a permetözügiēp. Asztán | akkor | beleöntyök a vizet, | mēkkevergyök a permetszērt, iēs akkor elmēnünk a mezzüre szintin a kukoricát lēpermetöznyi. De | közbe | mēg | lēhet, hogy a buzákot is mēk kö permetöznyi, | mer a buzának mēg az allán | nyüöl, vagyis keletközik ollam pönösz, ami a buzának a... buzának a tövit, a töjít | mēktámoggya.*

Asztán... asztán, ha nincs mēkpermetőzvő, akkor az a buza, lehet, hogy... lehet, hogy nēm fog juo termist annyi, | mer az | rosz termist hoz, aziēr, mer a pönösz, | az... az a... buzánok a... töjjet | aszt mēg ē... | romlik tüölē, iēs eziēr... eziēr... eziēr e... nagyon fontos, nēm? [kérdő formájú szó], nagyon fontos, hogy a permetőziēs, ez el lēgyön viēgezvē.

Radamos Szlovénia keleti csücskében, Lendva közelében, közvetlenül a magyar országhatár mellett fekvő, nagyrészt magyarok által lakott település. Nyelvjárása a nyugat-dunántúli régióhoz tartozik, azon belül is a legdélibb részén található hetési nyelvjárási csoportba sorolható. Mivel már lassan egy évszázada nem tartozik Magyarországhoz, a magyar határ közelsége ellenére is nyelvileg elég sok archaizmust őriz. A köznyelv hatása az idősebb generáció nyelvhasználatán nem nagyon érződik.

Lássuk néhány fontosabb sajátosságát a fenti rövid szövegmutatványban előforduló példák alapján!

A) H a n g t a n :

1. A zárt *ē* önálló fonéma, hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben egyaránt előfordul: *lehet, mēgēttē, idē, mēgy, nē, jelēlleg, kelisē* 'kelése', *permetszērt*.

2. Hangsúlytalan helyzetben eléggé következetes az *ō*-zés, ezért a nyelvjárás enyhén *ō*-zőnek tekinthető: *emēnök, szijēpōn, bele lēs vetVō, mēkpermetőzvō, permetōzisë, permetōznī, keletkōzik, lēgyōn*. A magyar nyelvterületen meglehetősen ritka az *ō*-zésnek ez a korai típusa, tudniillik az, hogy a szótőben nincs *ō*-zés, csak a toldalékban: *mēnök, lēgyōn* stb.

3. Őrségi és hetési sajátosság, hogy tőszó végén *ó, ő* helyett *u, ü* hallható, abszolút szóvégen (erre a mintaszövegben nincs példa) és a toldalék előtt is: *disznuknak, ēnnyivalut; mezzüre, elütt* 'előtt', *idüszak, permetōzügiēp*.

4. Egyes köznyelvi *é* hangok helyén *i* fordul elő, de csak hangsúlytalan helyzetben és többnyire toldalékorfémában: *beszilünk, vetis, kelisē* 'kelése', *szintin* 'szintén', *törtinyik, termist*. Kivétel: *idēsanyámnok*. A nyugat-dunántúli régió északi részének erős *i*-zése itt már nincs meg, hangsúlyos helyzetben *é* helyett nem *í*, hanem kettőshangzó hallható: *szijēpōn, vetügiēppe*.

5. Felső nyelvválású hosszú magánhangzók (*i, ű, ú*) helyén következetes a rövid hang: *igy, mēgapritot, söprüt, mütrágyát, buza*.

6. Gyakori az *á* utáni *o*-zás, vagyis az a jelenség, amikor *á* hangot követő szótagban *a* helyett *o* hallható: *idēsanyámnok, kukoricánok, utánno, buzákat, buzánok, mēktámoggya*.

7. Labiálisabb magánhangzó, *i* helyett *ü*: *kükel*.

8. Zártabb magánhangzó, *o* helyett *u*: *ahun*.

9. Erőteljes, nyitódó kettőshangzókat találunk a középső nyelvválású hosszú magánhangzók (*é, ő, ó*) helyén: *miēg, vetügiēppe, iēs, eziēr; üō, nyüöl; juo, szuorom*. (De lásd a 3. pontot is!)

10. Gyakori a szótagzáró *l* kiesése szó belsejében és szóvégen egyaránt. Az előtte levő magánhangzó megnyúlik: *fiüdre, huonap*. Nem nyúlik meg: *kō* 'kell'.

11. Rövidebb szóalakok végéről gyakran lemarad a mássalhangzó: *akko, mer* 'mert', *mos* 'most', *eziēr*.

B) A l a k t a n :

1. A főnévi igenév képzője *-ni* helyett *-nyi*: *szuornyi, vetnyi, csinyányi, permetōznī, annyi* 'adni', *ēnnyivalut*.

2. A *-vel* rag hangrend tekintetében nem illeszkedik a szótóhoz, és az *l* is kiesik a rag végéről: *fijamme, vetügiëppe, bránnývë, traktorre, sokke*.

3. A *-ból, -tól* rag alakja rövidebb, magánhangzója is rövid és zárt: *kukoricábu, naptu*.

4. Archaikus szótövek: *mënek, elmëniink, nyüöl*.

5. A *-jük* igei személyrag helyett *-jök* hallható: *mëkkevergyök, beleöntyök, lépërmë-tözzök*.

6. A *szokik* ige egyes szám harmadik személyben iktelen: *szok*.

C) Sz ó k i n c s :

Alaki tájszavak: *füj 'fü', pönösz 'penész', bránnývë 'boronával', tikokat 'tyúkokat', töjüt 'tövet'*.

D) M o n d a t t a n :

Számbeli egyeztetés hiánya: *ebbe a napogba*.

E) I n t o n á c i ó :

Összetett szavak esetében gyakran a második elem első szótagja is hangsúlyos: *ënniyálut, kukoricafüödre, kukoricavetisi*.

4. A gyűjtés helye: Nagydobrony (Велика Добронь), Kárpátalja, Ukrajna. A gyűjtés ideje: 1992., gyűjtötte és lejegyezte: Balogh Lajos. Az adatközlő: Szanyi Borbála, születési ideje: 1932., helye: Nagydobrony, vallása: református.

– [Tessék elmondani, hogy a paprikával milyen munkák vannak, ahogy...]

– *H... á papriká...*

– [... a mag beszerzésétől kezdve végig.]

– *Ígën. | Á paprikával nágyon sok munká vån, | mer mār mëk kël këzdëni februār közepén. | Februār közepén á mágot kicsirásztássuk, | az bëlëkerül hārom, négy nábbá, | áttú fük, hoty tāröljuk á paprikámágot. | Á csirāzāsá, hogy ánni idő alái. | S ásztán | á mákfödët bë kël hozni, || h... ákinek nincsen külöh hejiség, á szobāhőmérséklëtrë, | mikor kicsirázik á mág, ëlvëssük. | Ász körülbëlöl bëlëkerül hārom hédbe, | mig | már á kinti fáoliát mëg lëhët | csinálni, || és ábbá fogjuk ásztát kipikérozni. | Igy. | Nyolcor nyolc | cëntimëtërre. || ÉÖössz á korāji papriká. || Májt késő^ü B | áasztát mār vëssük | mārcius ut^a ójján | el á paprikámágot, | az á későbbi papriká, ámi á krumplit kiássuk, | és utānná fogjuk kiültetni. | Junius ëlëjénā | És áttól këzvë mindik fogjuk áasztát ott | locsólgātni, || évëntë nem lehet mëkszámolni hāncor kápā^olni, mer áhāncor locsójuk, | ász mindik kápālni kël. || S utānná osz jön | körülbëlöl^d uty széptëmbër | elëjén | jön az éris, | ámi vån ā... | krumpli utān. || És ákkòr | kivisz... szóvál ákkòr || fokozátoson, || áhogy érik, uty széggvük. | Mer nágyom bëcsës mindën hüvëj, | mer ténylëg ábból élünk. || Nëküink mos vò^t á kërdbë | hátvån | ár... || ^aó, | tévësëm montám, | hát ār | földbë | papriká, || s ánnyrá ért hozzá á férjem, | hoty két mázsá dārált paprikánk lëd bëllölë. || EÖnāgyon sok munkāvål jār, | mërt áasztát mink | mindët kézzel | füzük fël | máddzág... ⁿā... szóvál cërnará, | hosszán. | S utānā kint szārásztuk ëlőszára... radādzsba, || utānā pëg épülëdbë legālāB | nëgyvënnýóc, ötven fok mëlëgnël || szārásszuk mëg, mik tórni nem kël. | S máj^d nem mindëkinëk vām mágán || órője, ámin lëdārāljuk | ëgyvëdül | á paprikāt. | Hát ez ënniyból ál, | utānā oszt az ár... | az á... | ász szābjá mëk, hogy mënni tërëm. || Mos nágyvj^a ó árá vån, | d^tálābā, mim mindënnëk, mer á pénzünk értëktëlen lëtt. || ÁÖr | vån ojan | nágy ārá á paprikānāk, mer tërém vån, csākugy mind māszzor volt, ||*

dĕ volt rā ěsĕt, hoGY | hát rubĕrér áttunk ěl ěty kiló dárált páprikát. | Tĕgnáp pé^g it száz rubĕrér vĕttĕk ěty kilót. || Az uccābā. | Szĕttĕk. | Eōā pénznek ā minősĕge. || Eōā pénznek az ěrtĕktĕlĕnsĕge.

– [Milyen rég óta foglalkoznak itt Dobronyban a paprikával? Ez régi hagyomány, vagy újabban kezdtek csak...]

– *Mĕg || nĕm vōt ěz ā fĕlszābādúlās | nĕkünk, || āddig nĕm vōltunk āāā rĕutālva, mindĕnki gāzdālkodott, || dĕ mivĕl nĕm hātĕtāk mĕk, csak huszonöt szotāk fő^{ti} dĕt mindĕnkinĕk || ā | hāszhĕjjĕl ěggyütt, | igy rā v^aótunk kĕnyszĕrűlvĕ, hoGY | sāj^aāt mágunk kikĕpĕszttük mágunkot ārā, | hoty hogy joBB. || ěs āz^aótā mindĕn ěvĕn | fokozātosābbān. | Eōszōr ōrűltünk, hā vōlt nĕgyvĕn kiló páprikánk, | s mos mār ojan | kĕtszās körűl mozog mindĕnkinĕk ā huszonöt ār főgy... utān, | hogy idĕ forgāssā-ĕ, | idĕ mĕg odā, dĕ | u... | kĕt māsā körűl forog mindĕnkinĕG dārált páprikā | Nāgydobronybā. || Dĕ rĕtĕnetĕs munkā, | ěs nĕm fā^o rāsztō, hānĕm nāty szorgālmāt igĕnyĕl. || Āhosz szorgālom kĕl. || Mās sĕmmi sĕ.*

– [Milyen fajtákat természetnek? Van valami speciális fajta itt a faluban?]

– *Iĕn. || Vān. || Mār ězĕlōt ěn is hosztām Māgyārorszāgrōl | ěsz... | ěz ā... | csĕmĕge | páprikāt | ěty pār lĕvellĕl, ěs ābból āzótā mindĕG | sājāt mágunk | kijĕgyzük, hogy mĕjik... || [Itt megszakadt egy rövid időre a beszélgetés.]*

– *J^ozsi, hĕjāt... hĕt ki csāk ā kisfĕjūt ěty kicsit, vāgy āz ānnyānāk sz^aōjjāl! || [A kis unokához fordulva:] Nĕ nyuj hozzā, jao! | Mĕnny odā, ũj lĕ szĕpĕnāni! | Odā szĕpĕn ũjjĕ lĕ, mĕrt ěty kicsit csintalan vaGY! ||*

– [Jó.]

– ěs... ||

– [A fajtáknál tartottunk.]

– *Iĕn, ā fājtknāl. ěs nāgyon... | Sz^{ova} ki szoktuk kārōzni, | hogy mĕjik | mārād mĕg, | dĕ || āz ā nĕzetünk, hogy mār nāgyon sokāt... || keves volt, āmit | kiszĕttünk, oszt āz ōszmāgból | szĕttünk, oszt ugyanāszt kāptuk mĕg, āmit... | āmit āmābyl. Dĕ sājāt mágunk tĕrmĕszttük [!] ā māgot is.*

Nagydobrony túlnyomó részben magyarok által lakott település Kárpátalján, Ungvártól délre kb. 20, a magyar határtól mintegy 12 km-re. Szorgalmas lakói nagyrészt földműveléssel foglalkoznak, még a Szovjetunió idejében is nagy divatja volt a paprikatermelésnek. Áruikat messze földre elvitték, gyakran megfordultak a távoli Lemberg piacain is. A nyelvjárási szakirodalom példa nélkülinek tartja, hogy beszédük nagyrészt palóc sajtáságokat mutat, noha egészen távol esik a település a szlovákiai és a magyarországi palóc nyelvjárásterülettől (vö. BALOGH LAJOS, Palócok a Kárpátalján? In: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Bp., 1991. 63–6). Nyelvészek, történészek próbálták megfejteni annak az okát, hogy hogyan keletkezett ez a szigetnyelvjárás, lakóinak volt-e valaha kapcsolata palóc néprétegekkel. MÓRICZ KÁLMÁN Nagydobrony monográfiájában részletes történeti elemzést végzett, de nem sikerült neki sem az esetleges telepítési nyomokat föltárni (Nagydobrony. Hatodik Síp Alapítvány, 1993). Tehát egyelőre rejtély a palóc eredet.

A gyűjtött anyag fontosabb nyelvjárási sajtáságai:

A) H a n g t a n :

1. A zárt ě elég gyakori, de nem rendszeres az előfordulása, ezért valószínűleg nem tekinthető önálló fonémának. A szövegmutatványból is kiderül, hogy nagyon változatos az e hang megjelenési formája.

2. Igen jellegzetes palóc sajátság az *a* hang ajakkerekítés nélküli ejtése: *á páprikáqvál, á mágot, ábbá, ásztát* stb.

3. Ezzel párhuzamos palóc jelenség a hosszú *á* hang ajakkerekítéses ejtése: *mār, csirāzāsá, hārom, munkāvál jār* stb.

4. Inkább ritkábban, de hallható kettőshangzó is: *fāgliát, fā^orasztó, fō^{ai}det, jao, J^aózi, káp^olni, késő^{ai}B, sāj^oāt, ut^aójján, v^aótunk* stb.

5. Felső nyelvválású hosszú magánhangzók helyén gyakran áll rövid hang: *igy, junius, mig, csakugy, ugy*.

6. Közepes mértékben a szótagzáró *l* is kiesik: *ā^ltālābā, körūbelől, locsójuk, nyuj 'nyúl', üjjé lē, vō^lt*.

7. Az *l* és az *r* hangok nyújtó hatása is érvényesül: *épülēdbē, fēlszābādulás, kēl, locsólgātni, vōltunk, ārá, kē^odbē, szòrgalom, tòrni*.

8. Két magánhangzó között, esetleg szó végén megnyúlik a mássalhangzó: *utānna, ělějēnā*

9. Ha kiesik egy orrhangú mássalhangzó, akkor az előtte levő magánhangzó lesz orrhangú: *külōh hejiség, nāgyoj j^oó*.

B) A l a k t a n :

1. A köznyelvi *é-t e*-vel váltakoztató tőtípus egyalakú: *keves, le^ovellēl*.

2. Elég gyakori a keleti nyelvjárásokra jellemző suksükölés és szukszükölés: *á mágot kicsirásztassuk, ásztát mār vēssük, mikor kicsirázik á mág, ělvēssük, ötven fok mēlōgnél szārasszuk*.

3. *-juk/-jük* helyett *-uk/-ük*: *sājāt mágunk természetük á mágot, utānā kint szārásztuk*.

4. *-ul/-ül* helyett *-ol/-ól*: *körūbelől*.

5. Zártabb kötőhangzó: *magunkot*.

6. *-tól/-től* helyett *-tú/-tű*: *áttú fük*.

7. *-ból* helyett *-bul*: *ámábbul*.

8. Szó végéről, főként az *-ért* rag végéről elmarad a *t*: *ázér, mer, rubērér*.

9. Ragkettőzés: *asztát*.

C) T á j s z a v a k :

Alaki: *rubērér* 'rubelért'.

Valódi: *szoták* 'területmérték', *huszonöt szoták fō^{ai}det*. Vö. orosz *сотенный* 'százás'.

BALOGH LAJOS

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

100 éve született Lotz János

Lotz János magyar származású amerikai nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tiszteleti tagja 100 éve 1913 március 23-án született. Szülei Somogyvámosról vándoroltak ki az Amerikai Egyesült Államokba a jobb megélhetés reményében. Az elemi iskolát Lotz Detroitban kezdte el, szüleivel azonban még tíz éves kora előtt hazatért Magyarországra. A bonyhádi

2. Igen jellegzetes palóc sajátság az *a* hang ajakkerekítés nélküli ejtése: *á páprikával, á mágot, ábbá, ásztát* stb.

3. Ezzel párhuzamos palóc jelenség a hosszú *á* hang ajakkerekítéses ejtése: *mār, csirāzāsá, hārom, munkāvál jār* stb.

4. Inkább ritkábban, de hallható kettőshangzó is: *fāgliát, fā^orasztó, fō^{ai}det, jao, J^aózi, káp^olni, késő^{ai}B, sāj^oāt, ut^aójján, v^aótunk* stb.

5. Felső nyelvválású hosszú magánhangzók helyén gyakran áll rövid hang: *igy, junius, mig, csakugy, ugy*.

6. Közepes mértékben a szótagzáró *l* is kiesik: *ā^ltālābā, körübelől, locsójuk, nyuj 'nyúl', üjjé lē, vō^lt*.

7. Az *l* és az *r* hangok nyújtó hatása is érvényesül: *épülēdbē, fēlszābādulás, kēl, locsólgātni, vōltunk, ārá, kē^odbē, szòrgalom, tòrni*.

8. Két magánhangzó között, esetleg szó végén megnyúlik a mássalhangzó: *utānna, ělějēnā*

9. Ha kiesik egy orrhangú mássalhangzó, akkor az előtte levő magánhangzó lesz orrhangú: *külōh hejiség, nāgyoj j^oó*.

B) A l a k t a n :

1. A köznyelvi *é-t e*-vel váltakoztató tőtípus egyalakú: *keves, le^ovellēl*.

2. Elég gyakori a keleti nyelvjárásokra jellemző suksükölés és szukszükölés: *á mágot kicsirásztassuk, ásztát mār vēssük, mikor kicsirázik á mág, ělvēssük, ötven fok mēlōgnél szārasszuk*.

3. *-juk/-jük* helyett *-uk/-ük*: *sājāt mágunk természetük á mágot, utānā kint szārásztuk*.

4. *-ul/-ül* helyett *-ol/-ól*: *körübelől*.

5. Zártabb kötőhangzó: *magunkot*.

6. *-tól/-től* helyett *-tú/-tű*: *áttú fük*.

7. *-ból* helyett *-bul*: *ámábbul*.

8. Szó végéről, főként az *-ért* rag végéről elmarad a *t*: *ázér, mer, rubērér*.

9. Ragkettőzés: *asztát*.

C) T á j s z a v a k :

Alaki: *rubērér* 'rubelért'.

Valódi: *szoták* 'területmérték', *huszonöt szoták fō^{ai}det*. Vö. orosz *сотенный* 'százás'.

BALOGH LAJOS

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

100 éve született Lotz János

Lotz János magyar származású amerikai nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tiszteleti tagja 100 éve 1913 március 23-án született. Szülei Somogyvámosról vándoroltak ki az Amerikai Egyesült Államokba a jobb megélhetés reményében. Az elemi iskolát Lotz Detroitban kezdte el, szüleivel azonban még tíz éves kora előtt hazatért Magyarországra. A bonyhádi

gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, majd 1931-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre került, ahol 1937-ben védte meg doktori disszertációját. Közben már lektorként dolgozott Stockholmban, ahová Gombocz Zoltán ajánlására került (1935-től 1939-ig). 1939-ben habilitált a „Das ungarische Sprachsystem” című könyvével, amely az első strukturalista szempontokat is figyelembe vevő nyelvtana nyelvünknek. 1942-ben egyetemi tanárrá nevezik ki a Stockholmi Egyetemre.

Lotz Skandináviában szoros kapcsolatot tartott fenn a dán glosszematikusokkal, különösen Louis Hjelmslevvel, akihez személyes barátság is fűzte. Roman Jakobson Laziczius Gyula közvetítésével került kapcsolatba Lotzcal, Wolfgang Steinitz, a neves finnugristát pedig még budapesti tanulmányai révén ismerhette. Mindketten a náci uralom elől Stockholmba menekültek, ahol Lotz nyújtott nekik menedéket. Lotz a negyvenes évek elején azon is gondolkodott, hogy Stockholmban a genfi, prágai és koppenhágai mintát követve, Jakobson és Steinitz stockholmi tartózkodását kihasználva, létrehozza a Stockholmi Nyelvész-kört (Cercle linguistique de Stockholm). Erre azonban nem került sor, mert Jakobsonnak még a háború alatt sikerült az Amerikai Egyesült Államokba jutnia, ahol hamarosan a New York-i Columbia Egyetem tanára lett. Jakobson javaslatára hívták meg Lotz Jánost a Columbia Egyetemre, ahol 1967-ig az általános nyelvészet professzoraként tanított. Az általános nyelvészet nála magában foglalta a finnugor nyelvészetet, a fonetikát, a verstant, sőt a magyar irodalomtörténetet, illetve művelődéstörténetet is. Stockholmba 1963-ban tért vissza egy évre, hogy megszervezze az első skandináv általános nyelvészeti tanszéket. Magyarországon is ekkor járt a háború előtti évek óta először. Rövid látogatása alatt szoros kapcsolatot tudott kiépíteni a Magyar Tudományos Akadémiával, illetve a Nyelvtudományi Intézettel és az ELTE-vel, illetve annak magyar tanszékeivel. A későbbi években e látogatások egyre gyakoribbá váltak. 1967-ben négy évre elvállalta az amerikai alkalmazott nyelvészeti központ, a Center for Applied Linguistics vezetését. Sikeresen elindította a magyar–angol kontrasztív nyelvészeti kutatásokat, amelybe számos fiatal magyar kutatót is bevont, akiknek ily módon a 70-es évek elején amerikai tanulmányutakra is lehetőségük nyílt. Lotz már 1967 előtt is elérte, hogy magyar kutatók a Ford Alapítvány támogatásával rövidebb-hosszabb időt amerikai egyetemeken töltsenek. (1964-től három éven át kb. 50 ösztöndíjról volt szó, három területen – a nyelvtudomány, zeneművészet és építészet esetében – a Ford Bizottság néhány névre szóló ösztöndíjat biztosított.) Gondoljunk csak bele: a 60-as években még egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy a felkínált lehetőséget a magyar fél el is fogadja. Lotz Jánosnak azonban sikerült az akkori kultúrpolitika vezetőit az ösztöndíjak fontosságáról meggyőznie. A magyarországi nyelvtudomány nem kis mértékben az ő segítségével kapcsolódott be a nemzetközi nyelvtudomány vérkeringésébe. Lotz maga is egyre több időt töltött Budapesten: előadásokat tartott, tanított, szervezett. A 1973/74-es tanév nagy részét is Budapesten szerette volna tölteni. Erre sajnos már nem kerülhetett sor: Lotz János 1973. augusztus 25-én szívroham következtében 60 éves korában elhunyt. Válogatott műveinek budapesti kiadását, amelyet Szépe György gondozott, már nem érthette meg (Szonettkoszorú a nyelvről. Gondolat, Bp., 1976). A kötet hat nagy fejezetből áll. Az első a nyelvről magáról és a nyelvről mint jelrendszerről szól. Külön tanulmány foglalkozik a méhek jelrendszerével. A második fejezet a magyar nyelv hangrendszerét mutatja be, a harmadik a magyar nyelv grammatikájának néhány problémájáról szól. A negyedik fejezet az írás problémáját tárgyalja („Az írás helye a nyelvtanban”, „A magyar írás rendszere”). Az ötödik

fejezet Lotz legfontosabb verstani munkáit tartalmazza, végül a hatodik fejezetben kapnak helyet Lotz-nak más nyelvekkel kapcsolatos vizsgálódásai (török, svéd, orosz, kínai, angol).

A Szonettkoszorú Lotz János műveinek válogatott bibliográfiáját is tartalmazza. Ez a bibliográfia 95 tételt sorol fel, amelyek között találunk napilapban megjelent rövid szösszeteket, recenziókat, rövidebb vagy hosszabb tanulmányokat és egy könyvet. Mindez mennyiségben kétségtelenül nem sok. Lotz ugyanakkor számos témához tudott érdemben hozzájárulni. Értekezik a szótag fogalmáról, a magyar magánhangzók rendszeréről, a magánhangzók gyakoriságáról, a magyar igeidők jelentéstani problémáiról, a *-lak* bennfoglaló alak, az *-é* és az *-ék* morfémák elemzési problémáiról, a magyar írás rendszeréről. Sokat foglalkozik verstani problémákkal (a magyaron kívül más uráli nyelv verselésére is kitér). A magyar, illetve az uráli nyelveken kívül foglalkozik a török magánhangzók rendszerével, a svéd névszói paradigma struktúrájával, a kínai nyelv dungáni nyelvjárásának hangtani szerkezetével, az angol nyelv néhány ragozási problémájával. Glosszematikai elemzésekkel is kacérkodik, de a generatív elmélettől mindig távol tartotta magát. Tévútnak tekintette, de türelemmel viselte generativista kollégáinak lelkesedését.

A német nyelven megjelent magyar nyelvtana (Das ungarische Sprachsystem) sok szempontból ma is jól használható. A hatvanas években maga Lotz a Magyar Nyelvtudományi Társaságban tartott előadásában könyvéről többek között ezt mondta: „A könyv [...] a magyar nyelv tisztán tudományos leírásának készült, de azt a pedagógiai elgondolást is képviseli, hogy a nyelvtanításban csak nyelvészeti is helyes ismereteket szabad – és lehet sikerrel – tanítani. [...] A tudományos irodalom felhasználásával és frissen gyűjtött anyaggal kívánt teljes képet adni a magyar nyelvről, kifejtve a nyelvtan elméletét is.” Lotz az elvi szempontok közül külön kiemeli a következőket: „(1) A könyv a klasszikus nyelvi koncepciót, a forma és jelentés kettősségét következetesen alkalmazta [...]; (2) a formai kifejezés elemzésében a beszéd mellett az írás egyenrangú szerepet kapott; (3) elvetette a fonológiának és a fonetikának a strukturalisták által hangsúlyozott szembenállását.” Végül megjegyzi, hogy „Magyarországon a könyvnek semmi visszhangja nem volt.” (MNY. 63: 395). Lotz könyve meglepően modernnek tűnik, főleg ha szembeállítjuk a néhány évtizeddel később megjelent akadémiai nyelvtanunkkal, amely címben ugyan utal a nyelvi rendszerre, de ez a rendszer a nyelvtanban alig-alig érhető tetten.

A leírás rendszerszerűsége mellett érdemes kiemelnünk Lotz terminológiai újításait is. Helyteleníti például az *alanyi ragozás* és *tárgyas ragozás* elnevezéseket, mivel „a tárgyas alakok alanya pontosan ugyanaz, mint a megfelelő alanyi alakoké, az alanyi alakok pedig változatosabb tárgyakkal fordulnak elő, mint a tárgyasok.” Német nyelvű nyelvtanában Lotz a *bestimmt* 'határozott' és *unbestimmt* 'határozatlan' elnevezéseket használja, a Jókai-kódexről szóló tanulmányában az *általános* és *határozott* megjelöléseket használta, amelyek szerinte jobban kifejezésre juttatják a való helyzetet, tehát azt is, hogy a két rendszer között nincs párhuzamosság.

Lotz Jánosra emlékezve óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy mi mindent tehetett volna még tudománya területén és mi mindenben lehetett volna még a magyar nyelvtudomány segítségére, ha hosszú élet adatik meg neki, de így is igen sokat köszönhetünk neki.

SZEMLE

Historische Sprachwissenschaft

Erkenntnisinteressen, Grundlagenprobleme, Desiderate

Studia Linguistica Germanica Bd. 110. Szerk. MAITZ PÉTER. De Gruyter, Berlin–Boston, 2012.
321 lap

A kötet egy 2009 szeptemberében a Debreceni Egyetemen az Alexander von Humboldt-Stiftung támogatásával megrendezett tudományos tanácskozás kiválasztott előadásait tartalmazza. A „Wohin steuert die Historische Sprachwissenschaft?” [Hová tart a történeti nyelvtudomány?] című kollokvium szervezői azt a célt tűzték ki, hogy áttekintik a történeti nyelvészet fő kutatási irányvonalait, illetve a diszciplína nyelvtudományban elfoglalt helyét, jelenét és jövőjét. További cél volt, hogy szembenézzenek a történeti nyelvészet elméleti és módszertani sokszínűségével, aminek következménye a diszciplína alapjainak mára kifejezetten érezhető instabilitása. A kötetben publikált tanulmányok is ezt a sokszínűséget hivatottak bemutatni. Az alábbiakban igyekszem röviden összefoglalni az egyes dolgozatok legfontosabb megállapításait.

1. Az első tanulmányt a kötet szerkesztője, MAITZ PÉTER írta (1–29), címe egyezik a konferencia kérdésfeltevésével, azaz arra keresi a választ, hogy hová tart a történeti nyelvtudomány. A dolgozat alcíme (Erkenntniswege und Profile einer *scientific community* im Wandel) konkrétan is jelzi, hogy a diszciplínával foglalkozó tudományos közösség megismerési útjainak és profiljának változását igyekszik nyomon követni. MAITZ szerint a történeti nyelvtudomány eddigi „karrierje” nagyjából három szakaszra osztható. Az első, progresszív szakasz a diszciplína kialakulásának és virágkorának ideje, ezt meglehetősen elméleti és módszertani egységesség valamint a tudományszak művelőinek erős belső kohéziója és kifelé való zártsága jellemzi. Ezt a szakaszt a 20. század első felében egy második, stagnatív szakasz követi, amelyre a történeti nyelvészet trónfosztása és az ahistorikus irányzatok (főként a strukturalizmus és a generatív nyelvtan) előretörése jellemző. Az új irányzatok képviselői gyakran hangsúlyozzák a történeti nyelvészet elméleti hiányosságait, nemritkán lekicsinylően beszélnek az irányzatról és képviselőiről – ennek ellenére a történeti nyelvészet eleinte mégis tudta tartani erős tudományszervezeti pozícióit, önálló tanszékei léteztek s léteznek ma is. Mindazonáltal a történeti elemző eljárások az első szakaszhoz mérten rendkívüli presztízsvesztést szenvedtek el.

Ez a helyzet a 20. század hetvenes éveitől alapvetően megváltozott. Ekkortól ugyanis belső megújulás kezdődött a diszciplínában, s tart azóta is – megváltoztatva ezzel a történeti nyelvészet egész profilját. Ez a fázis ismét progresszívnek nevezhető: egyrészt a történeti nyelvészettel korábban élesen szembenálló irányzatok közül több is nyitott a nyelvi változás kérdésköre felé, másrészt a történeti nyelvészet is kezd túllépni az újgrammatikus alapo-

kon, és új elméleti és módszertani megközelítésekkel próbálkozik (pl. történeti pragmatika, illetve történeti szociolingvisztika). Mindezek nyomán fellazult – bár korántsem tűnt el – az a határvonal, ami a történeti nyelvészet képviselőit más irányzatok művelőitől elválasztja. A megújuláshoz szükség volt arra is, hogy a diszciplína képviselői érezték annak válságát, így maguk is keresni kezdték az utat a történeti nyelvészetben is haszonnal kecsegtető új és progresszív irányzatok felé. Másrészt viszont a progresszív irányzatok – többnyire a fiatalabb korosztályokhoz tartozó – képviselőinek alkalmuk nyílt olyan módon közelíteni a történeti nyelvészet felé, hogy szakíthattak az újgrammatikus elméletekkel, egyben pedig azzal a mérhetetlen filológiai tudástömeggel, ami az irányzat megszületése óta felhalmozódott, így ezt nem kellett elsajátítaniuk (9). Mindez viszont azzal járt, hogy az elmúlt négy évtizedben a történeti nyelvészet alapjainak korábbi stabilitása alapvetően megváltozott: számos – nemritkán egymástól meglehetősen eltérő – új irányzat és elmélet hódított teret (szociopragmatikus irányzatok, történeti nyelvtipológia, pragmatika és szociolingvisztika, strukturalista történeti leírások, grammatikalizációkutatás stb.). Az elméleti és módszertani alapok nemritkán olyan mértékben eltérnek egymástól, hogy egyes kutatók már különböző tudományos paradigmákról beszélnek a történeti nyelvészetben belül (pl. történeti-genetikai paradigma, grammatikalizációs paradigma stb.). MAITZ azonban helyesen mutat rá arra (10), hogy mindeddig még csak megközelítőleg sem bizonyította senki, hogy a paradigmaként megnevezett elméletek valóban teljesítik-e azokat a kritériumokat, amelyeket a tudományelmélet a forradalmi újításokkal és paradigmákkal szemben támaszt. Ezeket ugyanis többek meggyőző elemzése szerint még a strukturalizmus és a generatív nyelvtan sem teljesítik igazán. Ezért úgy tűnik, hogy a *paradigma* terminust egyesek inkább csak legitimációs céllal használják, hogy egy-egy irányzat eredetiségét hangsúlyozzák, miközben az egymásnak sokszor ellentmondó irányzatok halmaza sokkal inkább egy paradigma előtti állapotot idéz, hiányoznak a valódi kanonikus alapmunkák is. Egyben azonban az is látszik, hogy a történeti nyelvészet kilépett korábbi perifériális pozíciójából, és egyértelműen a nyelvészet vitális és innovatív diszciplínái közé sorolandó (19).

A kötet tanulmányai kritikusan tárgyalják a jelenlegi kutatási irányokat és gyakorlatot. A legtöbb szerző a germanisztika felől közelít a problémához, de egy anglisztikai és egy finnugrisztikai tematikájú dolgozat is helyet kapott az írások között, amelyeket kifejezett elméleti sokszínűség jellemez. Látható, hogy egy általánosan elismert paradigma megjelenése a közeli jövőben a történeti nyelvészetben nem várható, de talán nem is kell ehhez görcsösen ragaszkodni.

2. A következő tanulmányban DIETER CHERUBIM arra keresi a választ, hogy vajon jól értjük-e a nyelvi változást (*Verstehen wir Sprachwandel richtig?*; 29–49). A változás ugyanis szerinte a természetes nyelvek alapvető funkcionális sajátossága, ennek magyarázata a legtöbb elméleti irányzat számára fontos, de különösképp az a történeti nyelvtudomány számára. A diszciplína védekező pozícióba szorulását követően a labovi fordulat állította ismét az érdeklődés középpontjába a nyelvi változást, számos kérdést újrafogalmazva (pl. Hogyan lehet nyelvelméleti oldalról magyarázni a változást, milyen empirikus fenoménok jelzik azt, lehet-e kísérletesen kutatni, hogyan lehet(ne) modellálni, miként lehet magyarázni stb.). CHERUBIM rámutat, hogy míg a régebbi munkákban a szókincs és a jelentés változásai álltak a középpontban, addig az újabbakban erős a nyelvtani változások bemutatására való igény,

beleértve a grammatikalizációs folyamatokat is. Végül bemutat egy modellt a nyelvi változás operacionális leírására. Ebben öt különböző lépést tart meghatározónak (38–41):

a) a változás motivációját (ez lehet kommunikációs szükséglet, vagy a rendszer valamely belső hiánya, ill. aszimmetrikussága);

b) a számtalan kreatív újítást, mint javaslatot, melyek közül azonban többnyire csak egy jelentéktelen rész válik igazi változási fenoménná;

c) a változás terjedését, melyben igen fontosak a pszichoszociális okok, hiszen csak egy bizonyos státuszt elért változatok terjednek el a nagyobb nyelvközösségben;

d) a változás integrációját, amelyben igen fontos, hogy csak azok a változások sikeresek, amelyek illeszkednek a nyelv rendszerébe: ez mint afféle szűrő engedi át magán az újításokat; végül

e) a változás következményeit, amelyek esetleg az illető nyelv minőségére is kihatnak (pl. a német morfológiai rendszerben megfigyelhető szintetikus → analitikus irányú változások).

Ezekre a faktorokra alapozva CHERUBIM a nyelvi változás egy leegyszerűsített modelljét mutatja be (41–4), amelyben külső (exogén) és belső, nyelvrendszerbeli (endogén) okok különböző variánsokat hoznak létre a nyelvhasználatban. Ezeket a nyelvi rendszerbe építhetőségük mint egyfajta szűrő átengedi magán, s csak a megfelelők integrálódnak: ezek a valódi nyelvi újítások. Ha ezek a nyelvhasználói közösségben mint egyfajta második szűrőben szociálisan elterjednek (diffúzió), és értékelő mechanizmusok kapcsolódnak hozzájuk, akkor beszélhetünk tényleges nyelvi változásról.

3. KISS JENŐ ugyancsak a nyelvi változás okrendszerét kutatja (Sprachwandel: Ursachen und Wirkungen – Überlegungen zu einem alten Problemkreis der Sprachwissenschaft; 51–62). Elsősorban a nyelv – nyelvhasználat – beszélő (ember) hármass viszonyát igyekszik a magyarázat alapjává tenni. Nem konkrét változási fenoménokat akar megmagyarázni, hanem egy általánosabb, a nyelvi változást indukáló okrendszert feltárni. Ebben nagy hangsúlyt helyez arra a tényre, hogy az ember a természet része, s mint ahogy a természetben is, az emberek életében is igen nagy szerepe van az önszabályozó rendszereknek (homeosztázis). Ezek teszik lehetővé számára a környezetéhez való folyamatos, dinamikus alkalmazkodást. Ez az evolúciós kutatásokban adaptív dinamikának nevezett jelenség KISS szerint a nyelvi változások mögött meghúzódó általános mechanizmusnak tekinthető (52).

Az ember tehát egyszerre biológiai és szociális lény. Az ember és a kultúra valamint a nyelv kölcsönösen feltételezik egymást. A nyelvhasználat sajátos tulajdonsága, hogy egyszerre kötődik a nyelvi rendszerhez és az emberhez, illetve a beszélőközösséghez. A nyelvi változás csak a nyelv használata során jön létre. A nyelvi rendszer egyszerre nyitott a változásra, egyben meghatározza annak lehetőségeit és módját is. A változás konkrét oka, „szikrája” a biopszichoszociálisan meghatározott ember nyelvi tevékenységében keresendő, de nem hagyhatók figyelmen kívül a nyelven kívüli okok sem, amelyek az adaptív dinamikán keresztül lesznek a változás részeseivé (59).

4. A következő két tanulmány arra igyekszik rámutatni, miként termékenyíthetik meg egymást kölcsönösen a nyelvtipológiai és a nyelvtörténeti kutatások. DAMARIS NÜBLING dolgozata három különböző nyelvi szinten (fonológia, morfológia, pragmatika) mutat rá a két diszciplína kölcsönhatására (Vom gegenseitigen Nutzen von Historischer Sprachwissen-

schaft und Sprachtypologie – am Beispiel der Phonologie, der Morphologie und der Pragmatik; 63–83). Először az összetételi határon jelentkező *-s* elem ingadozásának kérdéseit tárgyalja abból a szempontból, miként változik a német szótaghangsúlyos nyelvből szóhangsúlyos nyelvvé. Ezt a folyamatot azonban a következő tanulmány nála is részletesebben elemzi, ezért itt most nem tárgyalom. A tanulmány második részében NÜBLING azt mutatja be, miként reagált a korábbi évszázadok domináns hangváltozásaira a középfelnémet kortól kezdve a morfológiai rendszer, miként igyekezett a létrejött „szabálytalanságokat” reorganizálni és magát „kijavítani”. A folyamat lefolyása jól illeszkedik a tipológusok által számos nyelv vizsgálata alapján megalkotott rendszerbe, az igei morfoflexió relevanciaskálájába. A németben végbement változási folyamatban az igeidők kifejezésének profilerősödése volt az első számú vezérmotívum. Az egyes elemek előfordulási gyakorisága láthatóan befolyásolja a változást: így például a *geben* 'ad' nagyobb gyakorisága folytán a töben integrálja a múlt idő jelét (flexiós tö: *gab*), míg a sokkal ritkább *beben* 'remeg' ezt additív módon a töhöz függesztve teszi meg: *beb-te* (az ökonómiai elv is érvényesül a gyakori és rövidebb tö által). Ugyancsak gyakoriságuk folytán tartotta meg a kb. 150 leggyakoribb német ige máig is a hangváltozások nyomán létrejött flexiós tövét (ún. erős ige), míg a ritkábbak az ún. gyenge ige csoportjába vándoroltak át.

A dolgozat harmadik része pragmatikai vonatkozásokat taglal: a német udvariassági megszólítások változását mutatja be a névmási rendszeren keresztül. Feltárja az egyes megszólítási formák időbeni alakulását és azokat a pragmatikai okokat, amelyek a korábbi megszólítások „rangbeli” helyének átalakulásához, egyben további formák bevezetéséhez vezettek.

5. A kötet következő tanulmányában RENATA SZCZEPANIAK – az előbbi tanulmány egyik fejezeténél sokkal részletesebben – foglalkozik a német nyelv egy jelentős hangtani változásával: a szótaghangsúlynak a szóhangsúly felé való eltolódásával (Lautwandel verstehen. Vom Nutzen der Typologie von Silben- und Wortsprachen für die historische und synchrone germanistische Linguistik; 85–104). Ebben számos példán keresztül mutat rá arra, hogy az ófelnémetben még a szótaghangsúly dominál, ennek megfelelően zajlanak bizonyos hangváltozások, mint például az ófelnémet umlautjelenségek vagy a második hangeltolódás (zweite Lautverschiebung), melyekben a hangkörnyezetben levő mássalhangzók szonoritási foka is szerepet játszik. A későbbiekben viszont a hangsúly a szótagról a fonológiai szó irányába tolódik el, azaz a morfológia szerepe növekszik a hangsúlyozásban. Ennek igen karakterisztikus megnyilvánulása a genitivus *-s* ragjának alaki ingadozása (*des Fluges* vs. *des Flugs*), illetve az összetételi határon jelentkező *-s* elem megjelenése vagy hiánya (*Antragformular* vs. *Antragsformular*). Ennek a variációnak igen komplex szabályrendszere alakult ki, ebben nem kis szerepet játszik a szavak hangalakja, illetve alaki felépítése: mindez jól mutatja a szótaghangsúly helyett a szóhangsúly dominanciájának megnövekedését a németben.

6. MOLNÁR ANNA a grammatikalizációval kapcsolatos kutatások és a történeti nyelvészet viszonyát elemzi, s arra igyekszik rámutatni, miként tudnák ezek egymást kölcsönösen megtermékenyíteni (Was Grammatikalisierungsforschung und Historische Grammatik einander zu sagen hätten. Eine Bestandsaufnahme; 105–23). A feltételes mód sajnos indokolt, mert jelenleg inkább elmegy a két irányzat egymás mellett: a grammatikalizációkutatás elsősorban nyelvelméleti és univerzálékutatáson alapuló irányzat, míg a történeti nyelvészet

többnyire erősen strukturalista irányultságú leírásokkal dolgozik. Ezekbe nehezen férnek bele azok az átmeneti szófaji és morfológiai kategóriák, amik a grammatikalizációs folyamatokat jellemzik. Ezért a történeti nyelvtanok megalkotása jobbra statikus, de adatokból kiinduló, így inkább induktív irányzat, míg a grammatikalizációkutatás elméleti alapokról induló, dinamikus, de inkább deduktív irányzat. Valójában azonban kölcsönösen megtermékenyíthetnék egymást, s ez mindkét diszciplinának hasznára válhatna. A tanulmány a német módbeli segédigék kialakulásának eltérő leírási módjait felvázolva mutat rá arra, mennyire jól kiegészíthetné egymást a két irányzat a folyamatok pontosabb értelmezésében, ez pedig elvezethetne egy nem pusztán a nyelvi struktúrára, hanem a változási folyamatokra koncentrááló nyelvleíráshoz, szemben a mostani eredménygrammatikákkal.

7. RICHARD J. WATTS a nyelvtörténet vagy egy nyelv története kérdéskörét járja igen alaposan körül, elsősorban az angol nyelv vonatkozásában (*Sprachgeschichte oder die Geschichte einer Sprache? Eine neue Optik auf die Historische Linguistik*; 125–52). Az angol nyelvtörténet ugyanis szerinte speciálisan az angol nyelv történetével, a különböző korszakok bemutatásával foglalkozik: az általános nyelvtörténettel mint a különböző nyelvváltozatok történetével, egyben azok permanens változási folyamatainak bemutatásával viszont alig. Az angol nyelv történeti leírásainak középpontjában WATTS szerint a teljesen homogén nyelv áll, holott ilyen gyakorlatilag nem is létezik. A szerző ezt a körülményt a kognitív nyelvészet által bevezetett metaforákra vezeti vissza. Hosszasan taglalja, miként jelent meg a tudományos leírásban a nemzetállam és az egységes nemzeti nyelv ideálképe, melyek metaforikus leképezéseként az ember metaforáját használták: az ember, illetve a nemzetállam megszületik, növekszik, változik, elér egy bizonyos érettségi fokot, van valamilyen jelleme, hanyatlik, esetleg elhal stb. Ugyanígy a nemzeti nyelv is megszületik, lehet szép vagy csúnya, akár barbár, lehet egészséges vagy beteg, kilábalhat betegségeiből, de akár el is pusztulhat (137–9). Ezek a mítoszok – mint WATTS számos példán bemutatja – az angol nyelv történetéről szóló könyvekben is helyet kaptak. WATTS ezután egy új – bár véleményem szerint meglehetősen komplikált – kognitív keretet javasol a nyelvek változásának leírására, majd pedig egy oldalt több helyen lyukas tölcser hasonlatával igyekszik rámutatni arra, hogy a jelenlegi eljárás módok mellett milyen sok nyelvváltozat leírása kimarad az angol nyelvtörténetből (148).

8. PAUL RÖSSLER a nyelvtörténeti korszakolás kérdéskörét tekinti át tanulmányában (*Die Grenzen der Grenzen. Sprachgeschichtsperiodisierung zwischen Forschung und Lehre*; 153–69). Ebben elsősorban az újfelnémet (*Neuhochdeutsch*) korszak időhatárait illetően a germanisztikában az utóbbi időszakban fellángolt periodizációs vitával foglalkozik. Elsősorban a *Gegenwartsdeutsch* (jelenkori német nyelv) terminussal megnevezett korszakra összpontosít, emellett meglehetősen részletességgel áttekinti azt a kérdést is, hogy milyen alapon osztják korszakokra a nyelvek történetét, így a német nyelvet is (154–7). A kritériumok lehetnek nyelven kívüli körülmények (pl. az egyes nyelvváltozatok beszélőinek szociális státusza, esetleg az éppen uralkodó vallási vagy politikai irányzat, szellemtörténeti fordulópont stb.) vagy nyelven belüli tényezők (pl. a kiejtés, a morfológiai rendszer, a szintaxis, a stílus vagy a helyesírás változásai). A tanulmány nem annyira az újfelnémet korszak végére koncentrálna, hanem inkább az elejére, amellyel kapcsolatban már a 19. század óta folynak viták: ezért is vezették be a *korai újfelnémet korszak* (*Frühneuhochdeutsch*) elnevezést a 14. és 17. század közötti időszak megjelölésére (158).

9. HIROYUKI TAKADA a német *Umgangssprache* 'köznyelv' kifejezés és fogalom kialakulását kíséri végig igen alaposan: arra keresi a választ, miként formálódott az *Umgangssprache* megnevezés értelme és használata a 18. század második felében Németországban ('Umgangssprache' in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Eine sprachbewusstseinsgeschichtliche Annäherung an einen Schlüsselbegriff zwischen historischer Nähe- und Distanzsprache; 169–99). Tanulmánya elején (169–70) leszögezi, hogy a történeti nyelvészetnek három fő komponense van: a nyelvi rendszer, illetve a nyelvhasználat története mellett igen fontos a nyelvvel kapcsolatos reflexiók, azaz a nyelvtudatosság (*Sprachbewusstsein*) alakulása is. Ezután részletesen bemutatja az *Umgangssprache* fogalom és elnevezés kialakulását (170–84). A fogalom ma többféle értelmezésben is használatos, de TAKADA elemzése bizonyítja, hogy már kialakulásakor is gyakran eltérő aspektusú vagy akár ellentétes fogalmakat is jelöltek vele. A szerző elemzésének középpontjában egy távolság–közelség modell áll, ebben próbálja a fogalmat elhelyezni. A szóbeli közlés (vele a fónikus kód) a közelség dimenziójába tartozik, míg az írásbeli közlés (vele a grafikus kód) a távolságéba. Ebben a modellben a közlés nyelve (*Sprache des Umgangs*) a 18. század 2. felében mint a retorikai díszítéstől mentes, rövid mondatok nyelve jelenik meg a közelség dimenziójában: előbb csak mint beszélt nyelv (pl. komédiák szövegeiben), majd írott változatként is. Nem sokkal később egyesek már a levelezések stílusául is ezt a kissé pallérozottabb, de közvetlen nyelvváltozatot javasolják, míg más szerzőknél az *Umgangssprache* megnevezés gyakran mint a *Büchersprache* ('könyvnyelv') ellentéte fordul elő. A kifejezés 18. századi gyors terjedésében nagy szerepe volt annak is, hogy a tudósok számára a nyelv mint ismeretterjesztő médium igen fontos volt. Eddigre az írásos nyelvhasználat (*Schriftsprache*) már meglehetősen megszilárdult a dialektális formákkal szemben. Ezekhez képest hozták létre – voltaképpen a regionális köznyelv kifejezés értelmében – az *Umgangssprache* terminust, amely valóban az emberek közti társalgás, kommunikáció (*Umgang*) nyelvének számított (193).

10. STEPHAN ELSPAß a tanácskozás címét némiképp módosítva az a kérdést járja körül, hogy milyen irányba vezetik a történeti nyelvtudományt a korpuszvizsgálatok (*Wohin steuern Korpora die Historische Sprachwissenschaft? Überlegungen am Beispiel des ‚Neuhochdeutschen‘*; 201–25). A szerző annak a véleményének ad hangot, hogy – különösen az újfelnémet korszak vonatkozásában, amely már rengeteg forrással rendelkezik – jelenleg még nem elégséges a korpuszok felhasználása a kutatásban. Egyrészt jóval több korpusz vizsgálatára volna szükség, másrészt jóval változatosabb, többféle szövegfajtaéhoz tartozó korpuszok felhasználásra. Az eddig vizsgált szövegek ugyanis elsősorban írott nyelvi korpuszok, gyakran különböző korabeli nyelvtanok vagy a korszakok ismert irodalmi szerzőinek munkái. Ezekre azonban sokkal jobban hatottak a normatív törekvések, mint az átlagos nyelvhasználókra. Ezért nagy szükség volna a szabályozottabb írott nyelvviségből származó szövegek (*distanzsprachliche Texte*) mellett az írott beszélt nyelvviség (*nähesprachliche Texte*) vizsgálatára, például levelek, naplók, jegyzőkönyvek stb. elemzésére. Ezek hasznát három különböző esettanulmány eredményeivel is igazolja (204–20). Ezek közül különösen érdekes a harmadik vizsgálat, mely az ófelnémet szótaghangsúlynak az újfelnémetben a szóhangsúly irányába való eltolódását érinti, s ellenérveket fogalmaz meg a kötet két másik szerzőjének (NÜBLING és SZCZEPANIAK) véleményével szemben, ugyanis a beszélt nyelvi adatok néhol inkább a szótaghangsúly erősödését jelzik.

11. A kötetben – némileg sajátos módon – egy szerzőpárostól két tanulmány is található. NOAH BUBENHOFER és JOACHIM SCHARLOTH mindkét tanulmánya ráadásul igen hasonló jellegű: a korpusznyelvészet és a stílusvizsgálat eszközzrendszerét igyekeznek összekapcsolni. Első tanulmányukban (Stil als Kategorie der soziopragmatischen Sprachgeschichte: Korpusgeleitete Zugänge zur Sprache der 68er Bewegung; 227–61) arra mutatnak rá, hogy a kommunikációs stílus történeti változásainak vizsgálata a szociopragmatikai nyelvtörténet fellendülése ellenére is „mostohagyerek” maradt. A szerzőpáros ezért a történeti aspektusú stilisztikai kutatások fejlesztését sürgeti. A továbbiakban korpusznyelvészeti alapon közelítenek a céljukhoz. Ezen belül korpuszalapú (*corpus based*) vizsgálatok (azaz elsődleges hipotézisek korpuszok alapján történő felülvizsgálata) mellett korpuszvezérelt (*corpus driven*) megközelítéseket is javasolnak. Ez utóbbiak esetében a korpuszok induktív módszerű vizsgálatából levonható eredmények juttatják el a kutatókat bizonyos összefüggések felismeréséhez (pl. egyes szociális csoportokhoz köthető korpuszok leggyakoribb lexémáinak, illetve szókapcsolatainak a felderítése révén a csoportok eltérő kommunikációs stílusára lehet következtetni, ami aztán más szinteken, így öltözködésükben, viselkedésükben, azaz életmódjuk habituális részeiben is tetten érhető). Ezt igen részletes elemzéssel be is mutatják a németországi 68-as mozgalmakhoz kötődő szociális csoportok (kommunalakók és baloldali értelmiségiek) különböző dokumentumainak (hangfelvételek, szórólapok stb.) szóhasználati különbözőségei révén. Véleményem szerint azonban leírásaik túlzottan részletezők, igen aprólékosan mutatják be a korpuszok XML-alapú feldolgozásának részleteit és a talált eredményeket. Ez ráadásul azért is zavaró, mert a következő tanulmányban – csaknem ugyanilyen aprólékosan és ugyanezzel a módszertannal – egy igen hasonló vizsgálatot mutatnak be az Alpokkal kapcsolatos társadalmi mentalitás változásait illetően (Die Alpen. Sprachgebrauchsgeschichte–Korpuslinguistik–Kulturanalyse; 263–87). Ehhez is korpuszalapú vizsgálatokat végeznek, elsősorban egyes szavak és kifejezések visszaszorulásának, illetve előretörésének dokumentálásával. Míg a kötet más tanulmányaiban a konkrét nyelvészeti vizsgálatok inkább csak az elméleti kérdéseket kiegészítő esettanulmányok formájában kaptak helyet, ebben a két tanulmányban ezek állnak a középpontban. Ezt némileg aránytalanul érzem, mert így a 321 oldalas kötetből hatvan oldal (227–87), azaz a kötet csaknem ötödrésze két konkrét vizsgálatot mutat be, ugyanazoktól a szerzőktől, gyakorlatilag ugyanazzal a módszertannal.

12. ANDREAS GARDT a nyelvtörténet kultúrtörténeti megközelítésmódjáról ír tanulmányában (Sprachgeschichte als Kulturgeschichte. Chancen und Risiken der Forschung; 289–300). Ebben kifejti, hogy a történeti nyelvtudomány kétségkívül érezhető módszertani és elméleti megújulása mellett (főleg a történeti pragmatika és szociolingvisztika irányában) kívánatos volna egy az eddiginél erőteljesebb irányváltás a kultúratudomány irányába is. Mindezt annak ellenére javasolja, hogy maga is látja: a *kultúratudomány* mint megnevezés többféle értelemben is használatos: míg a nyelvtudományban inkább az az aspektus volna fontos, hogy a nyelvi változások is egy kulturális háttér előtt zajlanak, addig a II. világháború után Nagy-Britanniából indult kultúratudomány (*cultural studies*) tematikái és módszertani közelítésmódjai igen heterogének. GARDT idézi is (296) a kötet szerkesztőjének egy korábbi gondolatát, amelyben MAITZ aggodalmát fejezi ki, hogy az új irányzatok előretörése a nyelvtudományban az elméleti és módszertani munkák elszaporodását hozta magával. Ezzel viszont a metatudományi megközelítések némileg háttérbe szorították a konkrét nyelvtudo-

mányi problémák felvetését és megoldását. GARDT is túlságosan „sokszínűnek” érzi a kultúratudományok tematikus és módszertani palettáját, sőt felveti annak a veszélyét is, hogy a hagyományos nyelv- és irodalomtudományi kutatások „feloldódnak” ezekben az újfajta megközelítésekben. Mindezen aggodalmai ellenére is kitart azonban amellett, hogy szükség volna a nyelv kultúratudományi megközelítésére, mert ebben mai világunk megváltozott látásmódját érzi megvalósulni. Tanulmányában ugyanakkor inkább csak ennek a közelítésmódnak az elméleti igényét látjuk, konkrét módszertani javaslatokkal adósunk marad.

13. A kötet szinte összes tanulmánya – egy-két általános nyelvészeti közelítésmódot leszámítva – germanisztikai indíttatású, sőt amelyek általánosabb nyelvtörténeti elveket vagy módszereket fogalmaznak meg, azokban is az esettanulmányok szinte mindig a német nyelvre vonatkoznak. Ez alól a tendencia alól – WATTS fentebb bemutatott munkáját leszámítva – egyetlen kivétel van: BAKRÓ-NAGY MARIANNE dolgozata, amely a kötet zárótanulmánya is egyben (Sprachgeschichte und Diachronie in der Finnougristik. Desiderate und Perspektiven; 301–21). Ebben a szerző részben az uráli nyelvek 21. század eleji helyzetét, státuszát mutatja be, s kitér az ebből fakadó feladatokra is: minél több terepmunka, adatfelvétel elvégzése, amíg a kisebb finnugor nyelvek esetében ez még egyáltalában lehetséges (302–3). Ezután röviden összefoglalja a finnugor összehasonlító nyelvészet fejlődését a kezdetektől a 19. század végéig, majd a negyedik fejezetben a finnugrisztikai kutatások virágkorát, a 20. század második felét mutatja be (304–10). Ez kétségkívül rengeteg eredményt tud felmutatni (chrestomathiák, nagy etimológiai szótárak, egyre alaposabb, hangtani, morfológiai és szintaktikai leírások stb.). Ennek az igen eredményes munkának volt politikai oka is: a Szovjetunió nemzetiségi politikájának következményeként külföldi kutatók nem vagy alig látogathattak az ott élő finnugor népekhez, így a terepmunka szinte lehetlenné vált: ez viszont meggyorsította a korábban már lejegyzett anyagok elemzését. Vanak viszont a korszaknak hiányosságai is: a kutatások alig vettek tudomást a nyelvtudomány újabb irányzatairól. Ezért lehetséges, hogy a kétségkívül nagy volumenű etimológiai kutatások a szójelentések tekintetében például alig vannak figyelemmel a „Wörter und Sachen” irányzat módszereire, a mezőelmélet felhasználása alig látszik meg a szófejtésekben. Ugyanígy hiányoznak a fonológiai elemzésekben a szekvenciális változások leírásai, a morfológiai leírásokban pedig csak elvétve lehet találkozni a grammatikalizáció fogalmával és bemutatásával. A szintaxis kutatása még ezeknél is jobban nélkülözi az újabb kutatások eredményeit, mint ahogy feladata volna a finnugrisztikának a szókölcsönzések kutatása is, valamint a történeti-szociolingvisztikai és pragmatikai szempontok bevonása a kutatásba, főként a nyelvváltozatok és kölcsönhatásuk vizsgálatában.

14. Összegzésül azt mondhatjuk, hogy a 2009-ben rendezett tanácskozás szervezői egy igen fontos problémakört vettek nagyító alá: a történeti nyelvtudomány helyzetének áttekintése, a megújulás lehetőségeinek, eddigi főbb irányainak számbavétele igen hasznos volt. A kötetben megjelent tanulmányok sokféleképp közelítik meg a kérdéskört: többen a nyelvi változás elméleti kérdései felől, megint mások új kutatási irányzatok eredményeit felhasználva, így a nyelvtipológia, a grammatikalizációkutatás vagy a szociolingvisztika, illetve a pragmatika oldaláról. Több tanulmány hangsúlyozza a korpusznyelvészet bevonásának szükségességét.

A tanulmányok ennél fogva elég heterogének, ugyanakkor éppen ezáltal tükrözik azt a kötet szerkesztője által is hangsúlyozott tényt, hogy ma a történeti nyelvtudománynak nincsenek igazán szilárd elméleti alapjai, ugyanakkor semmiképpen nem tekinthető stagnáló diszciplínának sem: a művelői igen sokféle induktív és deduktív módszerrel és elméleti megközelítésmóddal próbálják megújítani a sokak által korábban már kicsit avított kikiáltott irányzatot. A tanulmányok szövege után következő, többnyire meglehetősen részletes, nem csupán a valóban hivatkozott munkákat feltüntető irodalomjegyzékek lehetővé teszik az egyes témakörökben való részletesebb elmélyülést is.

FORGÁCS TAMÁS

Németh Boglárka, *Az aspektus a magyar nyelvben*

Különös tekintettel a statikusságra

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 144. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 187 lap

1. Noha az aspektus mint nyelvészeti terminus csak a 19. század derekán bukkan fel, a szláv nyelvek tanulmányozásának kontextusában, az aspektus jelensége iránti érdeklődés – kisebb-nagyobb intenzitással és spektrumban – gyakorlatilag már a szanszkrit grammatikusoktól folyamatosnak mondható. A 20. századi nyelvészetben azonban az aspektuskutatás nem tartozott a népszerű kutatási területek közé, legalábbis a 70-es évek elejéig, amikor HENK VERKUYL munkája nyomán (VERKUYL 1972) a mondataspektus és az aspektus kompozicionalitásának fogalma felmerült, és ezáltal az aspektuskutatás olyan nyelvekre is kiterjeszhetővé vált, amelyekben (ellentétben a szláv nyelvekkel) az aspektus nem/nem csak az ige morfológiájában jut kifejezésre.

A mai aspektuskutatásnak azonban van egy másik gyökere is amellet, ami a szláv nyelvek kutatásából ered. Ez ZENO VENDLER 1967-es munkájára nyúlik vissza. VENDLER ugyan soha nem tekintette munkáját aspektológiának, és osztályozása nem is aspektuselmélet, hanem valójában az arisztotelészi kategóriákhoz visszanyúlva állapít meg szituációtípusokat (egyfelől atelikus állapotokat és cselekvéseket, másfelől telikus eredményeket és teljesítményeket), és az ezeket leíró angol igék viselkedését teszteli, mégis munkája jelentős hatást gyakorolt a későbbi aspektuskutatásra. Ez a két („keleti” és „nyugati”) vonal abban is különbözik, hogy alapvetően az aspektus más-más vonatkozásaira vannak kiélezve: a szláv nyelvek morfológiailag kódolt aspektuális jelentése főként az ún. nézőponti aspektust exponálja, a vendleri hagyományból pedig elsősorban az ún. szituációs aspektusra fókuszáló vizsgálatok nőttek ki. E két hagyomány egyesítése SMITH (1991)-re megy vissza, aki egy kétszintű aspektuselméletet vázol, melyben a szituációs aspektus és a nézőponti aspektus kategóriáival operál.

A magyar aspektológiában SMITH (1991) hatására és csak a közelmúltban történt meg az a fordulat, melyben e két tradíció (a szláv és a vendleri) egymásra talál. A magyar leíró nyelvészeti kutatásokban ugyanis az aspektológia sokáig elhanyagolt területnek számított, és legfennebb az igekötők osztálya kapcsán merültek fel aspektológiai vonatkozású kutatási problémák (WACHA BALÁZS 1978-as disszertációja az első kísérlet a magyar aspektus leírás-

A tanulmányok ennél fogva elég heterogének, ugyanakkor éppen ezáltal tükrözik azt a kötet szerkesztője által is hangsúlyozott tényt, hogy ma a történeti nyelvtudománynak nincsenek igazán szilárd elméleti alapjai, ugyanakkor semmiképpen nem tekinthető stagnáló diszciplínának sem: a művelői igen sokféle induktív és deduktív módszerrel és elméleti megközelítésmóddal próbálják megújítani a sokak által korábban már kicsit avított kikiáltott irányzatot. A tanulmányok szövege után következő, többnyire meglehetősen részletes, nem csupán a valóban hivatkozott munkákat feltüntető irodalomjegyzékek lehetővé teszik az egyes témakörökben való részletesebb elmélyülést is.

FORGÁCS TAMÁS

Németh Boglárka, *Az aspektus a magyar nyelvben*

Különös tekintettel a statikusságra

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 144. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 187 lap

1. Noha az aspektus mint nyelvészeti terminus csak a 19. század derekán bukkan fel, a szláv nyelvek tanulmányozásának kontextusában, az aspektus jelensége iránti érdeklődés – kisebb-nagyobb intenzitással és spektrumban – gyakorlatilag már a szanszkrit grammatikusoktól folyamatosnak mondható. A 20. századi nyelvészetben azonban az aspektuskutatás nem tartozott a népszerű kutatási területek közé, legalábbis a 70-es évek elejéig, amikor HENK VERKUYL munkája nyomán (VERKUYL 1972) a mondataspektus és az aspektus kompozicionalitásának fogalma felmerült, és ezáltal az aspektuskutatás olyan nyelvekre is kiterjeszhetővé vált, amelyekben (ellentétben a szláv nyelvekkel) az aspektus nem/nem csak az ige morfológiájában jut kifejezésre.

A mai aspektuskutatásnak azonban van egy másik gyökere is amellet, ami a szláv nyelvek kutatásából ered. Ez ZENO VENDLER 1967-es munkájára nyúlik vissza. VENDLER ugyan soha nem tekintette munkáját aspektológiának, és osztályozása nem is aspektuselmélet, hanem valójában az arisztotelészi kategóriákhoz visszanyúlva állapít meg szituációtípusokat (egyfelől atelikus állapotokat és cselekvéseket, másfelől telikus eredményeket és teljesítményeket), és az ezeket leíró angol igék viselkedését teszteli, mégis munkája jelentős hatást gyakorolt a későbbi aspektuskutatásra. Ez a két („keleti” és „nyugati”) vonal abban is különbözik, hogy alapvetően az aspektus más-más vonatkozásaira vannak kiélezve: a szláv nyelvek morfológiailag kódolt aspektuális jelentése főként az ún. nézőponti aspektust exponálja, a vendleri hagyományból pedig elsősorban az ún. szituációs aspektusra fókuszáló vizsgálatok nőttek ki. E két hagyomány egyesítése SMITH (1991)-re megy vissza, aki egy kétszintű aspektuselméletet vázol, melyben a szituációs aspektus és a nézőponti aspektus kategóriáival operál.

A magyar aspektológiában SMITH (1991) hatására és csak a közelmúltban történt meg az a fordulat, melyben e két tradíció (a szláv és a vendleri) egymásra talál. A magyar leíró nyelvészeti kutatásokban ugyanis az aspektológia sokáig elhanyagolt területnek számított, és legfennebb az igekötők osztálya kapcsán merültek fel aspektológiai vonatkozású kutatási problémák (WACHA BALÁZS 1978-as disszertációja az első kísérlet a magyar aspektus leírás-

sára, mely alapvetően a szláv hagyományra épül). Noha nagyban alapoz a nemzetközi szakirodalom egyéb munkáira is, SMITH kétszintű aspektuselméletének módosított változata szolgál elméleti keretül NÉMETH BOGLÁRKÁNAK is „Az aspektus a magyar nyelvben. Különös tekintettel a statikusságra” c. munkájában, mely doktori disszertációjának könyvváltozata.

A kötetben összegzett kutatás két fő elméleti kérdés köré szerveződik: a magyar aspektusrendszer kétszintű modellezése és a statikussággal kapcsolatos problémák köré. Ennek megfelelően a kötet egyik részét a releváns nemzetközi és magyar aspektológiai irodalom áttekintése és elemzése teszi ki (13–110), a második felében SMITH kétszintű modelljének módosított változatát applikálja a magyar aspektusrendszerbeli statikusság vizsgálatára (111–80). Meglátásai, következtetései azonban nemcsak a magyar aspektusrendszer szempontjából, hanem az általános aspektuselméletek tekintetében is sok újdonságot tartalmaznak.

2. A kötet második fejezetében vázolt általános aspektológiai keret első, „Aspektuselméleti áttekintés” c. része a nemzetközi szakirodalom leggyakrabban hivatkozott elméleteinek áttekintését nyújtja (14–63), a második rész (Az aspektualitás szintjei, rendszere és jelölése, 63–76) ezek tanulságaira is építve vázol fel egy elméleti keretet a magyar aspektusrendszer kategóriáinak és szegmenseinek meghatározásához. Az utolsó fél évszázad nemzetközileg meghatározó szakirodalmát tárgyalva a szerző nemcsak kitűnő kritikai érzékről tesz tanúbizonyságot, rámutatva az egyes elméletek hiányosságaira (s ezzel párhuzamosan azokra az eredményekre is, amelyeket saját elméleti keretébe be tud illeszteni), hanem az elméletek sokaságából származó terminológiai sokszínűséghez, valamint a szakirodalom számos, többé vagy kevésbé elnagyolt megfogalmazásához is a fogalmi tisztázásra való törekvés jegyében nyúl. A néhol radikálisan különböző megközelítéseket a szerző kronologikus rendben tárgyalja (noha egy tematikus – logikai, szintaktikai, szemantikai, tipológiai – megközelítésnek is meglettek volna az előnyei). Bár több kritikus megjegyzést tesz, nem adja részletes kritikai elemzését a tárgyalt elméleteknek – ez nyilván a monográfia keretein messze túlmutatna. Az áttekintés VENDLER 1967-es munkájával indít, őt követi COMRIE, akinek sokat idézett 1976-os monográfiája a szláv aspektológia hatását mutatja, ennél fogva korábban nem sok hatása volt a nyugati nyelvészeti hagyományra, viszont alapvetően COMRIE (1976)-ra alapoz DAHL tipológiai megközelítésű aspektológiai munkája (DAHL 1985). Az igazi áttörést DOWTY hozza (és egyáltalán a formális szemantika megjelenése). DOWTY a vendleri eseményosztályokat összekapcsolja az aspektussal, és ezekhez az aspektuális osztályokhoz aztán formális leírást is rendel (vö. DOWTY 1979, 1986). SMITH már említett 1991-es munkája, valamint TENNY (1994), BOLAND (2006) és LEVIN–RAPPAPORT (2005) a szintaktikai, KLEIN (1994) intervallumszemantikai, MICHAELIS (2002), BORIK–REINHART (2004) és VERKUYL (2005) pedig az aspektus lexikális megközelítésre vállalkoznak. Végül RAPPAPORT (2008) a szintaktikai és lexikális megközelítést ötvözi azáltal, hogy az aspektust ugyan szintaktikai szempontból vizsgálja, de arra keres választ, hogy milyen lexikális szemantikai jegyek projektálódnak a szintaxisba. A kötetnek az itt felsorolt munkákkal foglalkozó alfejezetei specifikálják és részletesen tárgyalják a nyelvelméleti szempontból legproblematisabb aspektuális kérdéseket. Az áttekintésekben kiemelt hangsúly esik az egyes elméletek azon összetevőire, amelyeket később a szerző saját elméletébe integrál. Efelől nézve úgy tűnik, hogy (1) a minden meghatározó jelentőségű, újszerű aspektuselméleti munka számbavételének (akár van annak jelentősebb utóélete, akár nincs), illetve (2) a csak a szerző által felvázolt aspektuselméleti keret szempontjából releváns munkák

tárgyalásának dilemmájában NÉMETH BOGLÁRKA az előbbi utat választotta, ezáltal koherens szintézisét és éleslátó kritikáját nyújtva a korszak jelentős aspektuselméleteinek, némelykor ennek a szerző munkája felől nézett funkciótlansága árán is.

Az összehasonlító vizsgálat alapján a témával kapcsolatos legfontosabb feladatokként NÉMETH BOGLÁRKA az aspektualitás meghatározását, kategóriáinak és szegmenseinek behatárolását, a szegmensek egymáshoz való viszonyának modellezését, a kompozicionalitás jelenségkörének tisztázását, valamint a tárgyalt elméletek általános alkalmazhatóságának ellenőrzését és kiterjesztését nevezi meg, s mindezt oly módon igyekszik megvalósítani, hogy az olyan – aspektualitás szempontjából különleges – nyelvek jelenségeit is lefedhessék, mint a magyar. A szerző összefoglalja az aspektualitás szintjeit, valamint az aspektuális rendszert, és felvet néhány új és érdekes szempontot. Ez a rész néhány kritikai megjegyzést is tartalmaz az előző részekben tárgyalt aspektusmegközelítésekre vonatkozóan, valamint néhány korábbi szakirodalmi javaslatot is integrál, megmutatván, hogy olyan radikálisan különböző megközelítések is, mint pl. BOLAND (2006), KLEIN (1994) vagy BORIK–REINHART (2004) kombinálhatók úgy, hogy a nézőponti aspektus egy koherens leírását eredményezzék.

A magyarra kidolgozandó aspektuselméleti keret szempontjából a tárgyalt elméletek közül kiemelt fontosságú SMITH (1991) már említett kétszintű aspektuselmélete, mely az aspektualitás két, egymástól független szegmenseként mutatja be a nézőponti és a szituációs aspektus rendszereit. Az elmélet számos hozadékkal jár: egyrészt világosan jelzi a kétféle aspektualitás megkülönböztetésének szükségességét, másrészt a kategóriák általános leírásakor is lényeges szabályszerűségeket fogalmaz meg, ugyanakkor a szegmensek egymástól való függetlensége, illetve az elméleten belüli szükségszerűségként megkonstruált semleges nézőponti aspektus feltételezése az adatok és a későbbi irodalom által kiemelt ellenérvek alapján nem tartható. NÉMETH BOGLÁRKA a SMITH-féle kétszintű aspektuselmélet módosításának mintaszerű és meggyőző indoklását adja. Az 1.2. alfejezetben megfogalmazott észrevételei alapján a nyelvspecifikus, vagyis a csak bizonyos nyelvekben létező nézőponti aspektus szegmensét nem tekinti a szituációs aspektustól függetleníthető rendszernek, hanem a két szegmens között egy specifikus hierarchikus viszonyt tételez, megállapítva, hogy egyrészt csak az utóbbi kategória univerzális, másrészt pedig a nézőponti kategóriák, melyek gyakran megváltoztatják a predikátumok kiinduló szituációs aspektusát, minden esetben értelmezhetők a szituációs aspektus szintjén is. Vagyis az aspektuális jelenségek vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül a nézőponti aspektus szituációs aspektust befolyásoló szerepe, illetve a két részrendszer működésének érintkezése. Elméletében ezért NÉMETH BOGLÁRKA a szituációs aspektus kompozicionalitása kapcsán a nézőponti kategóriákat e kompozicionális kódolás fontos tényezőiként nevezi meg, kitérve az egyes nézőponti aspektusok várható szituációs aspektusbeli szerepére is. A szituációs aspektus alapvető osztályait a $[\pm\text{Dinamikus}]$ és $[\pm\text{Telikus}]$ jegyek segítségével tartja elhatárolhatóknak, mely jegyek kombinációi az események $[\text{+Telikus}, \text{+Dinamikus}]$, folyamatok $[\text{–Telikus}, \text{+Dinamikus}]$ és állapotok $[\text{–Telikus}, \text{–Dinamikus}]$ alapkategóriáit eredményezik. A nézőponti kategóriák ezzel szemben általában valamilyen grammatikai eszköz formájában jelöltek (morfológiai elem, perifrastikus kifejezés), és szerepük nem más, mint lehetővé tenni az adott predikátumhoz rendelt eseményszerkezet valamely szakaszának (vagy az esemény kvantifikációs jegyei által meghatározott szakasznak) a fókuszba helyezését, ami által a fókuszba helyezett eseményszakasz elérhetővé válik a szemantikai értelmezés számára.

A fejezet egy megvilágító erejű diszkusszióval ér véget a két aspektuális szintről, a nézőponti aspektusnak a szituációs aspektusra való hatásáról, valamint a kompozicionalitás kérdéséről, melyet korábbi munkák csak a predikátum argumentumai és adjunktumai kapcsán tárgyaltak, míg NÉMETH BOGLÁRKA ezt a nézőponti aspektusra is kiterjeszti.

A kétszintű aspektuselmélet és az aspektus kompozicionalitása kapcsán levont tömör következtetései jelentős elméleti kontribúciónak számítanak az aspektuselmülethez, még akkor is, ha sok ponton további kidolgozásra várnak.

3. Az általános kérdések vizsgálata után, a második alfejezetben (*A magyar aspektusrendszer*, 78–110) a szerző áttér a magyar aspektusrendszer tárgyalására, ehhez, valamint a bevezetett kétszintű aspektusértelmezés magyar nyelvre való alkalmazásához a magyar nyelvbéli aspektualitásra, aspektusra vonatkozó szakirodalomból is számos szerző álláspontját használja fel (WACHA 1976, 1989, 2001; PETE 1986, 1994; KIEFER 1992, 1996, 2006, 2007; KIEFER–GYURIS 2008; CSIRMAZ 2006). Az elemző ismertetés szem előtt tartja a logikai szemantikával kapcsolatot tartó strukturális nyelvészeti műhelyek munkáját, de kitekint a korábbi és más módszertani megközelítést tükröző újabb irodalomra is, noha a tárgyalt munkák esetenként legfennebb terminológiában hoznak újat, vagy nagy volumenű empirikus anyag szolgáltatása a fő érdemük. SMITH kétszintű aspektuselméletének a magyarra való alkalmazása CSIRMAZ (2006)-ban jelenik meg, de NÉMETHtel szemben CSIRMAZ a szituációs és nézőponti aspektust egymástól függetlennek tartja.

NÉMETH BOGLÁRKA a magyarra vonatkozóan a szituációs aspektus három – korántsem homogén – alapkategóriájaként az események, folyamatok és állapotok kategóriáját fogadja el, és különös hangsúlyt helyez a magyar nézőponti kategóriák szerepének vizsgálatára a szituációs aspektus kompozicionális kódolásában. A magyar nézőponti kategóriák felsorolásakor öt nézőponti kategóriát különít el, melyek mondat szinten nyernek kifejezést, mondat szerkezeti sémával és/vagy intonációs mintával, koerziós művelettel vagy specifikus szerkezetípussal. Ez az öt kategória a progresszív, a rezultatívum és a kvázi-perfektum preaspektuális kategóriája, valamint az egzisztenciális és a habituális aspektus. A felsorolt öt kategória legfontosabb formai jellegzetességeinek ismertetésére és a szituációs aspektus szempontjából betöltött szerepükre külön alrészek térnek ki, melyek során a szerző több ponton is rámutat a szokásos nyelvi tesztek alkalmatlanságára, és arra a következtetésre jut, hogy a progresszív és a habituális aspektus komplex folyamatpredikátumot, az egzisztenciális és a kvázi-perfektum komplex eseménypredikátumot, a rezultatívum pedig komplex állapotpredikátumot eredményez. Az, hogy a rezultatívum kompozicionálisan kódolt (származtatott) állapot, a monográfia egyik fontos és újszerű megállapítása, amit a szerző megfelelő érvekkel támaszt alá.

Összességében a kötet II. fejezete nemcsak alapos áttekintését adja az elemzés szempontjából releváns, különböző aspektuselméleti kereteknek, de egyúttal új meglátásokkal járul hozzá a magyar aspektusrendszer leírásához.

4. A III. fejezetben (111–80), az aspektusrendszer modellezésével kapcsolatos kérdések vizsgálata után a statikussággal kapcsolatos problémák kerülnek részletes tárgyalásra. Ez a monográfia legeredetibb része. A statikusság meglehetősen elhanyagolt területe volt az aspektuskutatásnak, és mindezidáig nem született olyan munka (a nemzetközi nyelvtudományban sem), ami az állapotok kérdéskörét részletesen tárgyalta volna. A szakirodalomban

az állapotokat leginkább az eseménytípusok kapcsán emlegették, hol az imperfektívumok alosztályaként, hol önálló aspektuális osztályként. Az állapot aspektus kapcsán felmerülő legfontosabb – és a szakirodalomban sem tisztázott – kérdés tehát magának a statikusságnak a mibenlétére vonatkozik, mivel az állapotpredikátumoknak a folyamatpredikátumoktól való elkülönítése nehezen meghatározható részkritériumok alapján történik. A válasz felé tartó úton ez a fejezet több, inkább ontológiai, mint nyelvészeti kérdést is felvet (igaz-e, hogy az egyik különbség az állapotok és folyamatok között az, hogy az egyik megszakítható, a másik nem; szándékosan cselekvő ágens-e mindig az ágens, aki a világállapot megváltoztatását célozza; lehet-e pusztán nyelvtani fogalmakkal definiálni az állapotokat; stb.), s még ha ezek alapvetően megválaszolatlanok is maradnak, jelzik hogy több, evidenciaként kezelt kiindulópont még tisztázásra vár.

A statikusság jelenségkörének leírásában a szerző a statikusság alapjegyeinek tisztázásával indít. Az adatok vizsgálata és a szakirodalom alapján NÉMETH BOGLÁRKA világosan és meggyőzően mutatja be és jellemzi a statikusság részjegyeiként a homogenitást, a non-alternációt, a non-ágentivitást és az inherens perszisztenciát, továbbá egy jegyhierarchiát állít fel, mely szerint a statikusságot meghatározó fő jegypár komponensei a non-alteráció és az inherens perszisztencia, a non-alterációnak ugyanakkor velejárója az inherens homogenitás, az inherens perszisztencia pedig non-ágentivitást feltételez. A részjegyek lényegét a szerző a következőképpen összegzi: inherens homogenitással jellemezhető egy predikátum, ha a hozzá rendelt eseményszerkezet egynemű, így nem tulajdonítható neki fázisszerkezet; non-alterációval jellemezhető egy predikátum, ha az általa jelölt eseményszerűség nem fejez ki tér-, idő-, mennyiség- vagy minőségbeli változást; non-ágentív egy predikátum, ha alanya nem ágensi szereplő; inherens perszisztencia pedig az olyan eseményszerűségeket jelölő predikátumokra jellemző, amelyek fenntartása nem feltételez erőkifejtést valamely szereplő részéről.

A részjegyek tisztázását követően a szerző az általa pragmatikainak nevezett, az intervallum-szemantikán alapuló tesztekkel (3.2.1) és szemantikai-jólformáltsági tesztekkel (3.2.2) kísérletezik megmutatva, hogy a forgalomban levő tesztípusok nagy része csupán bizonyos jegyek ellenőrzésére alkalmas, így azok nem megfelelőek minden folyamatpredikátum kiszűrésére. A működő statikusságtesztek közé sorolja a progresszív jelentésű *javában* határozószóval való kombináció tesztjét; az *elkezd + inf.* szerkezettípusban való előfordulás tesztjét; a dinamikusságot implikáló módhatározókkal való kombináció tesztjeit; valamint az *ez történt* típusú kifejezésekkel való kombináció pragmatikai tesztjét. Ezek a tesztek a statikusságot jellemző teljes jegykomplexum ellenőrzésére alkalmazhatók, tehát önmagukban elegendők az állapot aspektusú egységek meghatározásához. Ezek mellett azonban felsorakoztat olyan egyoldalú kritériumokat is, amelyek a statikusként való kategorizálásnak csupán szükséges, de nem elégséges feltételeit rögzítik. Egyoldalú dinamikusság-kritériumokként a következőket nevezi meg: az egyszerű jelen idejű alak frekventatív értelmezésének kritériuma; az inherens homogenitás tesztje (az erős oszthatóság kritériuma); a non-alteráció tesztje (a sebességet kifejező adverbiumokkal való kombináció kritériuma); az ágentivitás tesztjei (a *rákényszerít*, *meggyőz* és *rávesz* típusú igékkel való kombináció tesztje); a *szándékosan*, *óvatosan*, *gondosan* módhatározókkal való kombináció; végül az *elkezd*/*di/folytatja/befejezi* a *V + -As(t)* alakú szerkezetekben való előfordulás tesztje.

A statikusság-tesztek ismertetése után a 3.3. rész kitér a pragmatikai-intervallum-szemantikai és a szemantikai-jólformáltsági tesztípusok különbségeire és átfedéseire, valamint

az alternatív állapotértelmezéseket eredményező jegykombinációk kérdésére. Ezek tárgyalásából válik leszűrhetővé, hogy a statikus predikátumok nem alkotnak homogén osztályt, vagyis nem pontosan ugyanazokon a jegyeken osztoznak. Így e jegyek alapján predikátumosztályok felállítása lehetséges. A statikusságtesztek megfogalmazása, pontosítása, és az állapotpredikátumoknak e tesztek segítségével való jellemzése az egyik legjelentősebb hozadéka a monográfiának. Különböző stativitástesztekkel a szerző azt igazolja, hogy a stativitas inkább fokozat kérdése: az állapotpredikátumok különböző fajtái egy prototipikalitási skála mentén helyezkednek el, melynek két végén egyrészt a tiszta állapotpredikátumok vannak (amelyeket mind a négy fent említett részjegy jellemez), másrészt a tiszta folyamatpredikátumok (amelyekre a fenti részjegyek egyike sem jellemző). E két pólus között találjuk azokat a predikátumokat, amelyek a két szélső osztály tulajdonságainak valamilyen kombinációját mutatják, a fenti négy részjegyből egyet, kettőt vagy hármat testesítve meg.

A 3.4. részben a szerző a statikusság új definícióját is megadja, mely szerint: „Statikusként, azaz [–Dinamikus] jegyűként definiálhatók azok a predikátumok, amelyekre együttesen jellemző az inherens homogenitás és a non-alteráció, valamint a non-ágentivitas és az inherens perszisztencia” (144).

5. A statikusság alapkérdéseinek tárgyalását követően az utolsó, 4. alfejezet részletesen tárgyalja az állapot aspektusú predikatív határozói igeneves szerkezettypust, azaz a rezultatívumot (*van/volt/lesz + V-vA*) és annak esemény aspektusú megfelelőjét, a kvázi-perfektum kategóriáját (*lett/lesz + V-vA*). Ezeket a szerző a magyar rezultatív szerkezettypusok két, részben eltérő aspektuális jegyekkel jellemezhető alcsoportjaként mutatja be, és az elemzés során amellet érvel, hogy a magyar rezultatív szerkezettypusok az egyes nyelvekben korlátlanul produktív rezultatív perfektum részleges magyar nyelvi megfelelőinek minősülnek. A monográfia nemcsak aspektuális leírását adja ezeknek, de arra is magyarázattal szolgál, hogy minek köszönhető a magyar rezultatív participiumok korlátozott produktivitása, és az okot a rezultatív tulajdonságban nevezi meg, annak folyamánként kezeli. Ugyanezt nevezi meg a pátienspreferálás okaként is.

A rezultatív szerkezettypusokat NÉMETH BOGLÁRKA előbb a nézőponti aspektus szegmensében vizsgálja rámutatva a kategóriák aspektuális jegyeire és az azokkal összefüggő jelenségekre, majd a szituációs aspektus szegmensében a rezultatívumot olyan operátorként értelmezi, amely esemény aspektusú bemeneti predikátumból statikus kimeneti szerkezetet hoz létre, a kvázi-perfektumot pedig a bemeneti szituációs aspektust változatlanul hagyó nézőponti kategóriaként írja le. A rezultatívum kategóriájának a szituációs aspektus szempontjából kiemelt jelentősége van, mivel kompozicionálisan kódolt, tehát származtatott állapotnak minősül, és a kompozicionálisan jelölt állapotok egyik legproduktívabb magyar nyelvi szerkezettypusának tekinthető. Ez a fejezet is számos új meglátást tartalmaz, amelynek messzeható következményei lehetnek a rezultatív szerkezetek tipológiájára nézve is, és ezeknek a magyarban való leírására vonatkozóan is.

6. Összegzésként azt mondhatjuk, hogy a Tinta Kiadó nyelvészeti segédkönyveinek 144. darabja hiánypótló, alapos munka, mely túlmutat a szakirodalom szintéziséen, és mind empirikus, mind elméleti szempontból jó néhány fontos új meglátást tartalmaz a magyar nyelv aspektuális tulajdonságainak tekintetében. A legjelentősebb innováció az aszimmetrikus kétszintű aspektusmodell következetes alkalmazása a magyar állapotpredikátumok

leírásában, ami jelentős adalék az aspektus általános elméletéhez is. A származtatott állapotok tárgyalása szintén újdonság az aspektuskutatásban, és érdekes tipológiai következményekkel járhat. A módszertani következetességével, meggyőző elemzéseivel, valamint érrendszerének koherenciájával kiemelkedő munka remélhetőleg a téma további tanulmányozásának előmozdítójává válik.

A hivatkozott irodalom

- BOLAND, ANNERIEKE 2006. Tense, Aspect and Quantification. In: Uő, Aspect, tense and modality: Theory, typology, acquisition. Volume I. LOT. Utrecht. 35–66.
- BORIK, OLGA – REINHART, TANYA 2004. Telicity and Perfectivity: Two Independent Systems. In: HUNYADI, LÁSZLÓ – RÁKOSI, GYÖRGY – TÓTH, ENIKŐ szerk., Proceedings of the Eighth Symposium on Logic and Language. Debrecen. 13–34.
- COMRIE, BERNARD 1976. Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge University Press, Cambridge.
- CSIRMAZ ANIKÓ 2006. Particles and a Two Component Theory of Aspect. In: É. KISS KATALIN szerk., Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian. Springer, Dordrecht. 107–28.
- DAHL, ÖSTEN 1985. Tense and Aspect Systems. Blackwell, Cambridge MA – Oxford.
- DOWTY, DAVID R. 1979. Word Meaning and Montague Grammar. Reidel, Dordrecht.
- DOWTY, DAVID R. 1986. The Effects of Aspectual Class on the Temporal Structure of Discourse: Semantics or Pragmatics? Linguistics and Philosophy 9: 37–61.
- GYURIS BEÁTA – KIEFER FERENC 2008. Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: KIEFER FERENC szerk., Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete. Akadémiai Kiadó, Bp. 229–67.
- KIEFER FERENC 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In: KIEFER FERENC szerk., Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Bp. 797–884.
- KIEFER FERENC 1996. Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. In: Magyar Nyelv 92: 257–68.
- KIEFER FERENC 2006. Aspektus és akciómínőség – különös tekintettel a magyar nyelvre. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KIEFER FERENC 2007. Aspektus, akciómínőség, eseményszerkezet. In: Uő, Jelentélmélet. Második kiadás. Corvina, Bp. 271–99.
- KLEIN, WOLFGANG 1994. Time in Language. Routledge, London.
- LEVIN, BETH – RAPPAPORT HOVAV, MALKA 2005. Change-of-State Verbs: Implications for Theories of Argument Projection. In: ERTESCHIK-SHIR – RAPOPORT, TOVA szerk., The Syntax of Aspect. Deriving Thematic and Aspectual Interpretation. Oxford University Press, New York. 274–86.
- MICHAELIS, LAURA A. 2002. Aspectual Grammar and Past-Time Reference. Routledge, New York.
- PETE ISTVÁN 1986. Az aspektuális jelentés az igei jelentésfajták rendszerében. Néprajz és Nyelvtudomány 29/30: 159–72.
- PETE ISTVÁN 1994. Mondataspektus vagy igeaszemlélet? Magyar Nyelvőr 118: 232–47.
- RAPPAPORT HOVAV, MALKA 2008. Lexicalized meaning and the internal temporal structure of events. In: ROTHSTEIN, SUSAN szerk., Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect. Benjamins, Amsterdam. 13–42.
- SMITH, CARLOTA 1991. The Parameter of Aspect. Kluwer, Dordrecht.
- TENNY, CAROL L. 1994. Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface. Kluwer, Dordrecht.
- VENDLER, ZENO 1967. Verbs and Times. Linguistics in Philosophy. Cornell University Press, Ithaca/New York. 97–121.
- VERKUYL, HENK J. 1972. On the Compositional Nature of the Aspects. Reidel, Dordrecht.

- VERKUYL, HENK J. 2005. Aspectual composition: Surveying the ingredients. In: VERKUYL, HENK J. – DE SWART, HENRIETTE – VAN HOUT, ANGELIEK szerk., *Perspectives on Aspect*. Springer, Dordrecht, 19–39.
- WACHA BALÁZS 1976. Az igeaspektusról. *Magyar Nyelv* 72: 59–69.
- WACHA BALÁZS 1989. Az aspektualitás a magyarban, különös tekintettel a folyamatosságra. In: RÁCZ ENDRE szerk., *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Bp. 219–82.
- WACHA BALÁZS 2001. Időbeliség és aspektualitás a magyarban. *Nyelvtudományi Értekezések* 149. Akadémiai Kiadó, Bp.
- WACHA BALÁZS 1978. Az ígés-szerkezeti aspektus kategóriája a magyar nyelvben. Doktori értekezés. Szombathely.

KÁDÁR EDIT

Boda István Károly – Porkoláb Judit, Hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 233 lap

1. Nagy érdeklődéssel vettem kézbe BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT legújabb könyvét. Először is a címmel harmonizáló, elegáns könyvborító fogott meg, amelyen „A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában” címszalag filmfeliratszerűen ötlük a szemünkbe, mintegy kontrasztot képezve az újságcikk-kollázsokat és hipertext struktúrát ábrázoló sötét háttérrel. A könyv szintén szimbolikus rajzolatú hátsó borítóján a könyv bevezetéséből és a záró gondolataiból vett 1–1 idézetet olvashatunk, amelyeket akár a szerzők ars poeticájának is tekinthetünk.

Hagyománybontóan a könyvben nem találunk előszót, ami főképpen azért hagy hiányérzetet bennünk, mert félrevezető lehet egy kívülálló számára, aki a szövegnyelvészetben és stilisztikában nem/alig jártas, vagy éppen csak kíváncsiságból veszi kezébe a könyvet. Ugyanis a könyvet záró, a szerzőktől mindössze hét publikációt említő „Irodalom” (220–33) láttán nem gondolná az olvasó, hogy a magyar szövegtilisztika milyen jeles képviselőivel áll szemben. E hiányt pótlandó, kis visszatekintésre invitálok az olvasót.

Bátran kijelenthetjük, hogy a BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT szerzőpáros legújabb kötete, amely a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában a közelmúltban jelent meg „A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában” címmel, egy páratlanul termékeny, ide s tova húsz éve folyó, fáradhatatlan kutatói munka eredményeként született. Állításunkat mi sem támasztja jobban alá, mint a korábbi tanulmánykötetekben megjelent publikációk dátum szerinti vizsgálata.

A 2001-ben megjelent „Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok” című kötet az 1995–2001 közötti időszakban megjelent publikációkból állt össze, interaktív és/vagy hipertext módszerrel végzett 12 verselemzést és 1 prózai szöveg vizsgálatát tartalmazza.

Hasonlóképpen, a 2003-ban „A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében” címen megjelent második tanulmánykötet az 1998 és 2003 között publikált, bibliai, egyéb prózai, és költői műveken végzett, többségükben hipertext elemzéseket fogja össze.

BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT harmadik önálló munkája 2005-ben jelent meg az „Alakzatok hipertextuális szövegekben” címmel, mint a SZATHMÁRI ISTVÁN vezette

- VERKUYL, HENK J. 2005. Aspectual composition: Surveying the ingredients. In: VERKUYL, HENK J. – DE SWART, HENRIETTE – VAN HOUT, ANGELIEK szerk., *Perspectives on Aspect*. Springer, Dordrecht, 19–39.
- WACHA BALÁZS 1976. Az igeaspektusról. *Magyar Nyelv* 72: 59–69.
- WACHA BALÁZS 1989. Az aspektualitás a magyarban, különös tekintettel a folyamatosságra. In: RÁCZ ENDRE szerk., *Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből*. Tankönyvkiadó, Bp. 219–82.
- WACHA BALÁZS 2001. Időbeliség és aspektualitás a magyarban. *Nyelvtudományi Értekezések* 149. Akadémiai Kiadó, Bp.
- WACHA BALÁZS 1978. Az ígés-szerkezeti aspektus kategóriája a magyar nyelvben. Doktori értekezés. Szombathely.

KÁDÁR EDIT

Boda István Károly – Porkoláb Judit, Hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 233 lap

1. Nagy érdeklődéssel vettem kézbe BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT legújabb könyvét. Először is a címmel harmonizáló, elegáns könyvborító fogott meg, amelyen „A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában” címszalag filmfeliratszerűen ötlük a szemünkbe, mintegy kontrasztot képezve az újságcikk-kollázsokat és hipertext struktúrát ábrázoló sötét háttérrel. A könyv szintén szimbolikus rajzolatú hátsó borítóján a könyv bevezetéséből és a záró gondolataiból vett 1–1 idézetet olvashatunk, amelyeket akár a szerzők ars poeticájának is tekinthetünk.

Hagyománybontóan a könyvben nem találunk előszót, ami főképpen azért hagy hiányérzetet bennünk, mert félrevezető lehet egy kívülálló számára, aki a szövegnyelvészetben és stilisztikában nem/alig jártas, vagy éppen csak kíváncsiságból veszi kezébe a könyvet. Ugyanis a könyvet záró, a szerzőktől mindössze hét publikációt említő „Irodalom” (220–33) láttán nem gondolná az olvasó, hogy a magyar szövegstilisztika milyen jeles képviselőivel áll szemben. E hiányt pótlandó, kis visszatekintésre invitálok az olvasót.

Bátran kijelenthetjük, hogy a BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT szerzőpáros legújabb kötete, amely a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában a közelmúltban jelent meg „A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában” címmel, egy páratlanul termékeny, ide s tova húsz éve folyó, fáradhatatlan kutatói munka eredményeként született. Állításunkat mi sem támasztja jobban alá, mint a korábbi tanulmánykötetekben megjelent publikációk dátum szerinti vizsgálata.

A 2001-ben megjelent „Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok” című kötet az 1995–2001 közötti időszakban megjelent publikációkból állt össze, interaktív és/vagy hipertext módszerrel végzett 12 verselemzést és 1 prózai szöveg vizsgálatát tartalmazza.

Hasonlóképpen, a 2003-ban „A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében” címen megjelent második tanulmánykötet az 1998 és 2003 között publikált, bibliai, egyéb prózai, és költői műveken végzett, többségükben hipertext elemzéseket fogja össze.

BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT harmadik önálló munkája 2005-ben jelent meg az „Alakzatok hipertextuális szövegekben” címmel, mint a SZATHMÁRI ISTVÁN vezette

Stíluskutató csoport retorikai alakzattal foglalkozó sorozatának a 15. füzeté. SZABÓ ZOLTÁN ezúttal is kiemeli: „érdemük az, hogy egy új elvet, eszközt vezettek be a hipertexttel az alakzatretorika és – tegyük hozzá – a stilisztika világába” (SZABÓ 2006: 3).

A szerzők közelmúltban frissített online publikációs jegyzékéből (BODA 2012) még sorolhatnánk számos olyan napjainkig megjelent, vagy a neten közzétett kiadványt (konferenciái előadások, tanulmányok különféle kötetekben, online konkordancia szótárak, stb.) amelyek kétség kívül a hipertext vizsgálatok eredményeként, illetve azt szolgálva jöttek létre.

A „Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok” c. kötet előszavában írtak ezt a folytonosságot érzékeltetik: „Az 1990-es években kezdtünk el foglalkozni a költői és írói művek szövegének számítógépes vizsgálatával. Szemléletünket meghatározta a szövegnyelvészeti, a stilisztikai és a programozó matematikusi nézőpont. [...] Az irodalmi korpuszokat számítógépes programok alapján értelmeztük.” És mint ahogy a következő tanulmánykötetben, a szerzők újra csak továbblépve, jelen könyvükben is ezeket az alapvető szempontokat érvényesítik. A szerzők akkori megállapítása a hipertext módszerre vonatkozólag örökérvényűnek tűnik, hisz a segítségével a szövegek „állandóan visszaidézhetők, meghatározott szempontok szerint részekre bonthatók, a szavak kilistázása a konkordanciák segítségével rámutathat az írói, költői szóhasználatra. A kulcsszóhálózat kiépítése összehasonlításokra, szemantikai következtetések levonására ad lehetőséget” (BODA–PORKOLÁB 2001: 1).

BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT fentebb említett tanulmányköteteinek a hasznosságát NYIRKOS ISTVÁN abban látja, hogy „mindenképpen jól szolgálják mind az oktatás, mind a kutatás ügyét a szemlélet összetettségével, a sokoldalúsággal, a komoly elméleti alapokon nyugvó színes elemzésekkel s az új elemzési technikák értékeinek bemutatásával” (NYIRKOS 2002: 155).

A „virtuális” Előszó befejezésekként SZABÓ ZOLTÁN egyéni meglátása kívánczik ide: „Mindent egybevetve állíthatjuk, hogy legnagyobb érdemük az, hogy sajátos, számítógépes vizsgálati tárgyakkal és módszerükkel olyasmit képviselnek, ami egészen ritka, pillanatnyilag talán egyedülálló a magyar nyelvtudományban” (SZABÓ 2003: 353).

2. „A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében” című könyvről szóló recenziójában a tanulmánykötet minden érdemének az elismerése mellett, SZABÓ ZOLTÁN hiányolja a „befejező, összegző részeket”, amelyeket „az Előszóban jelzett hármasszempontjuktól következő szövegtani és stilisztikai vonatkozású elméleti következtetéseknek, valamint a különböző értelmezéseknek és egyáltalán az értékeléseknek” kellett volna szentelni. Szerinte „Itt lesz a jövőben a két szerző legtöbb tennivalója az elméleti háttér kidolgozása érdekében” (SZABÓ 2004: 353). Úgy vélem, hogy BODA ISTVÁN KÁROLY és PORKOLÁB JUDIT most megjelent könyve a fent említett elméletismereti háttér hiányát komplex módon hivatott pótolni.

Egyébként a szerzők konkrét szövegelemzéseit eddig sem nélkülözték az elméleti megalapozást. Visszautalva NYIRKOS ISTVÁN véleményére, ő éppen ezt, „a komoly elméleti alapokon nyugvó színes elemzéseket” tartja szerzőpárosunk egyik fő érdemének (NYIRKOS 2002: 155). Igazolásképpen a „jéghegy-modell” teóriára, mint a hipertextuális szövegértelmezés lehetséges módjára gondolhatunk, amely a szerzők korábbi hipertext vizsgálataihoz is az elméleti megalapozást jelentette.

Így például, az „Egy bibliai szövegrészlet hipertextuális és retorikai szerveződésének vizsgálata (Az Evangélium János szerint 1–9)” című tanulmányban már 2003-ban megfogalmazódik a hipertext paradigma lényege: „Megközelítésünk alapvetően konstruktív, és

a hipertext technológia felhasználásán alapul megpróbáljuk a szöveg megértéséhez vezető legfontosabb tudáselemeket összegyűjteni, és kapcsolatrendszerük alapján egy – alapvetően hierarchikus, „jéghegy”-szerű – hipertext struktúrába szervezni. A jéghegy csúcán a vizsgált szöveg áll, a jéghegy különböző rétegeit pedig különböző tudásfajták alkotják” (BODA–PORKOLÁB 2003: 4). Példaként említhetem a „Versszövegek hipertextuális szerveződésének modellezése kétnyelvű környezetben” (BODA–PORKOLÁB 2012) című tanulmányt is, amelyet a szerzők szintén a hipertextuális szövegértelmezés háromrétegű modellje (jéghegy-modell) elméleti leírásának és azt követően, a módszer irodalmi szövegeken történő alkalmazásának szentelnek. Jelen könyvükben a szóban forgó elméleti ismeretek „A hipertextualitás szövegértelmezés és hipertextualitás” (63–7) című alfejezetben kaptak helyet.

3. „A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában” című könyv szerkezeti-leg két önálló részből áll, „A koherens hiperszöveg tényezői” címet viselő I. rész (7–69) hosszúságát tekintve harmada „A vers- és stíluselemzés inter- és hipertextuális vonatkozásai” című II. résznek (70–220). Az arányok kiemelésével azt szeretném hangsúlyozni, hogy az elméleti ismeretek birtokában a szerzők továbbra is alapvető jelentőséget tulajdonítanak azok gyakorlati alkalmazhatóságának.

Előljáróban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a fejezetek (hosszabb alfejezetek) a hivatkozások gazdag jegyzékével zárulnak, amit a széles, sokrétű, igényesen összeállított tárgykörökre vonatkozó bőséges szakirodalom tesz indokolttá. Mindez a könyv „olvashatóságát” is elősegíti. Ahhoz, hogy általános képet tudjunk alkotni a könyvről, a továbbiakban arra voltam kíváncsi, hogy a szerzők milyen konkrét célokat tűztek ki maguk elé a tárgyalandó részekkel kapcsolatban. Tekintettel a két rész egymástól is függetleníthető önállóságának, a szerzők külön-külön bevezetésben osztják meg gondolataikat az olvasóval.

Az elsőben a szerzők először is a hipertext, mint módszer kidolgozásának a szükségességét, valamint az alkalmazásának a sokrétűségét emelik ki, nem mindennapi megfogalmazásban: „Napjaink kultúrájának egyik alapproblémája a hagyományosan és elektronikusan hozzáférhető információ robbanásszerű növekedése, amely mind a releváns információ vizsgakeresése, mind a megtalált információ feldolgozása szempontjából komoly nehézségeket jelent”. A problémára (részproblémákra) adott „megoldási kísérletek közül az egyik legismertebb a hipertext (illetve hipermédia) koncepciójának kidolgozása és széles körű alkalmazása. A hipertext korlátlan mennyiségű információ hatékony hozzáférését teszi lehetővé, miközben (legalábbis elvileg) semmi sem korlátozza a visszakeresés pontosságát és teljességét.” (7) A „szükségesség” és az „alkalmazás” tehát kölcsönviszonyban állnak egymással: a hipertext koncepcióját az információk végtelen halmaza hívta életre, ugyanakkor az alkalmazása az információk végtelen halmazának a befogadására képes.

Az I. rész. 1. fejezetében a szerzők (9–55) tételesen számba veszik azokat a fogalom-meghatározásokat – különös tekintettel a kapcsolatrendszerükre és lehetséges megismeréstudományi-szövegtani elméleti háttérükre –, amelyek valamilyen szempontból a hiperszövegek elméleti szintű tárgyalásának szűkebb vagy tágabb tudományos kontextusához hozzátartoznak.

Az I. rész 2. fejezetében (56–69) elsősorban hiperszövegekkel (hipertextuális szövegekkel) foglalkoznak – ezek rendszerint különböző forrásokból származó, verbális vagy multimediális szövegek –, amelyek egy vagy több kulcsszó vagy kulcskifejezés segítségével értelmesen összekapcsolhatóak. Külön figyelmet szentelnek a hiperszövegek és a szöveg-

köziség szoros kapcsolatának. Itt külön ki kell emelnem a szövegmagyarázatokhoz készült szemléletes táblázatok nagy számát, amelyek a továbbiakban is nagyban elősegítik a könyvben tárgyaltak áttekinthetőségét és megértését.

A II. rész tulajdonképpen a 3. fejezettel (70–216) kezdődik, amely mind terjedelmét tekintve, mind tartalmilag a könyv főrészének tekinthető. A rész célkitűzéseit a szerzők a következőkben határozzák meg: több különböző, a vers- és a stílselemzés témakörével foglalkozó könyv és tanulmány tartalmának elemzése és (legalábbis részben) feldolgozása a vers- és műértelmezésekben megjelenő inter- és hipertextualitás szempontjából. A szerzők külön hangsúlyozzák a kutatásuk mibenlétének a fontosságát: „Véleményünk szerint ez a probléma elméleti jelentősége mellett konkrét, gyakorlati haszonnal is járhat – versszövegek hipertextuális értelmezése ugyanis nemcsak rendkívül hatékony, hanem izgalmas, kreatív módszert ad az olvasók kezébe, amellyel mintegy önmaguk számára újraalkothatják az értelmezett művet” (70).

Ebben a részben különösképpen a 3.2. Stíluszintek a funkcionális stilisztikában című fejezet (73–196) ragadta meg a figyelmemet. Ezen belül a szerzők a következő szinteknek szentelnek hol rövidebb, hol hosszabb, de mindig érdekesen kommentált, rendkívül gazdag példatárral illusztrált alfejezeteket:

Az akusztikai szint: a hangzás és zeneiség, valamint a verselés (76–88);

A szó és kifejezőképesség szintje (89–105);

A szintaktikai szint: az alak- és mondattani jelenségek szintje (128–39);

A kép (szókép, trópus), a képi ábrázolás szintje (140–70);

A szöveg szintje: a szövegstilisztikai /szövegtani jelenségek szintje (180–91);

A nyelven kívüli (extralingvális) jelenségek szintje (192–215).

4. A könyvet a summás Zárógondolatok (216–8) után a monográfiához felhasznált Irodalom (220–33) zárja, amelybe természetesen sok táblázatban szereplő, szinte megszámlálhatatlan számú idézet forrása nem kerülhetett bele.

A szerzők a könyvüket a borítón is idézett nagyon szép gondolattal zárják.

Én is ezzel zárom, hisz mi sem fejezi ki ékesszólóbban BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT „A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában” című könyvének a jelentőségét, várható utóhatását, mint maguknak a szerzőknek a megállapítása: „Véleményünk szerint annak a szemléletnek – ha úgy tetszik paradigmának –, amely a természetes nyelvű szövegeket, ezen belül különösen az általunk vizsgált irodalmi-költői szövegeket egy komplex hipertext struktúra (potenciális) részének tekinti, amely a modern információs technológia segítségével konstruktív módon felépíthető és folyamatosan bővíthető, nemcsak elméleti, hanem nagy gyakorlati jelentősége is van. [...] A hipertext paradigma ebben a megközelítésben nemcsak a műalkotások befogadásához nélkülözhetetlen nyelvi és kulturális háttértudás egységes szemléletként való felfogását foglalja magában, hanem az ismeretek folyamatos gyűjtésére, az egyéni tudás konstruktív rendszerezésére és a már megszerzett tudás kreatív alkalmazására készlet” (2012: 217).

A hivatkozott irodalom

BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2001. Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.

- BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2003. A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2005. Alakzatok hipertextuális szövegekben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2012. Versszövegek hipertextuális szerveződésének modellezése kétnyelvű környezetben. In: NAVRACSICS JUDIT – SZABÓ DÁNIEL szerk., A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok 3. [Mental Procedures in Language Processing. Studies in Psycholinguistics 3.] Tinta Könyvkiadó, Bp. 316–22.
- NYIRKOS ISTVÁN 2002. Boda István Károly – Porkoláb Judit, Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok. Magyar Nyelvjárások 35: 151–5.
- PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY 2003. Egy bibliai szövegrészlet hipertextuális és retorikai szerveződésének vizsgálata. Az Evangélium János szerint 1–9. Előadás az V. Dunaújvárosi Nemzetközi Nyelvvizsgáztatási és Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián (A nyelvtudás szerepe a változó Európában, Dunaújváros, 2003. március 20–22.)
- PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY 2005. Alakzatok hipertextuális szövegekben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SZABÓ ZOLTÁN 2003. Boda István Károly – Porkoláb Judit, Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok. Magyar Nyelvőr 127: 131–3.
- SZABÓ ZOLTÁN 2004. Boda István Károly – Porkoláb Judit, A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében. Magyar Nyelvőr 128: 351–3.
- SZABÓ ZOLTÁN 2006. Szathmári István szerk., Az alakzatok világa 11–5. Magyar Nyelvőr 130: 248–51.

MÁTÉ ÉVA

Lelkes György, Magyar helységnév-azonosító szótár

Argumentum Kiadó és KSH Könyvtár, Budapest, 2011. 1048 lap + 70 térkép

Történelmi művek, szakkönyvek lapozásakor számos településnév-változ(tat)ásnak lehetünk tanúi; ez többnyire közigazgatási, geopolitikai, etnológiai stb. okokkal magyarázható. Örvendetes viszont az a tény, hogy az elmúlt évtizedekben kialakult egy sajátos kézikönyvtípus, a helységnév-azonosító szótár, amely különböző felhasználói köröket kíván kiszolgálni. A második világháború utáni több évtizedes csendet SEBŐK LÁSZLÓ (Magyar neve? Határainkon túli helységnévszótár. Arany Lapok Kiadó, Bp., 1990. 267 lap + 1 térkép), RÁTKAI ÁRPÁD (Megváltozott földrajzi nevek katalógusa. JGYTF Kiadó, Szeged–Szolnok, 1992. 85 lap), SZABÓ M. ATTILA – SZABÓ M. ERZSÉBET (Dicționar de localități din Transilvania – Erdélyi helységnévszótár – Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen. Kriterion Kiadó, București, 1922. 250 lap) és LELKES GYÖRGY (Magyar helységnév-azonosító szótár. Balassi Kiadó, Bp., 1992. 628 lap + 2 térkép; második, javított és bővített kiadás: 1998) munkái törték meg. A recenzensek elismerően szóltak már ez utóbbi szótárról is (l. pl. HAJDÚ MIHÁLY: Magyar Nyelvőr 1999: 364–6), az én tisztem pedig az, hogy a jelenlegi, legújabb változatot értékeljem.

Az impozáns méretű helységnév-azonosító szótár szerkezete áttekinthető, világos, adattár jellegének megfelelő, a szerző korábbi munkáihoz hasonlóan gondos kivitelezésű.

- BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2003. A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- BODA I. KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2005. Alakzatok hipertextuális szövegekben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- BODA ISTVÁN KÁROLY – PORKOLÁB JUDIT 2012. Versszövegek hipertextuális szerveződésének modellezése kétnyelvű környezetben. In: NAVRACSICS JUDIT – SZABÓ DÁNIEL szerk., A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok 3. [Mental Procedures in Language Processing. Studies in Psycholinguistics 3.] Tinta Könyvkiadó, Bp. 316–22.
- NYIRKOS ISTVÁN 2002. Boda István Károly – Porkoláb Judit, Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok. Magyar Nyelvjárások 35: 151–5.
- PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY 2003. Egy bibliai szövegrészlet hipertextuális és retorikai szerveződésének vizsgálata. Az Evangélium János szerint 1–9. Előadás az V. Dunaújvárosi Nemzetközi Nyelvvizsgáztatási és Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián (A nyelvtudás szerepe a változó Európában, Dunaújváros, 2003. március 20–22.)
- PORKOLÁB JUDIT – BODA I. KÁROLY 2005. Alakzatok hipertextuális szövegekben. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SZABÓ ZOLTÁN 2003. Boda István Károly – Porkoláb Judit, Számítógépes stilisztikai és szövegtani tanulmányok. Magyar Nyelvőr 127: 131–3.
- SZABÓ ZOLTÁN 2004. Boda István Károly – Porkoláb Judit, A hipertext alkalmazása a szövegek értelmezésében. Magyar Nyelvőr 128: 351–3.
- SZABÓ ZOLTÁN 2006. Szathmári István szerk., Az alakzatok világa 11–5. Magyar Nyelvőr 130: 248–51.

MÁTÉ ÉVA

Lelkes György, Magyar helységnév-azonosító szótár

Argumentum Kiadó és KSH Könyvtár, Budapest, 2011. 1048 lap + 70 térkép

Történelmi művek, szakkönyvek lapozásakor számos településnév-változ(tat)ásnak lehetünk tanúi; ez többnyire közigazgatási, geopolitikai, etnológiai stb. okokkal magyarázható. Örvendetes viszont az a tény, hogy az elmúlt évtizedekben kialakult egy sajátos kézikönyvtípus, a helységnév-azonosító szótár, amely különböző felhasználói köröket kíván kiszolgálni. A második világháború utáni több évtizedes csendet SEBŐK LÁSZLÓ (Magyar neve? Határainkon túli helységnévszótár. Arany Lapok Kiadó, Bp., 1990. 267 lap + 1 térkép), RÁTKAI ÁRPÁD (Megváltozott földrajzi nevek katalógusa. JGYTF Kiadó, Szeged–Szolnok, 1992. 85 lap), SZABÓ M. ATTILA – SZABÓ M. ERZSÉBET (Dicționar de localități din Transilvania – Erdélyi helységnévszótár – Ortsnamenverzeichnis für Siebenbürgen. Kriterion Kiadó, București, 1922. 250 lap) és LELKES GYÖRGY (Magyar helységnév-azonosító szótár. Balassi Kiadó, Bp., 1992. 628 lap + 2 térkép; második, javított és bővített kiadás: 1998) munkái törték meg. A recenzensek elismerően szóltak már ez utóbbi szótárról is (l. pl. HAJDÚ MIHÁLY: Magyar Nyelvőr 1999: 364–6), az én tisztem pedig az, hogy a jelenlegi, legújabb változatot értékeljem.

Az impozáns méretű helységnév-azonosító szótár szerkezete áttekinthető, világos, adattár jellegének megfelelő, a szerző korábbi munkáihoz hasonlóan gondos kivitelezésű.

A szótár első oldalain, a magyar, német és angol nyelvű tartalomjegyzék után Klinghammer István egyetemi tanárnak, az MTA tagjának elismerő szavait olvashatjuk. „A magyar helységnev-azonosító szótár margójára” című (17) rövid szakasz néhány mondatban meghatározza a földrajzi név fogalmát, illetve szerepét a mindennapi életünkben. „Az előzmények...” (17–8) alcím valójában rövid történeti ismertetést takar a kezdeti próbálkozásoktól 1940-ig. „A szótárról...” című rész körvonalazza a szótár elsődleges rendelkezését, sokoldalú felhasználhatóságát. Felhívja a figyelmet arra, hogy a tár a volt Magyar Királyság egykori területének összes magyar helységnevéen túl jelentős várakat és várkastélyokat is azonosít, továbbá a mai Moldova csángómagyar vonatkozású településneveit is felfedezhetjük benne. A szótár több mint 15 ezer szócikket tartalmaz, a magyar és idegen nyelvű utalószók és névváltozatok pedig közel 64 ezret tesznek ki; mindent összevetve több mint 80 ezer névtani lexikai egységgel számolhatunk.

A „Szerzői előszó” (19) azokra az újításokra hívja fel a figyelmet, amelyek lehetővé tették a szótár minél részletesebb és hitelesebb adatainak a fölvételét, elsősorban Csánki és Györffy munkáinak beépítését a gyűjtésbe, illetve az eddig még nem azonosított településnevek lokalizálását a szótár várható, második kötetének a törzsanyagában.

A következő fejezetben részletes tájékoztatást olvashatunk a kézikönyv használatának módjáról, lehetőségeiről (23–73). A bevezető rész azokat a nehézségeket sorakozatja fel, amelyekkel a szakemberek és a nagyközönség szembetalálja magát egyes településnevek azonosításakor és térképen való elhelyezésekor. A településneveket érintő többszintű változásokat és változtatásokat figyelembe véve, a szerző megpróbálta az aktuális és hitelesnek tekinthető adatokat összeállítani az anyaggyűjtés lezárásának időpontjáig, 2010. június 17-éig, míg a történeti Magyarország helységnevei esetében az 1910. évi népszámlálási adatokat tartalmazó 1913-as helységnevtárt vette alapul.

A tájékoztató legterjedelmesebb és legtartalmasabb egysége a magyar rész, amit további hat egység követ (Idegen nyelvű helységnevmutatók, Lipszky és Fényes jegyzékei, Betűrend, A szótár mennyiségi adatai, Függelék és Térképek). A magyar rész további kettőre oszlik a szócikkek felépítésének a típusai, illetve azok alapelemei szerint, amelyek lehetnek alap-, kiegészítő és utaló szócikkek. Az alapszócikkek az 1913. évi helységnevtár szerint vannak csoportosítva, így az adott év után keletkezett helység neve magyar vagy nem magyar fennhatóság alatti területen előforduló név. Az ide tartozó kiegészítő szócikkek többek között a történeti Bukovina és Moldova székely, illetőleg csángómagyar vonatkozású településneveit tartalmazzák, valamint az egykori Magyar Királyság fontosabb várait és várkastélyait.

Az alap- és kiegészítő szócikkek felépítése a következő mintát követi: címszó, vármegegye, lakosság szám, nemzetiségi összetétel, felekezeti összetétel, névváltozatok, egyesítési és szétválási adatok, a várakra és várkastélyokra vonatkozó további adatok, kronológia, mai név és hovatarozás, végül a térképlap és keresőmező száma.

Az idegen nyelvű, vagyis a horvát, latin, lengyel, német, orosz, román, szerb, szlovák, szlovén és ukrán helységnevmutatókban minden esetben fel van tüntetve a magyar név is (pl. *Ihřístě = Igricke*). Itt szeretném megjegyezni, hogy az idegen nevek mutatójában csupán a román nyelvűek között találtam számos magyar helyesírású alakot, amelyek valószínűleg korai térképeken szerepelnek. Ugyanakkor a legújabb helyesírást tükröző alakulatok is helyet kaptak az összesítésben (pl. amelyekben *ă* betű szerepel), ezért a könnyebb eligazodás végett szerencsésebb lett volna a mai román alakot felvenni a korábbi forrásokban levő egyszeri előfordulású román nevek helyett (pl. *Dyăgu, Fikatăr* helyett *Deag, Ficătar*).

A „Függelék” (959–77) közli egyrészt a Magyar Királyság 1913. évi közigazgatási beosztását, azaz járásait és városait külön Magyarországon és külön Horvát-Szlavónországban, másrészt pedig a trianoni békediktátum utáni Magyarország vármegyéit és megyéit. Ugyanitt tekinthetjük át az 1910. évi népszámlálás összesített táblázatait, amelyek fejlécei és lábjegyzetei a magyaron kívül német és angol nyelven íródtak.

A magyar nyelvű „Tájékoztató a szótár használatáról” című fejezet németül és angolul is olvasható, ez nagyban növeli a mű nemzetközi használhatóságát. Véleményem szerint az idegen nyelvű tájékoztatókat nem a Függelék után, hanem a magyart követően kellett volna elhelyezni.

A szótári törzsanyag (73–958) több mint 80 ezer szócikke, illetőleg utalószava, a jelzett tartalmak következetes megjelenítése a szerző igényes és aprólékos munkáját dicséri, amint arról már megbizonyosodhattunk a tájékoztató ismertetésében. A címszavak az 1913-as és az ezt követő időszak névhasználatát követik, mindazonáltal történeti forrásokra is sűrűn van utalás (l. a Csánki és Györffy történeti földrajzára való lábjegyzetes hivatkozásokat).

A közel 700 oldalnyi törzsanyagot és az idegen nyelvű helységnévmutatókat követik a jó minőségű, változatos tartalmú színes térképszelvények, szám szerint 70. Az első előéklapon lévő Osztrák–Magyar Monarchia-térkép (1913) a legfelső szintű közigazgatási egységeket (tagországokat, tartományokat) és a fontosabb városokat ábrázolja. A szelvényezési áttekintő és a térképlapok jelmagyarázata az 1913. évi térképen való tájékozódást könnyíti meg a magyar, angol és német nyelvet ismerőknek egyaránt. Az 54 darab 1 : 400 000 méretarányú térképszelvény ábrázolja a domborzatot, vízrajzot, határrajzot, a fő közlekedési hálózatot, vármegyéket és járásokat, illetve a hozzájuk tartozó névrajzot. Más jellegű térképek is helyet kaptak az adattárban a helységnév-azonosítás megkönnyítése végett; így a hátsó szennylapon Magyarország közigazgatási térképe található (1913), időben ezt követi a Trianon utáni Magyarország közigazgatási térképe, majd a volt Magyar Királysággal szomszédos vagy hozzá tartozott területek térképlapjai (Moldva és Bákó megye térképlapjai, 2009; Dalmácia és Bosznia-Hercegovina térképe, 2009). Egy 1301-es és egy 1490-es datálású térképmelléklet is bekerült a gyűjteménybe; ezek kis méretarányú közigazgatási térképek ugyan, de a Csánki és Györffy történeti földrajzából származó településnevek lokalizálását segítik elő. A következő térkép Magyarország hegy- és vízrajzának 20. század eleji képét mutatja be, olyan korabeli névhasználatot és tájsemléletet örökítve meg, amely mára több ponton átalakult (pl. *Magyar-Alpok*, egy része ma *Alpokalja*).

Magyarország 1910. évi nemzetiségi és felekezeti megoszlása térképre vetítve nagyban megkönnyíti az olvasó tájékozódását: a különböző színekhez és színárnyalatokhoz tartozó etnikai és vallási adatok értelmezését részletes jelmagyarázat segíti. A nemzetiségi megoszlás esetében (magyar, német, szlovák, román, ruszin, horvát, szerb, egyéb) a százalékos bemutatás mellett a városi tömörülés is nyomon követhető, míg a felekezeti hovatartozás (római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, görögkeleti, unitárius, izraelita) abszolút (80–100%) és relatív (–50%) többség szerinti lebontásban is megjelenik. A nemzetiségi arány bemutatásánál a cigány etnikum – nyilván technikai okokból – sajnos nem képviselteti magát az anyagban, holott jelenlétük már a középkortól kimutatható a vizsgált területen.

Összességében megállapítható, hogy a bemutatott helységnév-azonosító szótár a maga 1048 lapjával kiváló összefoglalása annak a hatalmas gyűjtőmunkának, amelyet Lelkes György lelkiismeretesen elvégzett. A modern adattárak sora a szerzőnek köszönhetően érté-

kes művel gazdagodott, ugyanakkor e munka interdiszciplináris jellege, sokoldalúsága révén messze kiemelkedik az eddig készült helynév-azonosító jegyzékek és szótárak közül. Jó szívvel ajánlom nemcsak a névkutatással foglalkozó nyelvészeknek, hanem mindenkinek, akit érdekel a magyarság története és társadalomföldrajza.

KISS MAGDALÉNA

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Elżbieta Artowicz

(1949–2012)

2012. január 11-én hosszú, súlyos betegség után elhunyt Elżbieta Artowicz, a Varsói Tudományegyetem professzora, aki több éven át vezetője volt a varsói Magyar Filológiai Tanszéknek. Tagja volt a Magyar Nyelv Nemzetközi Tanácsadó Testületének, a Nemzetközi Hungarológiai Társaságnak. Kiváló személyisége volt a lengyelországi hungarológiának, kimagasló felkészültségű és fáradhatatlan egyetemi oktató, kutató, nagy hatású tanáregyéniség, az aprólékos filológiai kutatás mestere, a tudós tanár igazi példája, Magyarország elkötelezett igaz barátja, akinek küzdelmes, megpróbáltatásokkal teli élete volt.

Elżbieta Artowicz 1949. január 4-én született a Sokolów Podlaski nevű lengyel kisvárosban, ahol az általános és középiskolát is végezte. Egyetemi tanulmányait a Varsói Tudományegyetemen folytatta a lengyel filológia szakon. Az egyetem elvégzése után a Lengyel Tudományos Akadémián dolgozott, ahol formális nyelvészettel és komputeres szövegfeldolgozással foglalkozott. Ezenkívül több éven keresztül előadásokat tartott a Varsói Tudományegyetem Könyvtartudományi és Tudományos Információ Intézetében a komputeres információfeldolgozás nyelvészeti alapjairól. Aktív tudományos tevékenységének igen gazdag eredményeit különböző lengyel, magyar és sok más külföldi szakfolyóiratban közölte. Számos tudományos konferencián tartott előadásokat, többek között Magyarországon is. Felsőfokon beszélt magyarul, angolul, franciául és oroszul.

Elżbieta Artowicz professzor asszony 1987 októberében kezdte el a munkát a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékén mint tanársegéd. Három év elteltével védte meg doktori disszertációját a tudás reprezentációja és a relevancia kérdései az információs-kereső rendszerben témaköréből. Ezt követően főként a magyar és a finnugor nyelvészettel foglalkozott, különös figyelmet szentelve a nyelvreírásnak a magyar grammatikákban, valamint azoknak a grammatikai kategóriáknak is, amelyeknek nincs megfelelőjük az indoeurópai nyelvekben. 2003-ban lett a Magyar Filológiai Tanszék vezetője, és egy évvel később habilitált magyar és finnugor nyelvészetből. Habilitációjának az alapját „A nyelv morfoszintaktikai modellje a régi magyar grammatikákban. Szilveszter Jánostól Versegghy Ferencig” című disszertációja képezte, amelyen majdnem tíz évig dolgozott. Ugyanebben az évben egyetemi tanárrá nevezték ki. Abban az időszakban, amelyben a professzor asszony tanszékvezetői funkciót töltött be, igen intenzív oktató-kutató munka folyt a tanszéken. Jelentősen növekedett a hallgatók száma, megélné vált a nemzetközi együttműködés,

kes művel gazdagodott, ugyanakkor e munka interdiszciplináris jellege, sokoldalúsága révén messze kiemelkedik az eddig készült helynév-azonosító jegyzékek és szótárak közül. Jó szívvel ajánlom nemcsak a névkutatással foglalkozó nyelvészeknek, hanem mindenkinek, akit érdekel a magyarság története és társadalomföldrajza.

KISS MAGDALÉNA

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Elżbieta Artowicz

(1949–2012)

2012. január 11-én hosszú, súlyos betegség után elhunyt Elżbieta Artowicz, a Varsói Tudományegyetem professzora, aki több éven át vezetője volt a varsói Magyar Filológiai Tanszéknek. Tagja volt a Magyar Nyelv Nemzetközi Tanácsadó Testületének, a Nemzetközi Hungarológiai Társaságnak. Kiváló személyisége volt a lengyelországi hungarológiának, kimagasló felkészültségű és fáradhatatlan egyetemi oktató, kutató, nagy hatású tanáregyéniség, az aprólékos filológiai kutatás mestere, a tudós tanár igazi példája, Magyarország elkötelezett igaz barátja, akinek küzdelmes, megpróbáltatásokkal teli élete volt.

Elżbieta Artowicz 1949. január 4-én született a Sokolów Podlaski nevű lengyel kisvárosban, ahol az általános és középiskolát is végezte. Egyetemi tanulmányait a Varsói Tudományegyetemen folytatta a lengyel filológia szakon. Az egyetem elvégzése után a Lengyel Tudományos Akadémián dolgozott, ahol formális nyelvészettel és komputeres szövegfeldolgozással foglalkozott. Ezenkívül több éven keresztül előadásokat tartott a Varsói Tudományegyetem Könyvtártudományi és Tudományos Információ Intézetében a komputeres információfeldolgozás nyelvészeti alapjairól. Aktív tudományos tevékenységének igen gazdag eredményeit különböző lengyel, magyar és sok más külföldi szakfolyóiratban közölte. Számos tudományos konferencián tartott előadásokat, többek között Magyarországon is. Felsőfokon beszélt magyarul, angolul, franciául és oroszul.

Elżbieta Artowicz professzor asszony 1987 októberében kezdte el a munkát a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékén mint tanársegéd. Három év elteltével védte meg doktori disszertációját a tudás reprezentációja és a relevancia kérdései az információ-kereső rendszerben témakörből. Ezt követően főként a magyar és a finnugor nyelvészettel foglalkozott, különös figyelmet szentelve a nyelvreírásnak a magyar grammatikákban, valamint azoknak a grammatikai kategóriáknak is, amelyeknek nincs megfelelőjük az indoeurópai nyelvekben. 2003-ban lett a Magyar Filológiai Tanszék vezetője, és egy évvel később habilitált magyar és finnugor nyelvészetből. Habilitációjának az alapját „A nyelv morfoszintaktikai modellje a régi magyar grammatikákban. Szilveszter Jánostól Versegghy Ferencig” című disszertációja képezte, amelyen majdnem tíz évig dolgozott. Ugyanebben az évben egyetemi tanárrá nevezték ki. Abban az időszakban, amelyben a professzor asszony tanszékvezetői funkciót töltött be, igen intenzív oktató-kutató munka folyt a tanszéken. Jelentősen növekedett a hallgatók száma, megélné vált a nemzetközi együttműködés,

amely több magyar, finn és más külföldi felsőoktatási intézménnyel folyt, többek között az ELTE több tanszékével (így a Lengyel Filológiai Tanszékkel is). Elkezdődött az eddig elhanyagolt hungarológiai doktori képzés, és létrejött a finn specializáció is. Mindennek köszönhetően a Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszéke a legjelentősebb külföldi hungarológiai intézmények egyikévé vált. A tanszékvezetőnek az volt az álma, hogy az általa vezetett tanszék világhírű legyen.

Tudományos tevékenységében Artowicz professzor asszony igen termékeny szerző volt. Publikációinak száma igen jelentős. Íme néhány magyar nyelvre vonatkozó bibliográfiai adat:

Współczesne podręczniki gramatyki opisowej języka węgierskiego z perspektywy polskich studentów hungarystyki. *Acta Philologica* 36. 2009. 131–43.

Relacje między węgierską gramatyką opisową i praktyczną gramatyką języka węgierskiego. *Glottodydaktyka* 17. 2001. 61–8.

A magyar és a lengyel főnevek jelentésének kvantitatív elemzése szótári anyagon. *Polono-Hungarica*. 8. 2000. 192–223.

Język polski i język węgierski - w poszukiwaniu tertium comparationis. *Polono-Hungarica*. Tom 8. 2000. 181–92.

Morfosyntaktyczny model języka w dawnych gramatykach węgierskich. Od Jánosa Sylvestra do Ferenca Verseghegyo. Uniwersytet Warszawski, Katedra Hungarystyki. 2003.

Interkulturowość/Inter-kulturowość/ Problemy przekładu powieści Magdy Szabó In: *Językowy obraz świata w oryginale i w przekładzie*. Instytut Lingwistyki Stosowanej UW. 2008. 79–84.

Relevant translation of grammatical categories absent in the target language - a case study from Hungarian and Polish. In: *Relevance Round Table I*. Warsaw University Press. 2008. 7–22.

Az akadémiai magyar nyelvtan leíró modellje alapján állíthatjuk-e, hogy a magyar mondattan magyar? In: *Nemzet, nyelv, identitás*. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 2007. 377–82.

Historyczne uwarunkowania interpretacji pojęć specyficznie węgierskich. Na przykładzie honfoglalás i Trianon, trianoni. In: *Lingwistyka i polityka*. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Elipsa. 2007. 246–57.

The picture of the outer world perceived throughout the morphosyntactic structures of Hungarian. From the Indo-European perspective. In: *Language Diversity and Language Learning: New Path to Literacy*. University of the Aegean. 2007. 21–2.

Az akadémiai magyar nyelvtan leíró modellje alapján állíthatjuk-e, hogy a magyar modattan magyar? A kettős alany, kettős tárgy esete. In: *VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus*. Az előadások összefoglalói. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 2006. 9–10.

Węgierskie ekwiwalenty łacińskich przypadków w dawnych gramatykach węgierskich. Problem ablativu. In: *Lengyelek és magyarok a XVI. sz. Európában*. Balassi Bálint és Báthory István kora. Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego. 2006. 11–29.

A lengyel-magyar barátság sztereotípiája a rendszerváltás előtt és után - magyar sajtó szövegek alapján. In: *Hatalom és kultúra*. Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 2004. 755–64.

Extralinguistic knowledge and interpretation of socio-political columns in Hungarian Magazines. In: *Interpreting for relevance: Discourse and translation*. Institute of English Studies. 2004. 11–2.

Quelques notions universelles dans le dictionnaire hongrois et les textes de presse contemporains. In: *Cahiers du Dictionnaire des notions politiques et sociales des pays*. Centre National de Recherche Scientifiques, Université Nancy-2. 2003. 77–90.

European Languages and the Model of Linguistic Description of the XVIII c. Bilingual Grammars of Hungarian. The Case of J. Thomas and M. Adami. In: *Finno-Ugrians and Europeans: Linguistic and Literary Contacts*. Shaker-Publishing. 2002. 9–14.

Kształowanie się opisu fonetycznego języka węgierskiego w dawnych gramatykach węgierskich. In: *Studia in honorem Iani Bańczerowski*. ELTE Szlav es Balti Filológiai Intezet. 2001. 16–21.

Elżbieta Artowicz két magyar állami kitüntetésnek a tulajdonosa: Pro Cultura Hungarica és a Magyar Köztársaság Tiszti Keresztje.

Személyesen ismertem őt mint lelkiismeretes, tisztességes, megbízható, rendkívül udvarias, nagy szakértelemmel rendelkező kollégát. Tudtuk, hogy nagyon beteg, de reménykedtünk a gyógyulásában. Ám a sors másként rendelkezett.

Kedves Elżbieta! Isten veled, nyugodjál békében.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

Hajdú Mihály 80 éves

Társaságunknak 52 esztendeje aktív tagját, az ELTE professor emeritusát, a magyar nyelvtudomány „neves” emberét, tudniillik a tulajdonnevek jeles, köztiszteltben álló kutatóját köszöntöm választmányunk megbízásából a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében. Ezt tehettem 10 évvel ezelőtt is, amikor abból az alkalomból tekintettem át pályafutását, hogy betöltötte 70. életévét (MNY. 2003: 510–2). Az akkor elmondottak természetesen nem vesztették érvényüket, sőt, megerősítést nyertek a követő dolgozók évek során. A névtan művelőinek a jubiláns iránti tiszteletét és nagyrabecsülését mutatja az, hogy egy olyan névtani konferenciát terveznek megszervezni közvetlen onomatológus munkatársai, amelyen Hajdú Mihály eddigi, igen gazdag névtani munkásságának és párját ritkítóan eredményes szervező tevékenységének értékelő, elemző áttekintésére kerül sor.

Ünnepeltünk 2006-ban elnyerte az Akadémiai Díjat, a sajtóban megjelent tömör indoklás szerint azért, mert „Hajdú Mihály a magyar névtani kutatások évtizedek óta legaktívabb szervezője, számos névtani kötet és tanulmány szerzője, névtani sorozatok és folyóirat alapítója és szerkesztője, névtani gyűjtések kezdeményezője és kiadója, az egyetemi névtani oktatás első magyar egyetemi tankönyvének szerzője (Általános és magyar névtan)”. Az az aktivitás, amelyet az idézett sorok jól mutatnak, jellemző volt az utóbbi évtized nagy részére is. Igaz, ez már abban az értelemben megváltozott körülmények között folyt, hogy hivatalosan nyugalmába vonult, s ennek következtében kevesebb órája volt az egyetemen. De továbbra is tartott névtani órákat, s vezette az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskolájának (Programjának) általa megszervezett és kezdetől fogva irányított névtani alprogramját, úgy, hogy közben 14 hallgatóját segítette a sikeres doktori védésig. Egyre elmélyül-

Extralinguistic knowledge and interpretation of socio-political columns in Hungarian Magazines. In: *Interpreting for relevance: Discourse and translation*. Institute of English Studies. 2004. 11–2.

Quelques notions universelles dans le dictionnaire hongrois et les textes de presse contemporains. In: *Cahiers du Dictionnaire des notions politiques et sociales des pays*. Centre National de Recherche Scientifiques, Université Nancy-2. 2003. 77–90.

European Languages and the Model of Linguistic Description of the XVIII c. Bilingual Grammars of Hungarian. The Case of J. Thomas and M. Adami. In: *Finno-Ugrians and Europeans: Linguistic and Literary Contacts*. Shaker-Publishing. 2002. 9–14.

Kształowanie się opisu fonetycznego języka węgierskiego w dawnych gramatykach węgierskich. In: *Studia in honorem Iani Bańczerowski*. ELTE Szlav es Balti Filológiai Intezet. 2001. 16–21.

Elżbieta Artowicz két magyar állami kitüntetésnek a tulajdonosa: Pro Cultura Hungarica és a Magyar Köztársaság Tiszti Keresztje.

Személyesen ismertem őt mint lelkiismeretes, tisztességes, megbízható, rendkívül udvarias, nagy szakértelemmel rendelkező kollégát. Tudtuk, hogy nagyon beteg, de reménykedtünk a gyógyulásában. Ám a sors másként rendelkezett.

Kedves Elżbieta! Isten veled, nyugodjál békében.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

Hajdú Mihály 80 éves

Társaságunknak 52 esztendeje aktív tagját, az ELTE professor emeritusát, a magyar nyelvtudomány „neves” emberét, tudniillik a tulajdonnevek jeles, köztiszteltben álló kutatóját köszöntöm választmányunk megbízásából a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében. Ezt tehettem 10 évvel ezelőtt is, amikor abból az alkalomból tekintettem át pályafutását, hogy betöltötte 70. életévét (MNY. 2003: 510–2). Az akkor elmondottak természetesen nem vesztették érvényüket, sőt, megerősítést nyertek a követő dolgozók évek során. A névtan művelőinek a jubiláns iránti tiszteletét és nagyrabecsülését mutatja az, hogy egy olyan névtani konferenciát terveznek megszervezni közvetlen onomatológus munkatársai, amelyen Hajdú Mihály eddigi, igen gazdag névtani munkásságának és párját ritkítóan eredményes szervező tevékenységének értékelő, elemző áttekintésére kerül sor.

Ünnepeltünk 2006-ban elnyerte az Akadémiai Díjat, a sajtóban megjelent tömör indoklás szerint azért, mert „Hajdú Mihály a magyar névtani kutatások évtizedek óta legaktívabb szervezője, számos névtani kötet és tanulmány szerzője, névtani sorozatok és folyóirat alapítója és szerkesztője, névtani gyűjtések kezdeményezője és kiadója, az egyetemi névtani oktatás első magyar egyetemi tankönyvének szerzője (Általános és magyar névtan)”. Az az aktivitás, amelyet az idézett sorok jól mutatnak, jellemző volt az utóbbi évtized nagy részére is. Igaz, ez már abban az értelemben megváltozott körülmények között folyt, hogy hivatalosan nyugalmába vonult, s ennek következtében kevesebb órája volt az egyetemen. De továbbra is tartott névtani órákat, s vezette az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskolájának (Programjának) általa megszervezett és kezdetől fogva irányított névtani alprogramját, úgy, hogy közben 14 hallgatóját segítette a sikeres doktori védésig. Egyre elmélyül-

tebben foglalkozott a családnevekkel. Csak idevágó önálló műveit tekintve kettőt említek: 2010-ben jelentette meg „Családnevek enciklopédiája (Leggyakoribb mai családneveink)” című könyvét, amelyben 1230 gyakori előfordulású név névtörténeti adatait közli, etimológiáját mutatja be, s elterjedtségükről, valamint arról is nyilatkozik, mennyiben játszott szerepet elterjedésükben a névváltoztatás. Egyik ismertetője szerint a szóban forgó könyv „újabb fordulatot jelent a magyarországi személynévkutatásban [...]”. A kézikönyv egyszerre tekinthető összegzésnek és a névtan e területén tevékenykedő szakmai közösségnek szánt iránymutatásnak” (VÖRÖS FERENC: MNy. 2011: 200). S idén megjelent az „Újmagyar kori családnevek tára” I. kötete, amelyben betűrendben 1533 oldalon sorjáznak a XVIII. és XXI. század közötti magyar családnevek. Hajdú Mihály a jövő kutatásait és kutatóit kívánja segíteni ezzel a nagy névadattárral. Tudjuk, a könyveknek is megvan a maguk sorsa. Ritka, ezért igencsak különös sors jutott Hajdú Mihály összefoglaló névtani munkája (az általa legfontosabbnak tartott műve, az „Általános és magyar névtan”) második kötetének. Ugyanis ezt a kötetet is nagyrészt megírta már, de lakásáról ellopták számítógépét, benne/rajta a 2. kötet elkészült szövegével. (Milyen kár, hogy nem volt kimentve!) S mint többször is szomorúan mondta, nem volt már lelkiereje újra megírni az egészet.

A nyugalomba vonulás az ő esetében is úgy értendő, hogy korábbi tevékenységének nagy részét változatlan formában folytatta. Bizonyos feladatköröket bölcs előrelátással azonban átadott fiatal munkatársainak. Így például a Névtani Értesítő szerkesztői és az ELTE Magyar Nyelvtudományi Doktori Programja névtani alprogramjának vezetői stafétabotját Farkas Tamásnak adta át.

2013. június 24-én budapesti lakásán interjút készítettem vele (az ELTE rektorának kezdeményezésére készülnek interjúk a professor emeritusokkal). A beszélgetés során nemcsak a múltról beszélt, hanem a jelenről és a jövőről is. Arról, mit lát jónak, mit lát rossznak. Szavai jól mutatják, mennyire elkötelezett művelője a névtannak, mennyire a nevek változatos, színes világának a büvöletében él most is. Világosan megfogalmazta, fontosnak tartja a jövőben is a nyelvi anyaggyűjtéseket mind a névtanban, mind a nyelvjáráskutatásban. Megfogalmazta, mennyire hálás a kibocsátó fészeknek s az őt szakmai pályáján segítőknek. Beszélt arról is, hogy véleménye szerint is egyre kevésbé figyel a világ a humán tudományok művelőire, illetőleg munkásságukra, eredményeikre. Szóvá tette, hogy a nyelvtudomány, így a névtudomány bizonyos eredményeiről nem vesznek tudomást azon tudományok művelői sem, amely tudományokban pedig segédtudománynak számít a nyelvészet (pl. a történettudomány). Megemlítette, hogy kutatási és kiadási terveinek a megvalósítását a pénzhiányra való hivatkozás mennyiszer lehetetlenné tette. Kritikus véleményét nem rejtette véka alá a bolognai képzés bevezetéséről sem.

Nem maradhat említetlen: úgy köszöntjük most Hajdú Mihályt, hogy tudjuk, évek óta súlyos betegség terhe nyomasztja testi és lelki értelemben egyaránt. A mostani jókívánság ezért nem kötődik csupán a születésnapi alkalomhoz, tehát nem formális, hanem a szó eredeti értelmében igaz, emberi és szívből jövő. Az a heroikus küzdelem ugyanis, amelyet ünnepeztünknek nap mint nap meg kell vívnia, tiszteletet ébreszt mindnyájunkban. Elsősorban azt kívánjuk tehát, legyen ideje és ereje ahhoz, hogy befejezhesse, ami annyira szívében fekszik, hogy tehát tető alá hozhassa „Az újmagyar kori családnevek tára. XVIII–XXI. század” második kötetét, s hogy megnyugvással, megelégedéssel forgathassa is majd lapjait. Úgy legyen!

KISS JENŐ

D. Bartha Katalin emléktáblájának felavatása Beregszászban

D. Bartha Katalinnak, Társaságunk néhai tagjának, a Debreceni Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem volt magyarnyelvész tanárának a tiszteletére emléktáblát helyeztek el abban a gimnáziumban, amelynek ő öt éven át tanára volt. A gimnázium falán elhelyezett domborművön egy idézet után a következő szöveg olvasható:

„**DEÁKNÉ DR. BARTHA KATALIN 1914–2008 NYELVTÖRTÉNÉSZ, A NYELVTUDOMÁNY DOKTORA, A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK TAGJA EMLÉKÉRE, AKI 1939-TŐL 1944-IG TANÍTOTT A BEREGSZÁSZI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI GIMNÁZIUMBAN.**”

Az avatáson a Beregszászért Alapítvány elnöke, az ötletadó Dalmay Árpád, a beregszászi polgármester, Babják Zoltán, s Lovay Attila öregdiák beszéde után olvasták fel Társaságunk elnökének emlékező szavait, majd következett Tóth Péter tanár, végül pedig a legközelebbi hozzátartozó, Artainé Deák Anikó emlékezett édesanyjára és mondott köszönetet. Az emléktábla állítását a Beregszászi Alapítvány és a Bethlen Gábor Gimnázium mellett támogatta a Magyar Nyelvtudományi Társaság is.

A SZERKESZTŐSÉG

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Bereg megye 1570. évi személynevei*

Polgár – *Nağ Lonía*: St. *Polgar*. < 'városi, esküdt, parasztgazda' (CsnSz. 864).

Pólik – *Hethien*: Bl. *polik* Judex, Lau. *Poljyk*; **Kereczen**: Em., Fr. *Polik*. < 'a szalonkák rendjébe tartozó madár' (TESz. 3: 243, *póling*).

Polyák – *Marok*: Me. *Poliak*; **Nağ Dobos**: Alb., Pa. *Poliak*; **Nağ Musaj**: Gr. *Poliak*. < 'lengyel' (CsnSz. 865).

Polyáni – *Kaydano*: *Polyani* Kopczia. < Polyána község van Máramaros, Sáros és Zemplén megyében, továbbá Beregben gyakori külterületi név a Verchovinán (MIZSER 2009b: 66).

Ponkos – *Kaszon*: St. *Ponkos*. < 1. a martirologiumi Pongrác név *-kos* képzős alakja (CsnSz. 866), 2. 'akinek dombja van' (MIZSER 2009a: 120).

Pór – *Jand*: Mar. *Por*. < 'paraszt, nem nemes' (CsnSz. 667).

Porkoláb – *Munkacz*: Nic. *Porkolab*. < 'várnagy; börtönőr' (CsnSz. 868–9).

Pósházi – *Takos*: Abraham *Posahazi*, birtokos; **Vgornia**: *Posahazi* Abraham, birtokos. > 'Pósháza, Bereg megyei faluból való' (CsnSz. 870).

Posika – *Boboliftia*: Ma. *Posika*. < Ruszin eredetű: *пощука* 'párnahuzat, párnatok' (MIZSER 2009b: 66).

Póti – *Kaszon*: Me. *Pothi*. < 'Pót, Bodrog megyei faluból való' (CsnSz. 871–2).

Potó – *Papi***: R. St. *potho*. < Világi személynév (ÁSznt. 650).

* L. MNy. 2013: 375–82.

D. Bartha Katalin emléktáblájának felavatása Beregszászban

D. Bartha Katalinnak, Társaságunk néhai tagjának, a Debreceni Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem volt magyarnyelvész tanárának a tiszteletére emléktáblát helyeztek el abban a gimnáziumban, amelynek ő öt éven át tanára volt. A gimnázium falán elhelyezett domborművön egy idézet után a következő szöveg olvasható:

„**DEÁKNÉ DR. BARTHA KATALIN 1914–2008 NYELVTÖRTÉNÉSZ, A NYELVTUDOMÁNY DOKTORA, A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK TAGJA EMLÉKÉRE, AKI 1939-TŐL 1944-IG TANÍTOTT A BEREGSZÁSZI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI GIMNÁZIUMBAN.**”

Az avatáson a Beregszászért Alapítvány elnöke, az ötletadó Dalmay Árpád, a beregszászi polgármester, Babják Zoltán, s Lovay Attila öregdiák beszéde után olvasták fel Társaságunk elnökének emlékező szavait, majd következett Tóth Péter tanár, végül pedig a legközelebbi hozzátartozó, Artainé Deák Anikó emlékezett édesanyjára és mondott köszönetet. Az emléktábla állítását a Beregszászi Alapítvány és a Bethlen Gábor Gimnázium mellett támogatta a Magyar Nyelvtudományi Társaság is.

A SZERKESZTŐSÉG

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Bereg megye 1570. évi személynevei*

Polgár – *Nağ Lonía*: St. *Polgar*. < 'városi, esküdt, parasztgazda' (CsnSz. 864).

Pólik – *Hethien*: Bl. *polik* Judex, Lau. *Poljyk*; **Kereczen**: Em., Fr. *Polik*. < 'a szalonkák rendjébe tartozó madár' (TESz. 3: 243, *póling*).

Polyák – *Marok*: Me. *Poliak*; **Nağ Dobos**: Alb., Pa. *Poliak*; **Nağ Musaj**: Gr. *Poliak*. < 'lengyel' (CsnSz. 865).

Polyáni – *Kaydano*: *Polyani* Kopczia. < Polyána község van Máramaros, Sáros és Zemplén megyében, továbbá Beregben gyakori külterületi név a Verchovinán (MIZSER 2009b: 66).

Ponkos – *Kaszon*: St. *Ponkos*. < 1. a martirologiumi Pongrác név *-kos* képzős alakja (CsnSz. 866), 2. 'akinek dombja van' (MIZSER 2009a: 120).

Pór – *Jand*: Mar. *Por*. < 'paraszt, nem nemes' (CsnSz. 667).

Porkoláb – *Munkacz*: Nic. *Porkolab*. < 'várnagy; börtönőr' (CsnSz. 868–9).

Pósházi – *Takos*: Abraham *Posahazi*, birtokos; **Vgornia**: *Posahazi* Abraham, birtokos. > 'Pósháza, Bereg megyei faluból való' (CsnSz. 870).

Posika – *Boboliftia*: Ma. *Posika*. < Ruszin eredetű: *пощука* 'párnahuzat, párnatok' (MIZSER 2009b: 66).

Póti – *Kaszon*: Me. *Pothi*. < 'Pót, Bodrog megyei faluból való' (CsnSz. 871–2).

Potó – *Papi***: R. St. *potho*. < Világi személynév (ÁSznt. 650).

* L. MNy. 2013: 375–82.

- Pozsgai – Vgornia:** Ma. *Posgai*, birtokos. < 'Pozsega megyéből való' (CsnSz. 872–3).
- Pócsik – Bene:** Mar., Pa. *Peoczik*; **Wary:** Pa. *Peoczik*. < 'bögöly, lóbagócs' (MIZSER 2009a: 120).
- Pravata – Munkacz:** Fr. *prauata*. < Ruszin eredetű: 'egyenesség, őszinteség'.
- Préda – Halabor:** Mar. *Preda*. < 'zsákmány, martalék' (CsnSz. 874).
- Pribék – Nag Dobos:** R. Jo. *Pribek*; **Harang Lab:** St. *Pribek*. < 'az ellenséghez átpártolt személy, hitehagyott; kalauz' (Csn Sz. 875).
- Prislják – Ztrojna:** *Prisliak* Rusz. < Csak névhelyettesítő körülírás: 'jövevény ruszin' (MIZSER 2007b:80).
- Prókátor – Berekßaß:** Bl. *Prokator*. < 'szószóló, ügyvéd' (CsnSz. 875).
- Prokop – Also Vereczke** Jac. *Prokop*; **Czierneleo:** St. *Prokop* (kétszer); **Laturka:** *Prokop* Ferencz. < Martirológiumi személynév, a keleti kereszténységben gyakoribb (MIZSER 2009b: 66).
- Punák – Munkacz:** Pa., St. *Punak*. < Ukrán eredetű: *пун* 'kövér, pufók' + *-ак* (ЧУЧКА 2005: 473).
- Puskás – Deda:** Pe. *Puskas*; **Jand:** Pa. *Puskas*. < 'lövész, vadász, puskaműves' (CsnSz. 876–7). Jándon ma is élő név.
- Rabacsin – Zolyua:** Condrat *Rabaczin*. < Horvát eredetű: a *rabadžija* 'fúvaros' szó *-in* patronimikumképzős alakja.
- Rác – Adon:** Cas., Th. *Racz*; **Berekßaß:** Bal. *Racz*; **Harang Lab:** Pe. *Racz*; **Tiuadar:** St. *Racz*. < 'szerb' (CsnSz. 879–30). Beregszászon, Tiszaadonyban ma is él.
- Rajkó – Lauka:** Ge. *Raiko*. < A szlovák *Rajmir*, *Rajislav*, *Rajmund* nevek *-ko* képzős alakja, a 'cigánygyerek' jelentésű szóhoz nincs köze (MIZSER 2009b: 66).
- Remete – Papi**:** Bl. *Remethe*. < 'zárkózott' (CsnSz. 890).
- Restás – Cziarnavoda:** Ant., Pa. *Restas*; **Gulacz:** Pe. *Restas*; **Vgornia:** Jac. *Restas*. < 'rostakészítő'. A CsnSz. (898) csak *Rostás* adatot hoz, de lásd még TESz. 3: 448. Csarodán ma *Rostás* formában él.
- Révész – Nag Lonía:** Bal. *Reüesz*; **Szalka:** Mar. *Reuecz*. < Foglalkozásnév (CsnSz. 893–4). Lónyán ma is élő név.
- Ric – Also Vereczke:** Pe. *Ricz* (kétszer); **Also Vereczke, Putpolodo, Ökörmeßö:** Gr. *Ricz*; **Zolyua:** Jo. *Ricz*. < A ruszin Hrihorij 'Gergely' *Hric* becézőjéből alakult (MIZSER 2007b: 81).
- Richirag – Fölsö Vereczke:** Gr. *Riczbirag*. < Összetett név: *Ric* (l. ott), a *Birag* ismeretlen.
- Ricikovics – Ztrojna:** Pa. *Riczikouicz*. < A ruszin *Ricik* (< *Hrihorij*) név patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).
- Ricsó – Nag Begañ:** Mar. *Riczio*. < A ruszin *Hrihorij* becézett formájának (*Hricsó*) magyarosodott alakja.
- Ricsovics – Holobina:** Fr. *Ricziouicz*; **Repede:** Jac. *Ricziouicz*. < A ruszin *Ricsó* (< *Hrihorij*) név patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).
- Rigó – Borsoua:** Jo. *Rigo*. < A madár egy tulajdonsága (CsnSz. 895).
- Roma – Rafaina Vifalu:** Ma. *Roma*. < A martirológiumi *Romanus* név rövidülése (CsnSz. 897).
- Román – Ignecz:** Jac. *Roman*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 897).
- Romas – Meduefalua:** Jo. *Romaσ*. < Feltehetően a *Roma* (< *Roman*) név *-s* képzős alakja, inkább szlovák, mint ruszin.

- Rostás – Bodolo:** Gr. *Rostas*. < 'rostakészítő' (CsnSz. 898).
- Rot – Szalka:** Ben. *Rot*. < Német eredetű: 'vörös' (BRECHENMACHER 1957–1963. 2: 435).
- Rudal – Palhoua:** *Rudal* Boriz. < A *Rudolf* név ruszin, esetleg szlovák alakváltozata (MIZSER 2007b: 81).
- Rudas – Nag Lonía:** Mi. *Rudas*. < 'földmérő' (CsnSz. 901).
- Ruszin – Loho:** Jo. *Ruzin*. < Népnév (CsnSz. 902, csak 1648-ból hoz adatot).
- Ruszinovity – Holobina:** Luc. *Rusinouit*. < Horvát eredetű: a *ruszin* népnév *-ic* patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).
- Ruszkai – Nag Dobron:** Th. *Ruszkaj*. < 'Ruszka, Abaúj vagy Zemplén megyei faluból való' (CsnSz. 902).
- Ruszovics – Ökörmeß:** Lad. *Ruzouicz*. < A *rusz* népnév *ruszo* változatának patronimikonképzős alakja (MIZSER 2009b: 82).
- Rusza – Bodolo:** Bar., Em., St., Th. *Rusa*. < A *rózsa* ~ *rúzsza* ~ *rusza* növénynévre visszavezethető, számos motivációval magyarázható csn. (CsnSz. 899–900: *Rózsa, Rózsás*).
- Sáfár – Boboliftia:** Jo. *Safar*. < 'gazdatiszt, intéző' (CsnSz. 904).
- Salagan – Loho:** Jo. *Salagan*. < Román eredetű: *sălagean* 'szilágyi' (MIZSER 2009b: 66).
- Salétrom – Munkacz:** Christophorus *Saletrom*. < Elvonás a *salétromfőző* (Csn. 907) szóból, illetőleg metonimikus névadás jellegzetes szemantikai jegy kiemelésével.
- Sándor – Halabor:** R. Pe. *Sandor*; **Nag Dobron:** Ben., Vin. *Sandor*. < Világi személynév (CsnSz. 910–1). Nagydobronyban ma is élő név.
- Sárad – Cziarnavoda:** Jo. *Saradi*. < 'Sárad, Ugocsa megyei faluból való' (CsnSz. 913).
- Sárándi – Cziarnavoda:** Sim. *Sarandi*. < 'Sáránd, Bihar megyei faluból való' (CsnSz. 913).
- Saregouicz – Nelipine:** *Saregouicz* Vlassen. < Ruszin név, az ismeretlen *Sareg* személynév patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).
- Sári – Bodolo:** Bl., R. Pe. *Sari*; **Wary:** Basileus *Sari*. < Három motiváció lehetséges: 1. 'Sár: Heves, Szatmár, Vas megyei faluból származó', 2. Sári: Baranya, Bars, Pest, Somogy, Veszprém megyei településről való', 3. 'Sára: Zemplén megyei faluból való' (CsnSz. 914–5).
- Sarka – Balasocz:** Ignatius *Sarka*; **Berekßaß:** Alb. *Sarka*; **Bodolo:** Em. *Sarka*; **Kigios:** Ant. Bl. *Sarka*. < Szlovák eredetű: *šarha* 'nyúzó, kutyapécér' (MIZSER 2007–2008: 145).
- Sarlai – Bene:** St. *Sarlai*; **Deda:** Ant. *Sarlaŷ*. < 'Sarló, Bars megyei faluból való' (CsnSz. 908–9).
- Sárosi – Berekßaß:** Luc. *Sarossi*. < 'Sáros megyéből való' (CsnSz. 917–8). Ma is élő név.
- Sebestyén – Derczen:** Ant. *Sebestien*; **Harang Lab:** Jo. *Sebesten*; **Wjyd:** Amb. *Sebestien*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 921–2).
- Selka – Ribolcz:** Sim. *Selka*. < Régi magyar személynév (ÁSznt. 706).
- Semjéni – Kis Lonía:** Jo. *Semieni*. < 'Semjén Bihar, Szabolcs, Zemplén megyei faluból való' (CsnSz. 924).
- Serkés – Bodoló:** Jo. *Serkes*. < 'tetves' (CsnSz. 928).
- Setét – Janosj:** Pe. *Setit*. < 'sötét bőrű, tekintetű' (CsnSz. 929).
- Sian – Mogioros:** St. *Sian*. < Ruszin eredetű: *шиян* 'vastag nyakú' (MIZSER 2009b: 66).
- Sidó ~ Zsidó – Berekßaß:** Pa. *Sjdo*; **Kereczen:** Ant. *Sido*; **Kis Lonía:** Jo., Me. *Sjdo*, Lad. *Sido*; **Zentmiklos:** Amb. *Sido*. < A martirológiumi *Sidonius* rövidülése (MIZSER 2007b: 82), a népnévből való eredeztetés (CsnSz. 1167–8) nem valószínű. Beregszászon, Lónyán *Zsidó* formában él ma.

Sike – **Munkacz**: Lau. *Sike* Judex, Mi. *Sike* Judex. < A martirológiumi *Sixtus* név becézett alakja (CsnSz. 930).

Siket – **Bene**: And., Luc. *Siket*; **Berekfaß**, **Kaszon**: Pa. *Siket*; **Podheren**: *Siket* Zaua. < 'süket, nagyothalló' (CsnSz. 930–1).

Sikó – **Sdiniho**: Sim. *Siko* kenez. < A martirológiumi *Sixtus* név becézett alakja (CsnSz. 931–2).

Sile – **Wary**: Lau., Pe. *Sile*. < A martirológiumi *Silvester* név becézett alakja (CsnSz. 932).

Simai – **Nag Musaj**: Ant. *Simai*. < 'Sima Abaúj, Békés, Szabolcs, Szatmár megyei faluból való' (CsnSz. 934).

Simon – **Barlobas**: Nic. *Simon*; **Barlobas**, **Takos**: Mar. *Simon*; **Boboliftia**: Fr. *Simon*; **Hethien**: Th. *Simon*; **Kigios**: Pa. *Simon*; **Lauka**: Philippus *Simon*; **Mocziola**, **Nag Lonia**, **Takos**: Gr. *Simon*; **Nag Begañ**: And. *Simon*; **Papi***: Ge., Pa. *Simon*; **Surañ**: St. *Simon*; **Takos**: Jo. *Simon*; **Tiuadar**: Bl. *Simon* Judex. < Újszövetségi eredetű személynév (CsnSz. 935–6). Ma is élő név Barabáson, Beregsurányban, Csonkapapiban, Hetyenben, Kigyóson, Macsolán, Nagybégányban, Tákoson, Tivadarban.

Sina – **Meduefalua**: Lad. *Sina*. < Szlovák eredetű: 'vaspánt, abroncs' (SSJ. 4: 409).

Sinka – **Barlobas**: Ant., Ben., Ma., Mi., Nic., R. St. *Sinka*, Seb. *Synka*; **Ribolcz**: Pe. *Sinka*. < Az újszövetségi *Simon* beceneve (CsnSz. 936–7).

Sípos – **Berekfaß**: Sim., R. Th. *Sipos*; **Cziarnavoda**: Cas. *Sipos*; **Derczen**: R. Ben. *Sipos*; **Halabor**: Jo. *Sipos*; **Papi****: Pa. *Sipos*; **Som**: And. *Sipos*; **Szalka**: Mar. *Sipos*; **Vgornia**: St. *Sipos*. < 'sípon játszó' (CsnSz. 337–8). Beregsomban, Beregszászon, Gergelyugornyan ma is élő név.

Síró – **Barlobas**: Bl. *Syro*; **Berekfaß**: Luc. *Syro*, Pe. *Siro*; **Feiercze**: Fr. *Syro*; **Kaszon**: Jo. *Syro*. < 'síró hangon beszélő, kesergő, panaszkodó' (CsnSz. 938). Beregszászon ma is élő név.

Slabec – **Podheren**: Pa. *Slabecz*. < Ruszin eredetű: *слабей* 'gyenge, gyáva' (MIZSER 2007b: 83).

Sodra – **Fölső Vereczke**: Jo. *Sodra* kenez. < Szlovák eredetű: *šodra* 'sonka' (MIZSER 2007b: 84).

Soltész – **Berekfaß**: Mi. *Szoltesz*; **Kaydano**: Val. *Szoltes* Judex; **Lauka**: Jo. *Soltez*. < 'telepes községek előljárója; jobbágyi kötelezettségektől mentesített személy' (CsnSz. 941). Beregszászon ma is élő név.

Somi – **Afzte**: Pa. *Somi*; **Nag Dobos**: Mi. *Somi*; **Nagy Gutth**: Ben. *somj*; **Szalka**: And., Ge., Pe. *Somi*. < 'Som, Bereg megyei községből való' (CsnSz. 942).

Somogyi – **Berekfaß**: Bl. *Somogi*; **Szalka**: Lad. *Somogi*, birtokos. < 'Somogy megyéből való' (CsnSz. 942–3). Ma is élő név Beregszászon.

Somosi – **Gulacz**: St. *Somossi*, birtokos. < 'Somos, Abaúj, Arad, Közép-Szolnok, Sáros megyei faluból való' (CsnSz. 945).

Sordily – **Jand**: Mi. *Sordil*. < 'a sármányok családjába tartozó énekesmadár' (CsnSz. 945. *Sordély*).

Sós – **Barlobas**: Bl. *Sos*; **Kaszon**: Jo. *Sos*, birtokos; **Munkacz**, **Sziget**: Pa. *Sos*. < 'só-bányász, sókereskedő, sószállító' (CsnSz. 946–7).

Sotós – **Czierneleo**: Fr. *Sotos*. < 'préselő, sajtoló' (MIZSER 2009b: 66).

Sóvágó – **Bene**: R. Mi. *Sovago*; **Boltrag**: Gr. *Souago*; **Deda**: Fr. *Souago*; **Hethien**: Jac., Me. *Sovago*; **Jand**: Cas. *Souago*; **Namén**: Jo. *Souago*; **Wary**: R. Jac. *Sovago*. < 'só-bányász' (CsnSz. 947).

Söveg – Cziomonía: And., Jac. *Sewüegh*. < A Söveggyártó név rövidülése (CsnSz. 952–3. *Süveg*).

Spácia – Nag Dobroń: Em. *Spaczia*. < Világi személynév és Pozsony megyei falu is (FNESz. 1: 636. *Ispáca*).

Stec – Ökörmeßö: Jo. *Stecz*. < Német eredetű: *Stez* 'tuskó; kövér ember' (BRECHEN-MACHER 1957–1963: 2: 671).

Stefanovics – Holobina: Iuasko *Stephanouicz*. < a *Stephan* 'István' név ruszin vagy szlovák patronimikonképzővel (MIZSER 2007b: 82).

Steran – Kölczin: Th. *Steran*. < Szlovák eredetű: a német *Ster* 'kos' *-an* képzős alakja (MIZSER 2007b: 84).

Suba – Nag Dobos: Bl., Mi., St. *Suba*. < 'subakészítő, subát viselő' (CsnSz. 949).

Suhaj – Adon: Mar., Val. *Suhaj*. < Szlovák eredetű: *šuhaj* 'legény' (SSJ. 4: 468).

Surányi – Ardo: Lad. *Swrany*, birtokos; **Bodolo:** Th. *Surani*; **Cziarnavoda, Feiercze, Kis Mufaj:** Lad. *Suranj*, birtokos; **Szernie:** Nic. *Suranj*. < 'Surány, Bereg megyei faluból való' (CsnSz. 950).

Susnyák – Duzina: Fr. *Susnak*. < Szlovák eredetű: *šušniak* 'semmirekellő, mihaszna' (MIZSER 2007b: 84).

Sutilay – Zentmiklos: Lau. *Sutilay*. < Szlovák eredetű: *šutila* 'szarvatlan, kopasz', az *-y* utólagos hozzátoldás (MIZSER 2007b: 84).

Sűrő – Mattius: Ben. *Swro*. < 'tömszi, vaskos' (CsnSz. 952).

Sütő ~ Sötő – Kalnik: Sim. *Sötő*; **Munkacz:** El. *Swtő*. < A *kalácssütő, kenyérsütő* szavak rövidülése (CsnSz. 952). Munkácson ma is élő név.

Szabados – Papi:** R. Jo. *Szabados*. < 'szolgáltatások alól felszabadított jobbágy' (CsnSz. 954).

Szabó – Adon, Berekßaß, Som: Th. *Szabo*; **Ardo:** Ge. *Zabo*; **Ardo, Derczen:** And. *Zabo*; **Barkaßo, Nag Dobroń:** R. Amb. *Szabo*; **Batthiu, Berekßaß, Wary:** R. Nic. *Szabo*; **Berekßaß:** El. *Szabo*; **Berekßaß, Bodolo, Gulacz, Halabor, Marok:** Mi. *Szabo*; **Bodolo:** Fr. *Szabo*, R. Jo. *Szabo*; **Boltrag:** Jac. *Szabo*; **Boltrag, Gulacz, Nag Dobroń:** Bl. *Szabo*; **Darocz, Nag Dobroń:** Jo. *Szabo*; **Derczen:** Dni. *Zabo* (a keresztnévet nem tudjuk) birtokos; **Halabor, Nag Dobos:** Mar. *Szabo*; **Kaszon:** Culmannus *Szabo*, Pe. *Szabo*; **Kaszon, Kouazo, Nag Dobos:** Nic. *Szabo*; **Nag Dobroń:** R. Gr. *Szabo*; **Nag Dobroń, Wary:** St. *Szabo*; **Nag Musaj:** Pa. *Szabo*, R. Val. *Szabo*; **Nag Musaj, Som:** Gr. *Szabo*; **Munkacz:** Mi. *Zabo* (kétszer); R. Bl. *Zabo*; Val. *Zabo*; **Som:** Adamus *Szabo*; **Wary:** Amb. *Szabo*, R. Mi. *Szabo*. < Mesterségnév (CsnSz. 955–7). Élő név Badalón, Barkaszón, Bányában, Beregardón, Beregdarócon, Beregsomban, Beregszászon, Bótrágyon, Derczenben, Gulácson, Haláborban, Mezókaszonyban, Mezővárban, Munkácson, Nagydoboson, Nagydobronyban, Nagymuzsalyban.

Szakács – Gergelj: Lad. *Szakacz*, birtokos. < 'ételkészítéssel hivatásszerűen foglalkozó férfi' (CsnSz. 958–9).

Szakáll – Borsoua: Lau. *Szakai*; **Nag Musaj:** R. Me. *Szakai*. < 'szakállas' (CsnSz. 959–60).

Szalacsi – Mocziola: St. *Szalaczi*. < 'Szalacs, Bihar megyei faluból való' (CsnSz. 962).

Szalai – Halabor: Sim. *Szalaj*, birtokos; **Munkacz:** Jo. *Zalaj* Judex; **Wary:** Val. *Szalaj*. < 'Zala megyéből való' (CsnSz. 962–3). Munkácson élő név ma is.

Szalka – Attia: Bl., Vitalius *Szalka*. < Puszta helységnév, de helyet a CsnSz. (964) nem hoz, esetünkben a közeli Szalka a névadó.

Szalkai – Kaszon: Mar. *Szalkaj*; **Namén:** Ge. *Szalkaj*. < 'Szalka, Bereg megyei faluból való' (CsnSz. 965).

Szalmadi – Gergelj, Takos: Em. *Szalmadj*, birtokos; **Vgornia:** Em. *Szalmady*, birtokos. < 'Szalmad, Szabolcs megyei faluból való' (CsnSz. 965).

Szalovics – Kölczin: Nic. *Zalouicz*. < A ruszin *Szalo* (< *Szalivon* 'Silvanus') név patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).

Szamosközi – Darocz: Pa. *Szamoskeozi*. < 'a Tisza-Szamos közéről származó' (CsnSz. 967).

Szaniszló – Darocz: Luc. *Szaniszlo*; **Deda:** Jo. *Szaniszlo*; **Nag Dobron:** Ant. *Szaniszlo*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 968).

Szántó – Kouazo: Lad., Ludovicus, Mar. *Szantho*; **Som:** R. And. *Szantho*; **Vgornia:** Pe. *Szanto*. < 'földműves' (CsnSz. 969).

Szappanos – Berekfaß: Mi. *Szapanos*. < 'szappanfőző' (CsnSz. 970–1). Ma is élő név.

Szarka – Bodolo: Pa. *Szarka* Judex. < A madár egy tulajdonsága (CsnSz. 972). Ma is élő név.

Szárnyas – Berekfaß: Mar. *Szarnias*; **Berekfaß, Kis Mufaj:** Ben. *Szarnias*; **Nag Musaj:** Ge., St. *Szarnias*. < 'gyors, hamar járó' (CsnSz. 973).

Száva – Repede: Boris *Zaua*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 976). A görög *Szavvasz* az eredeti – latinul: *Sabbatius* –, így a keleti kereszténységből származó ruszin név (MIZSER 2007b: 80).

Szécsi – Nag Musaj: Gr. *Szecki*. < 'Szécs, Gömör, Nyitra, Zemplén megyei helységből való' (CsnSz. 978).

Szederkény – Vgornia: Gr. *Szederkeñ*. < Pusztai helységnév Borsod és Heves megyében (CsnSz. 979).

Szegedi – Munkacz: Jo. *Zegedi*. < 'Szeged, Borsod, Csongrád, Torontál megyei helységből való' (CsnSz. 979–80). Ma is élő név.

Szegény – Munkacz: R. Pa. *Zegin*. < 'szűkölködő, sajnálatra méltó, szerencsétlen' (CsnSz. 980).

Székely – Bene, Berekfaß, Kigios, Kouazo, Nag Musaj, Rafaina Vifalu, Szernie: Ant. *Szekel*, birtokos; **Kaszon:** Ant. *Szekel*, birtokos; **Macziola:** Pa. *Szekel*, birtokos. < a *székely* népcsoportnévből (CsnSz. 982–3).

Szekeres – Jand: Gr. *Szekeres*; **Wary:** Bar. *Szekeres*, R. Pe. *Szekeres*. < 'kocsis' (CsnSz. 984).

Szekeresi – Berekfaß: Fr. *Szekeresi*. < 'Szekeres, Szatmár megyei faluból való' (CsnSz. 984).

Szele – Kouazo: Jac. *Szele*, Mi. *Szelye*. < Világi személynévből (CsnSz. 987).

Szellégy – Takos: Alb. *Szelleg*, Em. *Szelleg* Judex, St. *Zelleg*. < 'békés, nyájas, jámbor' (TESz. 709. *szelíd*), a CsnSz. (987) csak *Szeléd* alakot hoz.

Szeles ~ Széles – Berekfaß: Jo. *Szeles*. < 1. 'szeleburdi, meggondolatlan', 2. 'széles homlokú' (CsnSz. 988). Ma a *Szeles* név gyakoribb Beregben. Beregszászon mind a *Szeles*, mind a *Széles* élő név.

Szemő – Barlobas: Val. *Szemeo*. < A *szem* szó -ő képzős alakja, azaz: 'nagy szemű'.

Szép – Marok: Luc. *Szep*; **Nag Musaj:** Th. *Szép*. < 'csinos, délceg' (CsnSz. 1001–2).

Szeplős – Berekfaß: Fr. *Szepleos*. < 'szeplős arcú, foltos bőrű' (MIZSER 2007–2008: 145).

Szercsön(y) – Bodolo: Gr., St. *Sercheon*. < Feltehetően a *Szerecsen* név alakváltozatáról lehet szó (vö. TESz. 3: 734): 'barna bőrű'.

Szeres – Berekfaß: Fr. *Szeres*. < 'heti szerjársát végző jobbágy; szerszámkészítő' (CsnSz. 1006).

Szernyi – Borsoua: Me. *Szernj*. < 'Szernye, Bereg megyei faluból való' (FÉNYES 1851. 4: 129).

Szigeti – Kis Lonia: Mi. *Szigethi*. < 'Sziget, Bereg megye egykori falujából való' (MIZSER 2008b: 207–8).

Szjgyártó – Berekfaß: Th. *Szigiarto*. < 'bőrműves' (CsnSz. 1008–9). Ma *Szjártó* formában él.

Szilági – Berekfaß: Lau. *Szilagi*; **Bodolo:** Pa. *Szilagi*; **Bolcziu:** Mi. *Szilagi*; **Deda:** Ant. *Szilagi*; **Kaszon:** St. *Szilagi*. < 'a Szilágyságból való' (CsnSz. 1010–1). Badalón, Beregszászon, Bulcsuban, Mezőkaszonban élő név ma is.

Szima – Bodolo: Gr. *Szima*; **Wary:** Mar. *Szima*. < A ruszin *Симон* 'Simon' becézett alakja (MIZSER 2009a: 120).

Szina – Bodolo: R. Alb., Bal., Dem., Mi., St. (kétszer) *Szina*. < puszta helységnév Abaúj megyében (CsnSz. 1013).

Szivák – Also Vereczke: Lau. *Sziuak*. < Szlovák eredetű: 'deres, ősz' (MIZSER 2007b: 84).

Szkunc – Fölső Vereczke: Jac. *Szkwncz*. < Ruszin eredetű: 'nyest' (MIZSER 2007b: 83).

Szlucs – Munkacz: Lau. *Zlucz*. < Szlovák eredetű: a *sluka* 'szalonka' (SSJ. 4: 122) szó alakváltozata lehet.

Szolgai – Berekfaß: Nic. *Zolgaj*. < A *szolga* szó patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007–2008: 145).

Szolgáló – Gellenes: Gr. *Szolgalo*. < 'cseléd' (CsnSz. 1019).

Szolnok – Kaszon: Jo. *Szolnok*. < Világi személynév (CsnSz. 1019). Ma *Szolnoki* formában él.

Szolókai – Matthius: Pe. *Szolokaj*. < 'Szalóka, Szabolcs megyei faluból való' (CsnSz. 966).

Szolyvai – Koczioua: Sta. *Zolyuaj*. < 'Szolyva, Bereg megyei helységből való' (CsnSz. 1019).

Szomó – Kaszon: Em. *Szomo*. < Valószínűleg a *szomjú* szócsaládjába tartozik, de a részletek tisztázatlanok (MIZSER 2009a: 120).

Szopaji – Ardo: Fr. *Sopai Judex*. < 'Szopaj, Szatmár megyei faluból való'. Szopaj község Vitka határába olvadt (NÉMETH 2008: 296).

Szőcs – Bene: Pe. *Szeoch*; **Berekfaß:** Jo. Laz. *Szeocz*, Luc. *Szeocz*. < A *Szűcs* (l. ott) alakváltozata (CsnSz. 1031–3. *Szűcs*).

Szőke – Barlobas: Fr. *Szeke*; **Czetfalua:** Ben., Th., Val. *Szeoke*; **Ignecz:** Ge. *Szoke Judex*; **Jand:** Val. *Szeoke*; **Wary:** Briccius *Szeoke*. < 'világos hajú' (CsnSz. 1024–5). Barabáson élő név.

Szőlek – Szalka: And., Dem. *Szewlek*. < Talán a *szülő* szó -k képzős alakja (CsnSz. 1034. *Szülek*).

Szőrös – Farnos: Mar. *szeoreos*. < 'feltűnő szőrzetű' (CsnSz. 1027–8).

Sztankó – Kölczin: Ma. *Stanko*; **Repede:** Sta. *Sztanko*. < A ruszin, illetve szlovák *Stanislav* becézett alakja (MIZSER 2007b: 81).

Sztankovics – Nelipine: *Stankovicz* olekza; **Zolyua:** Jeremias *Ztankouicz*. < Az előző név patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).

Szubák – Kereczen: Mi. *Szubak*. < Ruszin eredetű: 'kankutya'.

Szudor – Deda: Mi. *Szudor*; **Gulacz:** St. *Szudor*. < Valószínűleg a latin *sutor* 'varga' szó elírása lehet.

Szullics – Kouazo: Jac. *Szullics*. < Cseh, esetleg lengyel eredetű: a *Sulislav* (MOLDANOVÁ 1983: 221–2) név patronimikonképzős alakja.

Szumák – Kalnik: Cl. *Szumak*. < Szlovák eredetű: *suma* '(pénz)összeg' + *-ák*, azaz: 'elszámoló, elszámoltató'.

Szúcs – Berekfaß: Nic. *Szius*; **Kaszon** Jac. *Sziüs*; **Munkacz:** Mi. *Zwcz*. < 'ruházkodásra alkalmas bőrök kikészítésével, szabásával, varrásával foglalkozó iparos' (CsnSz. 1031–3). Ma is él Beregszászon, Mezőkaszonban.

Szúcsi – Ignecz: Mi., Val. *Zwczj*; **Repede:** Ma. *Zwczj*. < A *Szúcs* név patronimikonképzős alakja (CsnSz. 1033).

Szűrszabó – Berekfaß: Gr. *Szwr Szabo*. < 'szűrt készítő mesterember' (CsnSz. 1034).

Szürtei – Som: Seb. *Szrittej*, birtokos. < 'Szürte, Ung megyei faluból való' (CSÁNKI 1: 423; CsnSz. 1031).

Takács – Berekfaß: Jac. *Takacz*. < 'szövőmester' (CsnSz. 1037–8). Ma is élő név.

Takar – Munkacz: Ben. *Takar*. < 'göngyöl, fed, összehord' (TESz. 3: 823).

Takó – Janosj: Ant. *Tako*. < Az újszövetségi *Tamás* beceneve (CsnSz. 1038).

Tákosi – Bolcziu: Jo. *Takosi*; **Surañ:** R. Bl. *Takosi*. < 'Tákos, Bereg megyei faluból való' (CsnSz. 1038).

Tálás – Ardo: Luc. *Thalas*; **Bathiu:** R. Amb. *Tallas*; **Barkaßo:** Dem. *Talas*. < 'faze-kas; tálmósó' (CsnSz. 1039).

Talpas – Nag Dobos: Gr. *Talpas*. < 'széles talpú; gyalogos katona' (CsnSz. 1040–1).

Tamás – Baloffalua: Luc. *Tamas*; **Derczen:** R. Alb. *tamaσ*; **Marok:** Cl. *Thamas*; **Nag Dobos:** Alb. *Thamas*. < Újszövetségi eredetű személynév (CsnSz. 1041–2).

Tapasztó – Berekfaß: Fr. *Tapaszto*, Jo. *Tapazto*. < 'házat, kemencét, kályhát tapasztó mesterember' (CsnSz. 1045).

Tar – Harang Lab: Laz. *Tár*; **Szernie:** Em., Lau., R. Pe. *Tar*. < 'kopasz' (CsnSz. 1046). Ma is élő név Szernyén.

Tarbuczín – Meduefalua: *Tarbuczín* Olexa. < Ismeretlen eredetű.

Tari – Nag Dobron: Alb., Mi., Pe. *Tari*. < Tari: 'Tar Heves megyei faluból való' (CsnSz. 1048–9); Nagdobronyban ma is élő csn.

Tarkás – Nag Musaj: Bl. *Tarkas*. < 'őszes', de lehet, hogy a *Farkas* név elírása.

Tarnóci – Kalnik, Macziola, Meduefalua: St. *Tarnoczj*, birtokos. < 'Tarnóc, Ung megyei faluból való' (CsnSz. 1050).

Tarpai – Borsoua: Bar. *Tarpaj*; **Gulacz:** Ant., Ma. *Tarpai*; **Kigios:** R. Me. *Tarpaj*. < 'Tarpa Bereg/Szatmár megyei faluból való' (CsnSz. 741).

Tege – Bodolo: Lad., Mel. *Thege*. < Világi személynév (ÁSznt. 741).

Tenge – Bodolo: Amb., Mi. *Thenge*. < A *teng* 'szűkös viszonyok között él, tengődik' ige (TESz. 3: 887. *teng*) folyamatos melléknévi igeneve.

Terke – Afzte: Fabianus *Therke*. < A *Terestyén* világi személynév becézett formája (CsnSz. 1063).

Tibai – Macziola: Fr. *Tybaj*, birtokos; **Namén:** R. Christiani *Tybaj*, birtokos; **Som:** Gr. *Tibaj*, birtokos; **Szalka:** Bl. *Tybaj*, birtokos. < 'Tiba, Ung megyei faluból való' (CsnSz. 1064).

Tik – Berekfaß: Val. *Thik*. < 'tyúk' (CsnSz. 1098. *Tyúk*).

Tímár – **Bolcziu**: Pa. *Thimar*; **Kouazo**: Gr. *Thimar*. < 'bőrrel foglalkozó iparos' (CsnSz. 1066).

Tirik – **Kereczen**: Gr. *Thyrik* Judex. < Ismeretlen eredetű.

Tóbiás – **Munkacz**: *Tobias* Anna. < Ószövetségi személynév (CsnSz. 1069).

Tódi – **Jand**: Gr., Lad., Nic. *Todi*. < A martirológiumi *Tódor* beceneve (CsnSz. 1069).

Tóhádi – **Tiuadar**: Ge. *Tohati*. < A CsnSz. (1069–70) konkrét helységekre gondolt, de valószínűbb, hogy egy beregi tájegységről való származást jelöli, vö. „a történeti Bereg megye délnyugati része a Szernye és Egercse patakok között” (JUHÁSZ 1988: 104).

Tomás – **Boboliftia**: Nic. *Thomas*; **Kaydano**: Ben. *Tomas*. < A *Tamás* szlovák megfelelője (MIZSER 2009b: 66).

Tompa – **Kydano**: Gr. *Tompa*; **Rakos**: Fr. *Tompa*; **Wary**: Em., R. Mi. *Tompa*. < 'nehéz felfogású' (CsnSz. 1074).

Toporás – **Fölső Vereczke**: Pe. *Toporas*. < Román eredetű: 'szarkaláb' (MIZSER 2007b: 83).

Torma – **Berekfaß**: Gr. *Torma* Judex. < 'csipős fűszernövény' (CsnSz. 1077). Ma is élő név.

Toros – **Wjyd**: Gr. *Thoros*. < Világi személynév (CsnSz. 1079).

Torzás – **Wary**: Fr., Jo., St. Judex *Torsas*. < A *torzsa* 'vastag növényi szár' szó -s képzős alakja (CsnSz. 1080). Ma is élő név.

Tót – **Adon**: Mar. *Toth* Judex; **Barlobas**, **Berekfaß**, **Cziarnavoda**, **Kereczen**: Gr. *Toth*; **Bene**: Val. *Toth*; **Benediki**: Th. *thot*; **Berekfaß**: Pa. *Tot*, R. Bl., R. Catherina, R. Jo., Lad. *Toth*; **Berekfaß**, **Bodolo**, **Kouazo**: Jo. *Toth*; **Berekfaß**, **Vgornia** (kétszer): Sim. *Toth*; **Bodolo**: Fr. *Toth*; **Cziarnavoda**: R. Pe. *Toth*; **Cziarnavoda**, **Nağ Musaj**: Bl. *Toth*; **Deda**: Pa. *Toth*; **Hethien**: St., Th. *Tot*; **Ignecz**: And., Nic. *Tot*, Luc., Mar., Pe. *Thot*; **Jand**: Lau., St. *Toth*; **Jand**, **Iuani**, **Namén**: Mi. *Toth*; **Jand**, **Kouazo**: Dem. *Toth*; **Kaydano**, **Kis Dobroń**, **Nağ Musaj**, **Namén**, **Wary**: Th. *Toth*; **Kaszon**, **Nağ Dobos**: Nic. *Toth*; **Kis Gutth**: R. Bl. *Thot*; **Munkacz**: Ge., Jo., Pe. *Toth*; **Nağ Dobos**: Amb., Me., R. Seb. *Toth*; **Nağ Lonja**: Mar. *Toth*; **Szalka**: Ant. *Toth*; **Vgornia**: Bal. *Toth*. < 'szlovák, felső-magyarországi' (CsnSz. 1080–2). Badalón, Barabáson, Benében, Beregdédán, Beregszászon, Csarodán, Gergelyugornyán, Gúton, Hetyenben, Jándon, Kisdobronyban, Lónyán, Mezőkaszonban, Mezőváriban, Munkácson, Nagydoboson, Nagymuzsalyban, Tiszaadonyban, Tiszakerescenyben, Tiszaszalkán, Vásárosnaményban ma is élő név.

Tót-Gál – **Berekfaß**: St. *Tot Gál*. < Összetett név (CsnSz. 1082).

Tót-György – **Nağ Dobos**: Mi. *Toth Georğ*. < Összetett név (CsnSz. 1082).

Tót-Orbán – **Nağ Dobos**: Pa. *Tot orban*. < Összetett név.

Tőnek – **Balafe**: Amb., Pe. *Theonek*. < Ismeretlen eredetű.

Török – **Balafe**: Amb. *Thörök*; **Kereczen**: R. Amb. *Theoreok*; **Nağ Begañ**: Cas. *Teoreok*. < Népnév (CsnSz. 1087–8).

Törös – **Berekfaß**: Pa., Th. *Theoreos*. < 'tört készítő' (CsnSz. 1088–9). Ma is élő név.

Trombitás – **Adon**: Jo. *Trombitas*, birtokos; **Berekfaß**: St. *Trombitas*. < 'trombitán játsszó' (CsnSz. 1091–2).

Trus – **Duzina**: And., Lad. *Trus*. < Német személynév: *Trusch* < *Truzo* (GOTTSCHALD 1971: 240).

Trut – **Also Vereczke**: Fr. *Trut*. < Ruszin eredetű: 'lusta, naplopó' (MIZSER 2007b: 83).

Tuba – **Cziomonja**: R. Bar., R. Em., St. *Tuba*, Jo. *Twba*. < 'galamb' (CsnSz. 1092).

Tulkó – **Nağ Musaj**: Seb. *Twlko*. < Valószínűleg a *tulok* alakváltozata.

Tulász – *Nelipine*: Jo. *Thulasz*, Ft. *tulyas*. < Szlovák eredetű: 'csavargó' (MIZSER 2007b: 84).

Tunya – *Kaszon*: Cas. *Tunia*. < 'lusta, lomha' (CsnSz. 1093).

Tur – *Zentmiklos*: Jo. *Twr*. < Ruszin, illetve szlovák eredetű: 'tulok', a bátorság szimbóluma (MIZSER 2007b: 84).

Turcsák – *Berekβaβ*: Alb. *Twrcziak*. < Szlovák eredetű: a *tur* 'tulok' szó -*čák* képzős alakja (MIZSER 2007–2008: 145).

Túri – *Bene*: Em. *Thuri*; *Nag Dobos*: Ant. *Thuri*; *Wary*: Jo. *Turi*. < 'Túr: Hont, Külső-Szolnok, Somogy vagy Torda megyéből való' (CsnSz. 1094).

Turica – *Baloffalua*: St. *Turicza*. < Szlovák eredetű: '(növénynevként:) küllőrojt' (MIZSER 2009b: 66)

Turkucsuk – *Zolyua*: St. *Turkuczuk*. < Ukrán eredetű: a *мыркым* 'bóbitás galamb' (UDVARI 2000–2003. 5: 396) szó -*чук* képzős alakja.

Túros ~ **Túrós** – *Wjyd*: Bl. *Thuros*. < 1. Túros 'fekélyes, sebes'; 2. Túrós: 'túrót áruló' (CsnSz. 1095).

Turovics – *Palhoua*: Marcuσ, Pe. *Turovic*, *Turoicz* Manajlo. < Ruszin vagy szlovák eredetű: a *Tur* személynév patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 83).

Tyukodi – *Munkacz*: Val. *Tiukodi*. < 'Tyukod, Szatmár megyei faluból való' (CsnSz. 1098).

Ugrai – *Szalka*, *Wjyd*: Jo. *Vgraj*, birtokos. < 'Ugra, Bihar megyei faluból való' (CsnSz. 1100).

Ungi – *Namén*: Bal., Jo., Pe. *Vngi*. < 'Ung megyéből való' (CsnSz. 1104).

Úr – *Bene*: Jac. *Urh*, Jo. *Vrh*. < Világi személynév (CsnSz. 1104–5).

Urbán – *Homok*: St. *Vrban*; *Papi***: Bl. *Urban*, R. Jac. *Vrban*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 788–9. *Orbán*).

Vági – *Boltrag*: And., Pa. *Vagi*. < 'a Sopron megyei Vágról való' (CsnSz. 1111–2), talán 'Vág melléki' is lehetne a jelentése.

Vajda – *Munkacz*: St. *Vayda*. < Méltóságnév (CsnSz. 1113–4).

Vak – *kys mogioros*: Marcuσ *Vak*. < 'világtalan, farkasvakságban szenvedő' (CsnSz. 1115).

Vámos – *Munkacz*: Val. *Vamos*. < 'vámstedő' (CsnSz. 1117).

Váncs – *Munkács*: Mi. *Vancz*. < Ruszin eredetű: az *Ivan* beceneve.

Vankovics – *Marticzia*: *Vankouicz* Kopczia. < A *Vanko* (< *Ivan*) név patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).

Vántus – *Barkaβo*: Em. *Vantuσ*; *Homok*: Jac. *Vanthus*. < A világi *Olivantus* végződésneve (MIZSER 2005: 46). Barkaszón ma is élő név.

Várdai – *Berekβaβ*: Mi. *Vardaj*; *Marok*: St. *Wardaj*, birtokos. < 'a Szabolcs megyei Várdáról való' (CsnSz. 1120).

Varga – *Ardo*, *Kis Mufaj*: Th. *Varga*; *Bene*: Ant., Jo. *Varga*; *Bene*, *Kaszon*, *Munkacz*, *Sziget*: Mi. *Varga*; *Bene*, *Kaszon*, *Nag Musaj*: R. Ge. *Varga*; *Bene*, *Munkacz*: Alb. *Varga*; *Bene*, *Tiuadar*: Bar. *Varga*; *Berekβaβ*: R. Me., R. Nic., St. *Varga*; *Berekβaβ*, *Kaszon*: Luc. *Varga*; *Berekβaβ* (kétszer), *Kaszon*, *Matthius*, *Nag Lonia*: Fr. *Varga*; *Berekβaβ* (kétszer), *Kaszon* (kétszer), *Munkacz*, *Nag Lonia*: Mar. *Varga*; *Berekβaβ*, *Munkacz*: Gr. *Varga*; *Berekβaβ*, *Nag Dobos*, *Nag Dobroń*: Dem. *Varga*; *Gulacz*, *Kouazo*: Em. *Varga*; *Kaydano*, *Kaszon*, *Nag Dobos*: Pa. *Varga*; *Kaszon*: R. And., Aug., Pe., R. Sta.

Varga; **Kouazo**: Bl. *Varga*; **Munkacz**: Fr. *Varga* Judex; **Munkacz, Nag Musaj, Wary**: And. *Varga*; **Wary**: Ben., Lau. (kétszer) *Varga*. < 'lábbelikészítő, -javító' (CsnSz. 1120-2). Benében, Beregardón, Beregszászon, Gulácson, Lónyán, Mátyuson, Mezőkaszonyban, Mezőváriban, Munkácson, Nagydoboson, Nagydobronyban, Nagymuzsalyon mai is élő név.

Varró – Barlobas: R. Mar. *Varro*; **Bodolo**: Ant., Bar., Ben., R. Dem., Dio., Me., Pa., Th. *Varro*; **Kereczen**: Nic. *Varro*; **Mocziola**: Mi. *Varro*; **Nag Dobos**: Dem., Em., Val. *Varro*; **Nag Musaj**: Lau. *Varro*. < 'szabó, foltozó szabó, hímvarró' (CsnSz. 1124). Barabáson, Nagymuzsalyban ma is élő név.

Vas – Bodolo: Me. *Vas*; **Boltrag**: Mi. *Vas*; **Czetfalua**: Ben. *Vass*; **Gulacz, Tiuadar**: Jo. *Vasz*, birtokos; **Kaszon, Sziget**: Jo. *Vas*; **Nag Dobron**: Pa. *Vas*; **Nag Dobos**: Em. *Vas*; **Szalka**: El. *Vas*; **Wary**: Pe. *Vas*. < A *vasműves*, *vasverő* szavak rövidülése (CsnSz. 1125-6). Csetfalván ma is élő név.

Vasáras ~ Vásáras – Berekfaß: Lad. *Vasaras*. < 1. *Vasáras*: 'vaskereskedő', 2. *Vásáras*: 'vásározó' (CsnSz. 1127).

Vasas – Boltrag: Mel. *Vasas*; **Papi***: Mi. *Vasas*. < 'vasas kereskedő, vascipót előállító' (CsnSz. 1127-8). Csonkapapiban ma is élő név.

Vaska – Namén: Gr. *Vaska* Judex. < Szlovák eredetű: az *Ivan* név beceneve (KNEIÉZSA 2003: 297). Ma is élő név.

Vaskardú – Berekfaß: Mi. *Vaskarda*, Luc. *Vaskardu*. < A szót értjük ugyan, de a motíváció homályos (MIZSER 2007-2008: 145).

Vatai – Halabor: Gr. *Vathaj*. < 'Vata (ma: Vatta), Borsod megyei faluból való' (CsnSz. 1129-30).

Vedres – Bathiu: Gr., Jac., Th. *Vedres*. < 'vedret készítő' (CsnSz. 1131).

Vég – Attia: Gr. *Végh*; **Berekfaß**: Pe. *Veg*; **Hetien**: R. Th. *wegh*; **Kaszon**: Bl., Dem. *Végh*; **Kigios**: Alb. *Végh*; **Szalka**: Mar. *Vegh*; **Wjd**: Mi., Nic., Val. *Veg*. < 'a helység szélén lakó' (CsnSz. 1131). Beregszászon, Kígyóson, Mezőkaszonyban ma is élő név.

Végső – Ifnete: Dem., Fr., Gr. *Vegsö*. < 'a falu szélén lakó' (CsnSz. 1132).

Véke – Bodolo: St. *Veke*. < Puszta helységnév Zemplén megyében.

Vékei – Benediki, Biftra, Cziapoczka, Meduefalua: Fr. *Vekej*, birtokos. < 'Véke, Zemplén megyei faluból való' (CsnSz. 1132).

Veklics – Zolyua: Lau. *Veklicz*. < 'barna, barnapiros ember' (MIZSER 2007b: 83).

Velica – Munkacz: Pe. *Velicza*. < Szlovák eredetű: 'felség; felséges asszony'.

Verbóci – Nag Begañ: Ge. *Verbeoczi*. < 'Verbóc, Ugocsa megyei faluból való' (CsnSz. 1135).

Veres – Attia, Nag Musaj: Mi. *Veres*; **Barlobas**: Jo. *Veres*; **Berekfaß**: R. Mi. *Veres*; **Bodolo**: Ben., R. Bl., Gr., Me. *Veres*; **Deda, Wary**: Me. *Veres*; **Gergelj**: Th. *Veres*; **Halabor**: Em., Jo., Pa., Vitalius *Veres*; **Kereczen, Nag Musaj**: Ge. *Veres*; **Papi***: Gr., R. Nic. *Veres*; **Wary**: Nic., Pe. *Veres*. < 'vörös hajú, arcú' (CsnSz. 1136-8). Badalón, Barabáson, Beregszászon, Gergelyugornyán, Haláborban, Márokapapiban, Mezőváriban, Tizsakerecsenyben ma is élő név.

Vernikó – Cziarnavoda: Gr. *Verniko*. < Szlovák eredetű: a *verný* 'hú, húséges' (SSJ. 5: 68-9) szó *-ko* képzős alakja.

Veszemka – Kölczin: Laz. *Veszemka*. < Ismeretlen eredetű.

Vete – Berekfaß: Gr. *Vethe*; **Bodolo**: And., Cas. *Vethe*; **Surañ**: Bl. *Vethe*. < A *vet* ige folyamatos melléknévi igeneve: 'vető' azaz magvető (MIZSER 2007-2008: 145).

Vetics – Zolyua: Jac. *Veticz*. < Valószínűleg a szlovák *Szvetics* magyarosodott alakja: *Szvet* (< *Svetoslav*, *Svetimir*) + *-ič* patronimikon képző.

Vető – Czetfalua: Luc. *Wetó*. < 'magvető' (CsnSz. 1141).

Vida – Cziomonía: Me. *Vida*. < A martirológiumi *Vid* név patronimikum képzős alakja (CsnSz. 1142).

Vietor – Borsoua: El. *Vidor*. < A latin *vietor* 'kádár', inkább foglalkozást jelöl és nem családnevet.

Vidra – Barlobas: Ant., Pa. *Vidra*; **Cziapoczka:** Jo. *Vidra*; **Surañ:** Mar., Pe. *Vidra*. < 'vidravadász' (CsnSz. 1143).

Vince – Kaszon: Lad., Seb., Sim., St., Th. *Vincze*; **Nag Begañ:** Pe. *Vince*, Jo., Pe. *Vincze*; **Nag Dobos:** Sim. *Vincze*; **Nag Musaj:** Ge., St. *Vincze*; **Tiuadar:** Th. *Vincze*. < A martirológiumi *Vincentius* rövidülése (CsnSz. 1145). Nagydoboson ma is élő név.

Vinclér – Daidhaza: Jac. *Vinczler*. < 'a szőlő gondozásával megbízott alkalmazott'. A CsnSz. (1145) csak *Vincellér* adatot hoz.

Vinda – Nag Dobroñ: Jac., Mar. *Vinda*. < Puszta helységnév Beszterce vidékén (MIZSER 2004: 210). Ma is élő név.

Virrasztó – Kaydano: Jo. *Virasztó*. < 'éjjeliőr, vigyázó' (CsnSz. 1147).

Viski – Balafe: Amb. *Viski*; **Wary:** Cl. *Viski*. < 'Visk, Máramaros megyei városból való' (CsnSz. 1147–8).

Vitálius – Berekfaß, Bodolo: Amb. *Vitalius*. < Martirológiumi személynév (CsnSz. 1149).

Vitéz – Bene: And. *Vitez*. < 'katona, harcos' (CsnSz. 1149–50). Ma is élő név.

Volosin – Fölsö Vereczke: Lad. *Voloszin*. < Ruszin eredetű: 'oláh' (MIZSER 2007b: 83).

Vorszen – Duzina: Jac. *Vorszen*. < Ismeretlen eredetű.

Vurgocs – Kölczin: Lau. *Vurgocz* Judex. < Ismeretlen eredetű.

Vuska – Borsoua: Luc. *Vuska*. < Ruszin eredetű: 'serke'.

Zaborás – Berekfaß: Val. *Zaboras*. < Szóhatár-eltolódással keletkezett: *az aborás* > *a zaborás*, azaz 'aboracsináló' (MIZSER 2007–2008: 145).

Zadavla – oblaz: San. *Zadavla*; **Palhoua:** Nic. *Zadavla*. < Ruszin eredetű: 'fojtogató' (MIZSER 2007b: 83).

Zahor – Boltrag: Ant. *Zahor*. < Valószínűleg a ruszin *Zakar* alakváltozata.

Zálog – Attia: Alb., Pa. *Zalog*. < 'biztosíték' (CsnSz. 1157).

Záp – Nag Dobos: Bal. *Záp*. < 1. 'rossz szagú', 2. 'a szekér keresztléce, küllő' (TESz. 3: 1186).

Zeaniga – Also Vereczke: Lad. *Zeaniga*. < Ismeretlen eredetű.

Zelinkó – Palhoua: Jo. *Zelinko*. < Szlovák eredetű: a *zelino* 'növény, fű' szó *-ko* képzős alakja (MIZSER 2007b: 84).

Zen – Duzina: Nic. *Zen*; **Fölsö Vereczke:** Jo. *Zen*. < A martirológiumi ruszin *Zenon* név rövidülése (MIZSER 2007b: 81–2).

Zenovics – Palhoua: And. *Zenouicz*. < Ruszin eredetű: az előző név patronimikonképzős alakja (MIZSER 2007b: 82).

Zöld – Nag Dobos: Jo., Pe. *Szeold*. < 'nagyon sápadt' (CsnSz. 1162–3).

Zöldes – Nag Begañ: Ant. *Zeoldes*; **Rafaina Vifalu:** Alb. *Zeoldeos*, Ant. *Szoldos*. < 'zöld, nagyon sápadt' (CsnSz. 1163).

Zsiba – Som: Alb. *Siba*. < 'kisliba' (MNYA. 367).

Ø – Kaszon: R. Bar. Ø; **Meduefalua:** R. Cl. Ø. A családnevek hiányoznak.

A hivatkozott irodalom

- BAHLOW, HANS 1967. Deutsches Namenlexikon. Familien- und Ortsnamen nach Ursprung und Sinn erklärt. Keyzersche Verlagsbuchhandlung, München.
- BAKOS FERENC 1982. A magyar szókészlet román elemeinek története. Akadémiai Kiadó, Bp.
- BRECHENMACHER, JOSEF KARLMANN 1957–1963. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen 1–2. C. A. Starke Verlag, Limburg a. d. Lahn.
- CONSTANTINESCU, N. A. 1963. Dicționar onomastic românesc. Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
- ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЪ 1883. Русько мадярскій словарь. Власность Мадярскоѣ Кор. Державы, У Будапештѣ.
- Чучка, Павло 2005. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Видавництво „Світ”, Львів.
- FÉNYES ELEK 1851. Magyarország geographiai szótára 1–4. Pesten.
- GOTTSCHALD, MAX 1971. Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach der Entstehung und Bedeutung. Walter de Gruyter & Co., Berlin.
- HAJDÚ MIHÁLY 2010. Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- IORDAN, IORGU 1983. Dicționar al numelor de familie românești. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. A magyar tájnévadás. Nyelvtudományi Értekezések 126. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN /2003. Helynév- és családnévvizsgálatok. Lucidus Kiadó, Bp.
- LEHOCZKI TIVADAR 1881. Beregvármegye monographiája 1–3. Ungvárott.
- MIZSER LAJOS 2005. Dercen és Szernye családnevei. Névtani Értesítő 27: 43–9.
- MIZSER LAJOS 2006a. Angalét. Magyar Nyelv 102: 84–5.
- MIZSER LAJOS 2006b. Kígyós mai vezetéknevei. Magyar Nyelvjárások 44: 171–5.
- MIZSER LAJOS 2006c. Izsnyéte vezetéknevei. Névtani Értesítő 28: 55–8.
- MIZSER LAJOS 2007a. Asztély. Magyar Nyelv 102: 78.
- MIZSER LAJOS 2007b. Ruszinokra utaló tulajdonnevek a XVI. századi Bereg megyéből. Névtani Értesítő 29: 79–85.
- MIZSER LAJOS 2007–2008. Beregszász 1570. évi családnevei. Nyelvtudomány 3–4. 141–8.
- MIZSER LAJOS 2008a. Vezetéknév-kutatások Bereg megyében. In: P. LAKATOS ILONA – PETHŐ JÓZSEF szerk., Elméletek és módszerek. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza. 29–46.
- MIZSER LAJOS 2008b. Sziget. Magyar Nyelv 104: 207–8.
- MIZSER LAJOS 2009a. Történelem és családnév Kárpátalján. In: KARMACSI ZOLTÁN – MÁRKU ANITA szerk., Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. PoliPrint, Ungvár 117–21.
- MIZSER LAJOS 2009b. A munkácsi várhoz tartozó falvak hely- és személynévei 1570-ben. Névtani Értesítő 31: 63–7.
- MIZSER LAJOS – RÉVAY VALÉRIA 2004. Tanulmányok Bereg, Máramaros, Szatmár és Ugocsa XVII–XIX. századi nyelvvállapotáról. Örökségünk Kiadó Bt., Nyíregyháza.
- MOLDANOVÁ, DOBRAVA 1983. Naše příjmení. Mladá Fronta, Praha.
- NÉMETH PÉTER 2008. A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza.
- Prosvj.= MILAN BOSANAC, Prosvjetin imenoslov. Prosvjeta, Zagreb, 1984.
- SSJ.= ŠTEFAN PEČIAR, Slovník slovenského jazyka 1–6. Vydateľstvo Slovenskej Akadémie VIED, Bratislava, 1959–1968.
- UDVARI ISTVÁN 2000–2003. Ukrán-magyar szótári adatbázis 1–6. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, Nyíregyháza.

MIZSER LAJOS